

บทที่ 2

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยเรื่อง “การจัดการความรู้เพื่อเสริมพลังวิทย์ชุมชน” มีขอบข่ายแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ครอบคลุมประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

- 1) แนวคิดเรื่องการจัดการความรู้
- 2) แนวคิดเรื่องชุมชนและการสื่อสารชุมชน
- 3) แนวคิดเรื่องวิทย์ชุมชน
- 4) แนวคิดเรื่องการค้างานวิทย์ชุมชนในต่างประเทศ และในประเทศไทย
- 5) แนวคิดเรื่องพระสงฆ์กับการพัฒนาสังคม
- 6) แนวคิดเรื่องการบูรณาการสื่อ
- 7) งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1) แนวคิดเรื่องการจัดการความรู้

การจัดการความรู้ (Knowledge Management / KM) ได้มีผู้ให้คำนิยามเอาไว้มากมาย เนื่องจากแนวคิดเรื่องการจัดการความรู้ เป็นแนวคิดที่ยังไม่หยุดนิ่ง อีกทั้งยังเป็นแนวคิดที่นำไปปรับประยุกต์กับสถานการณ์ที่แตกต่างกันไปตลอดเวลา เช่น การนำแนวคิด KM ไปใช้ในภาคเอกชน ภาครัฐ การนำ KM ไปใช้ในงานวิจัย เป็นต้น

1.1 นิยามของการจัดการความรู้ โดยสถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม (สคส.) สคส. ซึ่งเป็นองค์กรที่จัดตั้งขึ้นมาเพื่อศึกษา เผยแพร่ และนำแนวความคิดเรื่องการจัดการความรู้ไปใช้กับบริบทต่าง ๆ ในสังคมไทย ได้ให้คำนิยามการจัดการความรู้ไว้ว่า “การจัดการความรู้ คือ กระบวนการที่เป็นเครื่องมือ หรือวิธีการเพิ่มมูลค่า หรือคุณค่าของกิจการขององค์กร กลุ่มบุคคล หรือเครือข่ายของกลุ่มบุคคล / องค์กร ” (www.kmi.or.th)

การจัดการความรู้ประกอบด้วยกิจกรรม และกระบวนการต่อไปนี้

- การขุดค้น และรวบรวมความรู้ คัดเลือกเอาเฉพาะความรู้ที่จำเป็นสำหรับการใช้ประโยชน์ ทั้งจากภายใน และภายนอกองค์กร โดยนำมาตรวจสอบความน่าเชื่อถือ และความเหมาะสมกับบริบทของสังคม และขององค์กร ถ้าไม่เหมาะสมก็นำมาดำเนินการปรับปรุงต่อไป
- การจัดหมวดหมู่ความรู้ให้เหมาะสมต่อการใช้งาน
- การจัดเก็บความรู้ให้ค้นหาได้ง่าย
- การสื่อสารเพื่อถ่ายทอดความรู้

- การจัดกิจกรรม และกระบวนการเพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้
- การวิเคราะห์ สังเคราะห์เพื่อยกระดับความรู้
- การสร้างความรู้ใหม่
- การประยุกต์ใช้ความรู้
- การเรียนรู้จากการใช้ความรู้

นายแพทย์วิจารณ์ พานิช (2549) ได้ระบุว่า การจัดการความรู้ไม่ใช่กิจกรรมที่จะเกิดขึ้นลอย ๆ ได้ หากแต่เป็นเสมือน “เครื่องมือ” หรือ “สะพาน” ในการไปสู่เป้าหมายอื่น ๆ เช่น การนำการจัดการความรู้มาช่วยให้เป้าหมายการทำงานภายในองค์กรบรรลุผลสำเร็จ เป็นต้น ดังนั้น สถานะของการจัดการความรู้จึงแตกต่างจากการเรียนรู้ในสถานศึกษา กล่าวคือ การเรียนรู้ในสถานศึกษาส่วนมากมักเป็นการเรียนรู้ที่จำเป็นต้องรู้ แต่ยังไม่มีความหมายที่ชัดเจนว่าจะนำความรู้ที่ได้ไป “จัดการ” กับเรื่องอะไร ในลักษณะอย่างไร

กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การจัดการความรู้จะเกิดได้ก็ต่อเมื่อมีการ “ลงมือปฏิบัติ” หรือมีการลงมือทำกิจกรรมต่าง ๆ ซึ่งเป็นกิจกรรมที่ต้องการเอาความรู้มาจัดการเพื่อการใช้งานตามวิสัยทัศน์ / เป้าประสงค์ที่กำหนดไว้นั่นเอง

1.2 วัตถุประสงค์ ประโยชน์ และเป้าหมายของการจัดการความรู้

• วัตถุประสงค์ทั่วไปของการจัดการความรู้

- เพื่อปรับปรุงกระบวนการดำเนินงานทางธุรกิจที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน
- เพื่อการพัฒนาผลิตภัณฑ์และบริการใหม่ ๆ
- เพื่อปรับปรุงเทคนิค กระบวนการ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อพัฒนาองค์ความรู้และนำความรู้ นั้นไปใช้ให้เกิดประโยชน์

• ประโยชน์ของการจัดการความรู้

- ป้องกันความรู้สูญหาย การจัดการความรู้ทำให้องค์กรสามารถรักษาความเชี่ยวชาญ ความชำนาญ และความรู้ที่อาจสูญหายไปพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงของบุคลากร เช่น การเกษียณอายุทำงาน หรือการลาออกจากงาน เป็นต้น
- เพิ่มประสิทธิภาพในการตัดสินใจ โดยปรประเภท คุณภาพ และความสะดวกในการเข้าถึง ความรู้เป็นปัจจัยสำคัญของการเพิ่มประสิทธิภาพการตัดสินใจ เนื่องจากผู้ที่มีหน้าที่ตัดสินใจ ต้องสามารถตัดสินใจได้อย่างรวดเร็วและมีคุณภาพ
- ความสามารถในการปรับตัวและมีความยืดหยุ่น การทำให้ผู้ปฏิบัติงานมีความเข้าใจในงานและวัตถุประสงค์ของงาน โดยไม่ต้องมีการควบคุม หรือมีการแทรกแซงมากนักจะทำให้ผู้ปฏิบัติงานสามารถทำงานในหน้าที่ต่างๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ และเกิดการพัฒนาคิดค้นในการทำงาน

- ความได้เปรียบในการแข่งขัน การจัดการความรู้ช่วยให้องค์กรมีความเข้าใจลูกค้า แนวโน้มของการตลาดและการแข่งขัน ทำให้สามารถลดช่องว่างและเพิ่มโอกาสในการแข่งขันได้
- การพัฒนาทรัพยากร เป็นการพัฒนาความสามารถขององค์กรในการใช้ประโยชน์จาก ทรัพยากรทางปัญญาที่มีอยู่ ได้แก่ สิทธิบัตร เครื่องหมายการค้า และลิขสิทธิ์
- การยกระดับผลิตภัณฑ์ การนำการจัดการความรู้มาใช้ในการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตและบริการจึงจะเป็นการเพิ่มคุณค่าให้แก่ผลิตภัณฑ์นั้น ๆ อีกด้วย
- การบริหารลูกค้า การรักษาความสนใจและความต้องการของลูกค้าจะเป็นการสร้าง ความพึงพอใจและเพิ่มยอดขายและสร้างรายได้ให้แก่องค์กร
- การลงทุนทางทรัพยากรบุคคล การเพิ่มความสามารถในการแข่งขันผ่านการเรียนรู้ ร่วมกัน การจัดการด้านเอกสาร การจัดการกับความรู้ที่ไม่เป็นทางการเป็นการเพิ่มความสามารถ ให้แก่องค์กรในการจ้างและฝึกฝนบุคลากร

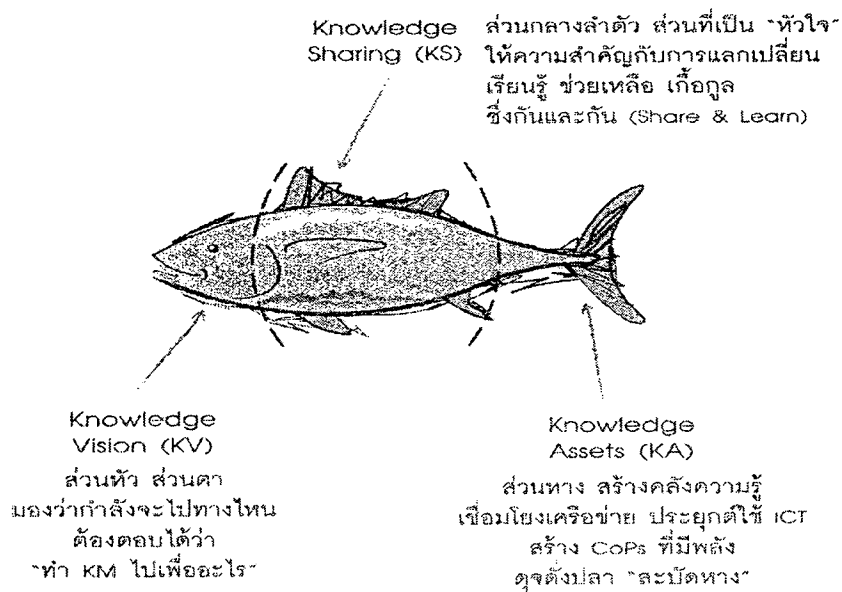
● เป้าหมายของการจัดการความรู้

- เพื่อพัฒนางานให้มีคุณภาพและผลสัมฤทธิ์ยิ่งขึ้น
- เพื่อการพัฒนาคน คือ พัฒนาผู้ปฏิบัติงานซึ่งในที่นี้คือ พนักงานทุกระดับ แต่ที่จะได้ ประโยชน์มากที่สุด คือ พนักงานชั้นผู้น้อย และระดับกลาง
- เพื่อการพัฒนา “ฐานความรู้” ขององค์กรหรือหน่วยงาน เป็นการเพิ่มพูนทุนความรู้ หรือทุนปัญญาขององค์กร ซึ่งจะช่วยให้องค์กรมีศักยภาพในการฟันฝ่าความยากลำบากหรือ ความไม่แน่นอนในอนาคตได้ดีขึ้น

1.3 โครงสร้าง และองค์ประกอบของการจัดการความรู้

ประพนธ์ ฝาสุขยัต (2549) ได้อธิบายเรื่อง KM ซึ่งเป็นนามธรรม ให้เป็นรูปธรรม ด้วยการ เทียบเคียงโครงสร้าง และองค์ประกอบ KM กับ “โมเดลปลา” โดยโมเดลปลาที่ อธิบายได้ใน เบื้องต้นว่า โครงสร้างของ KM ประกอบด้วยส่วนประกอบย่อย 3 ส่วน เช่นเดียวกับตัวปลา ที่แบ่ง ออกเป็น ส่วนหัวปลา ส่วนตัวปลา และส่วนหางปลา

- หัวปลา หมายถึง เป้าหมายหลักของการดำเนินการจัดการความรู้ เป็นเสมือน “วิสัยทัศน์ความรู้” (Knowledge Vision / KV) ที่เป็นคำถามว่า เราต้องการความรู้ เรื่องอะไร เพื่อนำไปจัดการกับงานประเภทไหน
- ตัวปลา หมายถึง กิจกรรมการแลกเปลี่ยนความรู้ หรือการแบ่งปันความรู้ (Knowledge Sharing / KS) ซึ่งเป็นส่วนสำคัญของกิจกรรมการจัดการความรู้ ที่ เกิดขึ้นเพื่อสนองตอบต่อวิสัยทัศน์ด้านการจัดการความรู้ที่กำหนดไว้ในส่วนแรก
- หางปลา เป็นส่วนของคลังความรู้ (Knowledge Assets) ที่ได้จากการแลกเปลี่ยน เรียนรู้ หรือการแบ่งปันความรู้ ยิ่งคลังความรู้มีการสะสมไว้มากเท่าไร ก็จะเป็น พลังในการขับเคลื่อนมากขึ้นเท่านั้น

แผนภาพ 3 : โมเดลปลา

ที่มา : ประพันธ์ ผาสุขยัต : 2549 : 22

ในการนี้ นายแพทย์วิจารณ์ พานิช (2549) ได้เสนอเพิ่มเติมว่า การดำเนินการจัดการความรู้ มีองค์ประกอบสำคัญ คือ

- (1) สร้างวิสัยทัศน์เกี่ยวกับความรู้
- (2) สร้างทีมจัดการความรู้
- (3) สร้างบรรยากาศของการแลกเปลี่ยนเรียนรู้
- (4) จัดการความรู้ ควบคู่ไปกับกิจกรรมอื่นๆ
- (5) เน้นการขับเคลื่อนจากระดับกลาง (ไม่ใช่ระดับสูงสุด หรือระดับล่างสุด)
- (6) เปลี่ยนโครงสร้างการทำงานไปเป็นแบบ “พหุบท” (hypertext) คือ หลายบริบทในเวลาเดียวกัน เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ที่หลากหลาย ภายใต้บริบทที่แตกต่างกันออกไป
- (7) สร้างเครือข่ายความรู้กับโลกภายนอก
- (8) สร้างวัฒนธรรมการสื่อสารแนวราบ เป็นอิสระจากทุกทิศทาง
- (9) สร้างวัฒนธรรมการจดบันทึก
- (10) ประเมินผลการจัดการความรู้

1.4 เครื่องมือในการจัดการความรู้

เครื่องมือที่นำมาใช้ในการจัดการความรู้มีหลากหลาย แต่ที่นำมาใช้กันอย่างแพร่หลาย

ได้แก่

- การเล่าเรื่อง (Story Telling) คือการให้ผู้มีความรู้จากการปฏิบัติมาถ่ายทอดความรู้ส่วนลึกออกมาเป็นคำพูด

- การเสวนา (Dialogue) การทำ Dialogue เป็นการปรับฐานความคิดโดยการฟังจากผู้อื่นเพื่อสร้างความหลากหลายทางความคิด ทำให้สมาชิกเห็นภาพที่ใกล้เคียงกัน หลังจากนั้นจึงจัดประชุมหรืออภิปรายเพื่อแก้ปัญหา หรือหาข้อยุติต่อไปได้โดยง่ายดาย

- การแลกเปลี่ยนเรียนรู้แบบเพื่อนช่วยเพื่อน (Peer Assist) เป็นการนำเรื่องที่ต้องการเรียนรู้ ซึ่งผ่านการปฏิบัติมาแล้ว และได้ผลดี (best practice) มาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน โดยให้ผู้รู้ในเรื่องนั้น ๆ มาช่วยถ่ายทอดให้ฟังด้วยวิธีการใดวิธีการหนึ่ง

นอกจากนี้ ในเชิงการเรียนการสอน หรือการวิจัย “เพื่อนช่วยเพื่อน” ยังหมายถึงระบบ “Mentor” หรือระบบช่วยเหลือเกื้อกูลกันในเชิงวิชาการ แบบกัลยาณมิตรก็ได้

- แหล่งผู้รู้ในกลุ่ม (Center of Excellence 33 CoE) เป็นการกำหนดแหล่งผู้รู้ที่มีความรู้มากที่สุดในกลุ่ม หรือแสวงหาผู้รู้ภายนอก (Expertise Locators) มาเพื่อแบ่งปันความรู้

- การประชุมระดมสมอง (Brainstorm) หมายถึง การประชุมร่วมกันเพื่อเสนอวิธีแก้ปัญหาหรือเสนอความคิดเห็นของสมาชิกให้ได้มากที่สุด เมื่อทุกคนได้แสดงความคิดเห็นแล้ว กลุ่มจะมาช่วยกันกลั่นกรองความคิดเห็นทั้งหมดเพื่อเลือกความคิดเห็นที่ดีเข้าสู่แนวทางเดียวกันเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติ

- เวทีถาม-ตอบ (Forum) เป็นเวทีที่ใช้วิธีการ โยนคำถามเข้าไปเพื่อให้ผู้ที่อยู่ในเวทีช่วยกันตอบคำถาม หรือส่งต่อให้ผู้เชี่ยวชาญอื่นช่วยตอบ

- การเรียนรู้ระหว่างการทำงาน (After Action Review / AAR) หมายถึง การสรุป / ถอดบทเรียนระหว่างดำเนินงาน เพื่อนำประสบการณ์ และความรู้ที่ได้จากการทำงานไปใช้ และ / หรือพัฒนางานให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

กระบวนการ AAR นี้ เทียบได้กับ “การเดินสลับขา” ไปตลอดกระบวนการทำงาน ซึ่งจะเป็นการเดินสลับระหว่างขาซ้าย – การลงมือปฏิบัติการ และขาขวา – การเรียนรู้ ซึ่งจะทำให้เกิดการเรียนรู้ เมื่อลงมือทำไปแล้ว และเมื่อเรียนรู้แล้วก็เอาไปลงมือทำใหม่ หรือเป็นการประสานระหว่างแนวคิด และการลงมือปฏิบัติตนเอง

- การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม (Participatory Learning) เป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้วยการจัดบทเรียนโดยผู้รู้ หรือผู้เชี่ยวชาญในประเด็นต่าง ๆ ซึ่งอาจจะจัดในลักษณะของการอบรม ซึ่งเป็นการจัดอบรมความรู้เฉพาะด้าน หรือเป็นการจัดอบรมเชิงปฏิบัติการที่เป็นการจัดอบรมความรู้เฉพาะด้าน พร้อมกับการฝึก หรือพัฒนาทักษะการปฏิบัติการควบคู่ไปด้วยก็ได้

- ประชาพิจัยและพัฒนา (Research and Development : PR & D) หมายถึง การทำวิจัยด้วยตนเอง โดยชุมชน เพื่อชุมชน เป็นวิธีการหนึ่งที่ทำให้ชุมชนค้นพบ “ทุน” และ “ศักยภาพ” ของตนเองพร้อมกับแนวทางในการพัฒนาทุน และศักยภาพนั้น โดยชุมชนเป็นผู้วิจัย และมีคนนอกเป็นพี่เลี้ยงและผู้เชื่อมประสาน (Facilitator) ให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชน

1.5 การจัดการความรู้ในชุมชน

นักจัดการความรู้เชื่อว่า ทุนปัญญาอยู่ในชุมชนทุกแห่ง โดยทุนปัญญาเหล่านี้มีอยู่ในคน ความสัมพันธ์ระหว่างคน ตลอดจนวัฒนธรรม ประเพณี หรือวิถีปฏิบัติงาน ความรู้เหล่านี้ ถือว่าเป็น “ชุดความรู้เดิม” ที่มีอยู่ในชุมชน ซึ่งหากได้รับการ “สกัด” ออกมา ชุดความรู้ดังกล่าวจะถูกยกระดับ และนำไปใช้ขยายผลได้อย่างมีคุณค่าต่อไป

ในการจัดการความรู้ในชุมชน ผู้วิจัยได้ใช้แนวคิดเรื่อง “ความรู้ในชุมชน” และ “กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน” มาเป็นกรอบคิดเบื้องต้นในการสร้างกระบวนการจัดการความรู้ให้เหมาะสมกับชุมชนที่ทำการศึกษาดังนี้

ความรู้ในชุมชน

- ประเภทของความรู้

การแบ่งประเภทความรู้มองได้หลายมิติ แต่มิติที่ได้รับความนิยมที่สุด คือมองในด้าน “รูปแบบที่มองเห็น” ตามแนวคิดของไอคุจิโร โนนาเกะ และมาเชล โปแลนยี (Ikujiro Nonako and Machael Polanyi) (อ้างในพรธิดา วิจิตรปัญญา, 2547) ที่จำแนกความรู้ออกเป็น

- ความรู้โดยนัย (Tacit Knowledge) หรือ ความรู้ฝังลึก เป็นความรู้ที่มองไม่เห็นและมีอยู่ในตัวแต่ละบุคคล เกิดจากประสบการณ์ การเรียนรู้ หรือพรสวรรค์ต่าง ๆ ความรู้ชนิดนี้พัฒนาและแบ่งปันกันได้เช่น ถ่ายทอดความรู้ ความคิด ผ่านการสังเกต สนทนา ฝึกอบรม ความรู้ประเภทนี้เป็นหัวใจสำคัญที่ทำให้งานประสบความสำเร็จ และนำมาเล่าสู่กันฟัง เป็นความรู้ที่ยากต่อการสื่อสารหรือถ่ายทอดในรูปของตัวเลข สูตร หรือลายลักษณ์อักษร ไม่สามารถเขียนเป็นกฎเกณฑ์หรือคำราได้ แต่สามารถถ่ายทอดและแบ่งปันความรู้ได้โดยการสังเกต และเลียนแบบ

- ความรู้ที่ชัดแจ้ง (Explicit Knowledge) หรือความรู้ที่เป็นทางการ สามารถแสดงออกมาให้เห็นได้ มีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ถ่ายทอดออกมาในรูปแบบต่าง ๆ ได้เช่น หนังสือ คู่มือ เอกสาร เว็บไซต์ และรายงานต่าง ๆ ตลอดจนรูปแบบของสัญลักษณ์ สามารถสื่อสารและเผยแพร่ได้สะดวก เข้าถึงได้ง่าย

ในชุมชน ความรู้มีอยู่ทั่วไปแต่ไม่ได้ถูกบันทึกไว้เป็นระบบ ไม่มีลายลักษณ์อักษร เดฟ สโนว์เดน (Dave Snowden, 2547 อ้างในพัชรินทร์ สิริสุนทร, 2550) ระบุว่า ความรู้ที่เกิดขึ้นเป็นผลมาจากการบูรณาการระหว่าง สิ่งที่เป็นรูปธรรม ทักษะ การเรียนรู้ การรับรู้ ประสบการณ์เฉพาะของบุคคล และพรสวรรค์ของบุคคล (Natural Talent) ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งที่ยากที่สุดในการบริหารจัดการ

โฮป เจอเรมี และธอป โทนี (Hope Jeremy and Hope Tony, 1997) จำแนกแหล่งที่มาของความรู้ออกเป็น 4 แหล่ง คือ

- จากการเรียนรู้และการทดลอง
- จากประสบการณ์ของตนเอง โดยเฉพาะจากประสบการณ์ที่ผิดพลาด
- จากประสบการณ์ของคนอื่น โดยการบอกเล่า หรือพูดคุย
- จากการศึกษาและแนวทางปฏิบัติของบุคคลที่ปฏิบัติงานได้ดี

อย่างไรก็ตาม ความรู้เป็นสิ่งที่ไม่คงที่ และสามารถเปลี่ยนแปลงได้ ตามองค์ประกอบสำคัญ

6 ประการ คือ

- ประสบการณ์ (Experience)
- ความจริงพื้นฐาน (Ground Truth)
- ความสลับซับซ้อน (Complexity)
- การวินิจฉัย หรือตัดสิน (JUdgement)
- การลองผิดลองถูก และสัญชาตญาณ (Rules of Thumb and Intuition)
- ค่านิยมกับความเชื่อ (Values and Beliefs)

● ช่องว่างของความรู้

หัวใจหลักของการจัดการความรู้ประการหนึ่ง คือ การวิเคราะห์ช่องว่างของความรู้ (Knowledge Gap) เพื่อให้ทราบถึงสถานการณ์ด้านความรู้ของบุคคล กลุ่ม องค์กร หรือชุมชนที่เราจะเข้าไปดำเนินการจัดการความรู้เพื่อลดช่องว่าง และเติมเต็มให้กับความรู้ที่มีอยู่ในปัจจุบัน

	มี (Have)	ไม่มี (Don't Have)
รู้ (Know)	ความรู้ที่เป็นทางการ (Explicit Knowledge) “รู้ว่ามีความรู้”	ช่องว่างของความรู้ (Knowledge Gap) “รู้ว่าไม่มีความรู้”
ไม่รู้ (Don't Know)	ความรู้ที่เป็นทางการ (Explicit Knowledge) “ไม่รู้ว่ามีความรู้”	ช่องว่างของความรู้ (Unknown Gap) “ไม่รู้ว่ามีหรือไม่มีความรู้”

ที่มา : พรธิดา วิเชียรปัญญา : 2547 หน้า 20

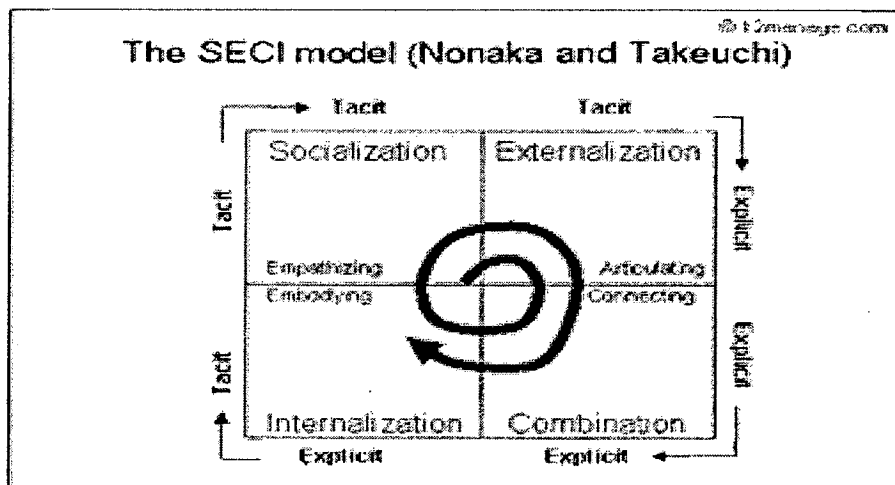
● ระดับความรู้ (Levels of Knowledge)

ตามแนวคิดของ James Brain Quinn (อ้างในสำนักงาน ก.พ.ร.และสถาบันเพิ่มผลผลิตแห่งชาติ : 2548, 16) แบ่งระดับความรู้เป็น 4 ระดับ ได้แก่

- ระดับที่ 1 : Know –what (รู้ว่าคืออะไร) เป็นความรู้เชิงรับรู้ หรือ ความรู้ที่ได้รับมาจากการเรียน เห็นหรือจดจำ มีลักษณะเป็นความรู้ในภาคทฤษฎีว่า สิ่งนั้นคืออะไร
- ระดับที่ 2: Know-how (รู้ว่่าเป็นอย่างไร /รู้วิธีการ) เป็นความสามารถในการนำความรู้ไปประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติให้เข้ากับสภาพแวดล้อม
- ระดับที่ 3 : Know-why (รู้ว่่าทำไม /รู้เหตุผล) เป็นความเข้าใจที่ลึกซึ้งเชิงเหตุผลที่สลับซับซ้อนขึ้น ภาย ใต้เหตุการณ์และสถานการณ์ต่างๆ ความรู้ในระดับนี้สามารถพัฒนาได้บนพื้นฐานของประสบการณ์ในการแก้ไขปัญหาและการอภิปรายร่วมกับผู้อื่น
- ระดับที่ 4 : Care –why (ใส่ใจกับเหตุผล) เป็นความรู้ในลักษณะการสร้างสรรค์ที่มาจากตัวเอง บุคคลที่มีความรู้ในระดับนี้จะมีเจตจำนง แรงจูงใจ และการปรับตัวเพื่อความสำเร็จ ดังนั้นในการจัดการความรู้ จึงต้องคำนึงถึงระดับของความรู้ของบุคคล กลุ่มบุคคล องค์กร หรือชุมชนเพื่อก่อให้เกิดการบรรลุผลด้วย

● กระบวนการสร้างความรู้

ไอคุจิโร โนนาเก และมาเชล โปลานยี (Ikujiro Nonaka and Machael Polanyi) (อ้างในพรธิดา วิชิธรปัญญา, 2547) ได้นำเสนอแนวคิดเรื่องการสร้างและกระจายความรู้ในลักษณะของวงจรความรู้ ระหว่างความรู้ที่อยู่ในตัวคน ความรู้โดยนัย (Tacit Knowledge) กับความรู้ที่ชัดเจน (Explicit Knowledge) โดยใช้โมเดล SECEI ในการอธิบาย ซึ่งแบ่งการสร้างความรู้เป็น 4 ขั้น ดังนี้

ที่มา : <http://www.12manage.com>

- ขั้นที่ 1 กระบวนการจัดเกลาทางสังคม (Socialization : Tacit knowledge to Tacit Knowledge) เป็นกระบวนการแบ่งปันประสบการณ์และการสร้างความรู้ที่เป็นนัย โดยที่บุคคลสามารถรับความรู้ที่เป็นนัยได้โดยตรงจากผู้อื่น โดยปราศจากการใช้ภาษาหรือการพูดคุยกัน คือ บุคคลจะได้รับความรู้ผ่านการดำรงชีวิตร่วมกันกับผู้อื่น มีการสังเกตซึ่งกันและกัน และการอาศัยอยู่

ในสภาพแวดล้อมเดียวกัน สิ่งสำคัญของขั้นตอนนี้ คือ “ประสบการณ์” (Experience) ซึ่งเกิดได้จากการสังเกต การลอกเลียนแบบ การฝึกหัด การลงมือปฏิบัติ ขั้นตอนนี้จึงมีลักษณะที่เรียกว่า “ความรู้ที่เห็นพ้องต้องกัน” Sympathetic Knowledge

- ขั้นที่ 2 กระบวนการกระจายสู่ภายนอก (Externalization : From Tacit Knowledge to Explicit Knowledge) ระหว่างขั้นตอนนี้ ความรู้ที่เป็นนัย หรือที่อยู่ในตัวคน จะเชื่อมต่อเข้ากับความคิดที่ชัดเจน กล่าวคือ ความรู้ที่ได้มาจากขั้นที่ 1 จะถูกนำมาแสดงให้เห็นในรูปแบบที่สามารถเข้าใจได้กว้างและครอบคลุมมากขึ้น ขั้นตอนนี้เป็น หัวใจของกระบวนการสร้างความรู้ เพราะเป็นขั้นที่ความรู้ที่เป็นนัยถูกทำให้เป็นความรู้ที่ชัดเจน โดยผ่านการเปรียบเทียบ การใช้ตัวอย่าง การสร้างแนวคิดหรือตัวแบบ ขั้นตอนนี้จึงมีลักษณะที่เรียกว่า “ความรู้ที่เกี่ยวกับการสร้างแนวคิด” (Conceptual Knowledge)

- ขั้นที่ 3 การรวมเข้าด้วยกัน (Combination : Explicit Knowledge to Explicit Knowledge) ในขั้นตอนนี้เป็นกระบวนการของการทำให้ความคิดต่างๆ เป็นระบบ เพื่อให้กลายเป็นความรู้ ความรู้ที่ชัดเจนจะถูกรวมกันโดยอาศัยการแลกเปลี่ยนของบุคคลเป็นหลัก ความรู้จะเกิดการรวมตัวกันผ่านสื่อต่างๆ เช่น การประชุม การสัมมนา การสนทนา การติดต่อผ่านเครือข่ายคอมพิวเตอร์ เป็นต้น ความรู้ลักษณะนี้เรียกว่า “ความรู้ที่เป็นระบบ” (Systematic Knowledge)

- ขั้นที่ 4 : กระบวนการรวมเข้าสู่ภายใน (Internalization : Explicit Knowledge to Tacit Knowledge) ขั้นตอนนี้เป็นกระบวนการของการประมวลให้ความรู้ที่ชัดเจน กลายเป็นความรู้ที่เป็นนัย กล่าวคือ ความรู้ที่ชัดเจน (เป็นที่ประจักษ์) จากขั้นที่ 3 จะเปลี่ยนกับไปเป็นความรู้โดยนัยอีกครั้ง ซึ่งเปรียบเทียบได้กับ การเรียนรู้จากการกระทำ (Learning by Doing) ประสบการณ์ที่ผ่าน ขั้นที่ 1 – 2 – 3 ซึ่งประสบการณ์เหล่านั้น จะทำให้บุคคลกลายเป็นทรัพย์สินที่มีค่า ความรู้ที่ถูกสร้างขึ้นจึงมีลักษณะที่เรียกว่า “ความรู้เชิงปฏิบัติการ” (Operational Knowledge)

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

● ความหมายของกระบวนการเรียนรู้

การศึกษาที่เหมาะสมกับยุคโลกาภิวัตน์ในศตวรรษที่ 21 คือ ต้องเป็นการศึกษาตลอดชีวิตมีความหมายคลุมไปถึงการเรียนรู้วิธีการปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงลงในที่ทำงาน และมีความหมายรวมไปถึงการก่อรูปร่างบุคลิกภาพ อีกทั้งยังเปิดโอกาสให้มีการเรียนรู้เวลาใดก็ได้ตลอดชีวิต โดยการเรียนรู้ในการศึกษาตลอดชีวิตมีสาระสำคัญ 4 ประการ คือ

- การเรียนรู้เพื่อรู้ เน้นการเรียนรู้ความรู้ทั่วไปอย่างกว้างๆผนวกกับการเรียนวิชาจำนวนหนึ่งอย่างลึกซึ้ง กล่าวคือ เป็นการเรียนรู้วิธีการเรียนรู้เพื่อให้ได้ประโยชน์จากโอกาสทางการศึกษาตลอดชีวิตด้วย

- การเรียนรู้เพื่อทำ คือ การฝึกหัดอาชีพหรือการทำงานจำเป็นต้องพัฒนาความสามารถเผชิญหน้าในสถานการณ์ที่หลากหลาย ที่ไม่ได้คาดคิดว่าจะเกิดขึ้นและความสามารถในการทำงานเป็นทีม

- การเรียนรู้เพื่อเป็น ทุกคนจำเป็นต้องมีอิสระเพิ่มขึ้น มีการตัดสินใจที่ถูกต้องและมี

ความรู้ที่รับมือกับผิดชอบต่อการทำงานของตน

- การเรียนรู้เพื่ออยู่ร่วมกัน ต้องเข้าใจผู้อื่น เข้าในธรรมเนียมประเพณีและจิตใจของผู้อื่น

โครงการพัฒนาการศึกษาเพื่อชุมชน (2531 : 49) ได้สรุปว่า กระบวนการเรียนรู้ เป็นการเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติจริง ทั้งในการพยายามแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชีวิตจริง หรือเกี่ยวข้องกับ การทำมาหากิน หรือสภาพความเป็นอยู่ กิจกรรมที่ดำเนินอยู่นี้เป็นไปเพื่อสนองตอบต่อการแก้ปัญหาและสอดคล้องกับแบบแผนการผลิตของชุมชน จึงเป็นพลังขับเคลื่อนให้เกิดพลวัตของการเรียนรู้ เกิดการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นวิเคราะห์ปัญหา หาแนวทางแก้ไข เมื่อได้แนวทางแล้ว สมาชิกนำกลับไปลงมือปฏิบัติแล้วกลับมาทบทวนวิเคราะห์ร่วมกันเพื่อสรุปบทเรียน เพื่อหาหนทางต่อไปอีก กระบวนการที่เกิดขึ้นซ้ำๆนี้ เท่ากับเป็นการยกระดับสติปัญญาของสมาชิกในกลุ่ม และ ผลพวงจากการเรียนรู้จากปัญหาที่เกิดขึ้นจริงดังกล่าวยังช่วยแก้ไขปัญห และพัฒนาคุณภาพชีวิต อันเป็นผลที่คนในชุมชนสามารถเห็นเป็นรูปธรรมได้

๐ การจัดการเรียนรู้ในชุมชน

นักวิชาการหลายท่านได้เสนอเทคนิค วิธีการจัดการเรียนรู้ในชุมชนไว้หลากหลาย ในที่นี้จะขอประมวลมาเฉพาะการจัดการการเรียนรู้ในระบบการศึกษา ดังนี้

- การจัดการเรียนรู้ในระดับบุคคล

การจัดการเรียนรู้ในระดับบุคคลจะใช้วิธีการส่งเสริมข้อมูลเพื่อขยายการรับรู้ประกอบการตัดสินใจ การส่งเสริมการพัฒนาตนเองเพื่อเตรียมความพร้อมในการเข้าร่วมในกระบวนการพัฒนา การตัดสินใจด้านจิตใจตามแนวทางพุทธศาสนา การพัฒนาอาชีพ เป็นต้น จิตจางนงค์ กิติกรติ (2532 : 123-127) ดังได้กล่าวเสริมในส่วนนี้ว่า แม้การสอนส่วนใหญ่จะทำกับกลุ่ม แต่การเรียนรู้ก็เป็นกระบวนการของแต่ละคน มีอยู่ไม่น้อยที่จำเป็นต้องมีการติดต่อสัมพันธ์เป็นส่วนตัว เพื่อให้ชาวบ้านยอมรับความคิดใหม่ไปปฏิบัติ

- การจัดการเรียนรู้ในระดับกลุ่ม

การจัดการเรียนรู้ในระดับกลุ่ม คือ การใช้กลุ่มเป็นกลไกของการทำงานในระดับชุมชน และเป็นกลไกหลักที่นำไปสู่การสร้างการมีส่วนร่วมในชุมชนอีกด้วย เช่น ส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ด้วยวิธีการทำงานร่วมกัน โดยกระบวนการจะเริ่มจากสรุปสภาพปัญหาหรือความต้องการที่ดำรงอยู่ จากนั้นจะวิเคราะห์หาสาเหตุของปัญหา แล้วจึงแสวงหาแนวทางแก้ไขหรือสนองความต้องการ เทคนิค วิธีการที่ใช้ในการเสริมสร้างการเรียนรู้ในระดับกลุ่ม ได้แก่ การประชุมทั่วไป อภิปรายกลุ่ม การสาธิต การแสดงนิทรรศการ ตลอดจนการทัศนศึกษาดูด้วยเมื่อได้มีการเสนอความ

คิดเห็นใหม่แก่กลุ่ม สมาชิกก็จะมีการสอบถามปัญหาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน และมีการสนับสนุนให้นำไปปฏิบัติ

- การจัดการเรียนรู้ในระดับชุมชน

การจัดการเรียนรู้ในระดับชุมชน เป็นการจัดการเรียนรู้แก่สาธารณะชนในวงกว้าง โดยให้หลักการแบบมีส่วนร่วมของผู้เรียน ให้ผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง มุ่งให้เป็นการเรียนรู้ที่เกิดจากการปฏิบัติ สาระของข้อมูลและความรู้ต้องสอดคล้องกับความต้องการและความสนใจที่เป็นประโยชน์ต่อกลุ่มเป้าหมาย และเน้นให้เกิดกระบวนการเสริมสร้างให้ชุมชน คิดเป็น พุดเป็น ทำเป็น กระบวนการเรียนรู้ในชุมชนจัดว่าเป็นกระบวนการที่มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม เดวิด แมททิวส์ (2540 : 8 – 18) ได้เสนอผลการวิจัยที่แสดงให้เห็นว่า องค์ประกอบที่สำคัญของประชาสังคมที่เข้มแข็ง และสามารถใช้เป็นเกณฑ์ในการวัดความเข้มแข็งของประชาสังคม คือ กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ซึ่งเป็นสิ่งที่เราเรียนรู้และผ่านการแลกเปลี่ยนกับคนอื่น เมื่อมีปัญหาเกิดขึ้น กระบวนการเรียนรู้และการแลกเปลี่ยนระหว่างคนในชุมชนและสาธารณะ ทำให้เรารู้ในสิ่งที่เราไม่รู้ ซึ่งไม่อาจรู้ได้โดยลำพัง กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนมิใช่การรับฟังข้อเสนอและข้อมูลเท่านั้น ประชาชนจำเป็นต้องเข้าใจทัศนคติต่อปัญหาที่คนอื่นเสนอ มีปัญหาบางปัญหาที่เราไม่สามารถรู้ได้โดยลำพัง และจะรู้ได้ก็ต่อเมื่อมีการเรียนรู้ร่วมกันกับคนอื่น ดังนั้น เราจำเป็นต้องรู้จักสร้างสำนึกร่วมต่อสิ่งที่กำลังเกิดขึ้น กระบวนการเรียนรู้ดังกล่าว จึงเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนกำหนดหรือนิยามประเด็นปัญหาสาธารณะร่วมกัน

นอกจากนี้ เดวิด แมททิวส์ (อ้างใน จีรวุฒิ เสนาคำ, 2540 : 15-18) ยังได้เสนอยุทธศาสตร์ในการเสริมสร้างการเรียนรู้ให้แก่ชุมชนไว้ 4 ประการ คือ

- การกำหนดประเด็นปัญหาโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน คือ การเปิดโอกาสให้สมาชิกในชุมชนขบคิดปัญหา ไม่เพียงแต่จากแง่มุมผลประโยชน์ของตนเท่านั้น หากแต่รวมไปถึงผลประโยชน์ของผู้อื่นด้วย

- การสร้างทางเลือกให้กับชุมชน โดยผ่านกระบวนการสนทนาแบบพินิจพิเคราะห์ ซึ่งเป็นการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ เพื่อนำไปสู่แนวทางกว้าง ๆ และเป้าหมายในการดำเนินกิจกรรมร่วมกัน

- การดำเนินกิจกรรมสาธารณะ เป็นกิจกรรมที่เกิดจากกระบวนการสนทนาแบบพินิจพิเคราะห์ ภายใต้อาณัติและเป้าหมายที่สมาชิกในชุมชนมีส่วนร่วม

- การประเมินผลกิจกรรมโดยสาธารณะ คือ การเปิดโอกาสให้สมาชิกในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการประเมินผลกิจกรรมที่ดำเนินการในชุมชนร่วมกัน โดยสมาชิกในชุมชนเป็นฝ่ายตัดสินว่ากิจกรรมใดมีประโยชน์และคุณค่าอย่างแท้จริงต่อชุมชน และ/หรือควรมีการปรับเปลี่ยนในลักษณะใด ซึ่งการเปิดโอกาสให้สมาชิกในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการประเมินผลกิจกรรมที่

ดำเนินการในชุมชนร่วมกันนับว่าเป็นยุทธศาสตร์หลักในการเสริมสร้างการเรียนรู้ให้แก่ชุมชน เด
วิท เมททิวส์ (อ้างใน รัฐวุฒิ เสนาคำ, 2540 : 15-18)

รูปแบบของการจัดการเรียนรู้ในชุมชน อาจเป็นทั้งแบบเป็นทางการ และไม่ใชเป็นทางการ
ได้แก่

- (1) การรณรงค์ด้วยสื่อ ใช้วิธีการแจกเอกสารและคู่มือต่างๆ แก่ชาวบ้าน การติดแผ่น
โปสเตอร์ และการโฆษณาประชาสัมพันธ์
- (2) การให้โอกาสด้านการศึกษาในระบบและนอกระบบด้วยวิธีการต่างๆ เช่น การจัด
บรรพชาสามเณร การฝากญาติโยมอุปการะส่งเสียให้เรียน การจัดหน่วยการศึกษาทางไกล เป็นต้น
- (3) การฝึกงาน เช่น การสอนทักษะไปพร้อมๆ กับการทำงาน การฝึกอาชีพ เป็นต้น
- (4) การจัดโรงเรียนทางเลือก เช่น โรงเรียนการทำมาหากิน โรงเรียนหมู่บ้านเด็ก เป็นต้น
- (5) ห้องสมุดและศูนย์ข้อมูล ซึ่งเก็บรวบรวมผลงานขององค์กรและงานอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง
ไว้บริการแก่ชุมชน
- (6) การสาธิต มักทำภายในหมู่บ้าน เพื่อให้ชาวบ้านเห็นและเข้าใจอย่างใกล้ชิด มักจะเป็น
กิจกรรมร่วมของหมู่บ้าน เช่น ทำบ่อสาธิตการเลี้ยงปลา สาธิตการขยายพันธุ์พืช เป็นต้น เป็นการ
ฝึกให้ชาวบ้านได้ทำจริงและทำเองได้ในโอกาสต่อไป
- (7) การฝึกอบรม ส่วนใหญ่จะเป็นการให้ความรู้เฉพาะเรื่อง โดยเชิญวิทยากรหรือ
ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านมาให้ความรู้โดยตรงในหมู่บ้าน หรือการส่งตัวแทนชาวบ้านหรือผู้สนใจไป
รับการอบรมกับโครงการอื่นๆ นอกพื้นที่
- (8) การศึกษาดูงานและทัศนศึกษา ได้แก่ การพากลุ่มเป้าหมายไปดูตัวอย่างงานพัฒนาใน
พื้นที่อื่นๆ ทั้งที่เป็นตัวอย่างที่ประสบความสำเร็จและล้มเหลว เพื่อเป็นบทเรียนส่งเสริมการ
เปลี่ยนแปลงและการเรียนรู้กับผู้ที่เคยทำหรือกำลังทำกิจกรรมนั้นๆ เพื่อให้เห็นตัวอย่างจริง และได้
แลกเปลี่ยนกันในระดับบุคคลหรือกลุ่ม สร้างแรงบันดาลใจและเข้าใจในเรื่องนั้นๆ ได้บทเรียน ได้
ข้อคิดและความรู้ต่างๆ แก่ผู้มาดูงาน และพบว่ากิจกรรมดูงานและทัศนศึกษาเป็นกิจกรรมการ
เรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพมาก
- (9) การสัมมนา ส่วนใหญ่นั่นที่กลุ่มผู้นำ จะมีการสัมมนาแลกเปลี่ยนกันเอง ระหว่าง
ผู้นำในพื้นที่ หรือระหว่างพื้นที่ต่างๆ
- (10) การพบปะแลกเปลี่ยนความรู้ ทักษะ และประสบการณ์ เป็นกิจกรรมที่จัดทั้งในระดับ
ของผู้นำภายในและสมาชิกชาวบ้าน การค้นหาผู้รู้ที่เป็นปราชญ์เชิงชุมชนให้มาพบเพื่อรู้จักและ
แลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ประสานให้เกิดความรู้ใหม่ ทำโดยการจัดกลุ่มพูดคุยแลกเปลี่ยน
กันเองระหว่างชาวบ้านกับผู้นำ หรือระหว่างผู้นำกันเอง
- (11) เผยแพร่ข้อมูลข่าวสารผ่านสื่อมวลชน เพราะสื่อมวลชนเป็นกลไกในการแพร่กระจาย
ข่าวสารข้อมูลในวงกว้าง และมีบทบาทอย่างสำคัญในการให้การศึกษาแก่สาธารณะชนได้เป็น

อย่างดี การนำเสนอข่าวไม่เพียงแต่สะท้อนความเป็นจริงแต่ยังมีบทบาทในการชี้นำอีกด้วย รวมทั้งยังสามารถเป็นแรงกดดันเพื่อให้ปัญหาลดลงได้

(12) การจัดเวทีและงานมหกรรมเพื่อการรณรงค์ เป็นแนวทางการทำงานซึ่งยกระดับจากการนำเสนอสภาพปัญหาสู่การเรียกร้องให้มีการแก้ไขปัญหในระดับนโยบาย

งานวิจัยครั้งนี้ มีเป้าหมายเพื่อสร้างกระบวนการจัดการความรู้ในการสกัดเอาชุดความรู้เดิมด้านการบริหารจัดการวิทย์ชุมชนคนบ้านคงออกมา เพื่อผสมผสานกับชุดความรู้ใหม่จากโลกทฤษฎีและนำไปใช้ในการพัฒนาวิทย์ชุมชนให้เข้มแข็งต่อไป

2) แนวคิดเรื่องชุมชน และการสื่อสารชุมชน

2.1 แนวคิดเรื่องชุมชน

“ชุมชน” เป็นคำที่มีการนำไปใช้กันอย่างกว้างขวาง และถูกนำมาใช้ในมิติที่หลากหลายแตกต่างกันออกไป เช่น ชุมชนหมู่บ้าน ชุมชนในฐานะขบวนการประชาชน ชุมชนแนวมนุษยนิยม หรือชุมชนเชิงอุดมคติ ชุมชนในรูปแบบใหม่ หรือชุมชนเสมือนจริง เป็นต้น แต่ในความต่างเหล่านั้น ก็มีจุดร่วมใน นิยาม ของชุมชนอยู่อย่างชัดเจนเช่นกัน

ประเวศ วะสี ได้กล่าวถึง “ชุมชน” ว่าหมายถึง การที่ประชาชนจำนวนหนึ่งมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีอุดมคติร่วมกัน หรือมีความเชื่อร่วมกันในบางเรื่อง มีการติดต่อสื่อสารกัน หรือมีการรวมกลุ่มกัน จะอยู่ห่างกันก็ได้ มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีเรื่องจิตใจเข้ามาด้วยกัน มีความรัก มีมิตรภาพ มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำ ในการปฏิบัติบางสิ่งบางอย่างจะเรื่องใดก็ได้แล้วแต่ และมีการจัดการ (ชูชัย ศุภวงศ์ และยุวดี ชาติการณ์ไกล, 2541) โดยการจะมอง “ความเป็นชุมชน” ได้จากสิ่งที่เกิดขึ้นภายในชุมชน ดังนี้ (1) เกิดความสุขจากการที่มาอยู่ร่วมกัน เพราะมีความเอื้ออาทรต่อกัน มีการสนับสนุนซึ่งกันและกัน (2) มีประสิทธิภาพที่จะทำให้งานประสบความสำเร็จ มีศักยภาพในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ได้โดยง่าย อีกทั้งเป็นเครื่องพัฒนาวัฒนธรรม และการเมืองพร้อมกันในตัวด้วย นอกจากนี้ยังให้ความสำคัญกับทุกคนที่อยู่ในระบบ และสนับสนุนการเรียนรู้อย่างมีปฏิสัมพันธ์กันโดยผ่านทางการปฏิบัติ (interactive learning through action) และ (3) มีการจัดการที่เชื่อมโยงกันเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้

แม้ว่า ปัจจุบัน ชุมชนท้องถิ่นหลาย ๆ แห่งกำลังจะล่มสลายอันเนื่องมาจากแรงปะทะจากอารยธรรมตะวันตก และวัฒนธรรมภายนอกที่ถาโถมมายังชุมชน แต่ประเวศ วะสี ก็ยังเห็นว่าชุมชนจะสามารถหาทางออกได้ด้วยการหวนกลับไปสู่รากฐานทางวัฒนธรรมที่เรียกว่า “พุทธเกษตรกรรม” ซึ่งเชื่อมโยงความสัมพันธ์ 5 ประการ ที่ประกอบเป็น “เบญจขันธ์ชุมชน” ได้แก่

- จิตใจที่มีธรรมะ มีความขยันหมั่นเพียร และสันโดษธรรม
- แบบแผนการผลิต ที่มีลักษณะของการผลิตเพื่อกินเองใช้เอง และไม่ต้องพึ่งโลกภายนอก

- ความสมดุลของธรรมชาติแวดล้อม ซึ่งมาจากจิตใจมนุษย์ที่ไม่โลภโมโทสัน
- การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นแนวคิดของเศรษฐกิจแบบพอเพียง สมดุล พอกิน พอใช้ ไม่ขาดทุน และสุขสงบ
- ชีวิตชุมชน หมายถึงระบบชีวิตที่สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมใกล้เคียง มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ช่วยเหลือเกื้อกูล และมีสถาบันครอบครัวเป็นแรงยึดเหนี่ยว

ปาริชาติ วลัยเสถียร (2543) ให้คำนิยาม “ชุมชนหมู่บ้าน” ในฐานะหน่วยพื้นฐานแห่งการพึ่งตนเอง ว่าชุมชนจะต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานความสัมพันธ์ของผู้คนที่รู้จักกันอย่างใกล้ชิด มีการใช้ประโยชน์จากในพื้นที่นั้นร่วมกัน และมีกิจกรรมเพื่อการดำรงชีวิต ซึ่งมีโอกาสเกิดขึ้นเป็นปกติในหน่วยทางสังคมขนาดเล็กที่คนกลุ่มหนึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ด้วยกัน ระบบความสัมพันธ์เป็นแบบครอบครัว เครือญาติ มีการแลกเปลี่ยนพึ่งพา รวมทั้งความขัดแย้ง ที่สำคัญคือ ชุมชนหมู่บ้านเป็นระบบพื้นฐานของสังคมที่มีศักยภาพในการจัดให้มีกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อตอบสนองความต้องการของคน ทั้งทางกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และจิตใจ

ความเป็นชุมชนของหมู่บ้านไทยในอดีต ให้ความสำคัญกับความเป็นญาติพี่น้อง มีการผลิตเพื่อใช้สอยในครอบครัว และแลกเปลี่ยนภายในหมู่บ้าน จึงจำเป็นที่ชาวบ้านในชุมชนหมู่บ้านต้องพึ่งตนเอง และพึ่งพาอาศัยกัน โดยมีพุทธศาสนาเป็นหลักยึดเหนี่ยวที่สำคัญ

กาญจนา แก้วเทพ ให้ความหมายของ “ชุมชน” ว่าหมายถึง กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในอาณาเขตบริเวณเดียวกัน มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกัน มีฐานะอาชีพเหมือนกัน หรือคล้ายคลึงกัน (homogeneous) มีลักษณะของการใช้ชีวิตร่วมกัน ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ผู้ที่อาศัยอยู่ใน “ชุมชน” มีความรู้สึกว่าเป็นคนในชุมชนเดียวกัน มีการดำรงรักษาคุณค่าและมรดกทางวัฒนธรรม และศาสนาถ่ายทอดไปยังลูกหลาน ซึ่งการเป็น “ชุมชน” นั้น ไม่ได้อยู่ที่ลักษณะทางกายภาพ หรือขึ้นอยู่กับตัวคนเท่านั้น แต่ปัจจัยที่ชี้ขาดความเป็นชุมชนก็คือ “ความสัมพันธ์ระหว่างคนต่อคนในชุมชน” ซึ่งจะพิจารณาได้จากการที่คนในชุมชนควรจะมีความสัมพันธ์แบบประสานสอดคล้องกลมกลืนกัน คือ ความเป็นหนึ่งเดียวกัน ตั้งแต่ระดับครอบครัว ไปจนถึงระดับเครือญาติ ระดับหมู่บ้าน และระดับเกินหมู่บ้าน (กาญจนา แก้วเทพ, 2538)

ในส่วนของการรักษาชุมชนท้องถิ่นเอาไว้ กาญจนา แก้วเทพ และคณะ (2543) ได้ระบุเพิ่มเติมในเวลาต่อมาว่า “การสื่อสาร” เป็นกลไกหนึ่งที่จะช่วยรักษาความเป็นชุมชนท้องถิ่นเอาไว้ให้อยู่รอดได้ภายใต้ความเปลี่ยนแปลงภายในท้องถิ่น และท่ามกลางแรงปะทะจากโลกภายนอก โดยมองว่าการสื่อสารเป็นเครื่องมือสำคัญในการเสริมสร้างพลัง (empowerment) ให้กับผู้คนในชุมชนแต่ละชุมชนให้สามารถเกี่ยวโยงกันไว้ได้

2.2 แนวคิดเรื่องการสื่อสารชุมชน

กาญจนา แก้วเทพ และคณะ (2543, น.48-58) ได้กล่าวถึงคุณลักษณะของการสื่อสารชุมชนไว้ดังนี้

คุณลักษณะสำคัญของการสื่อสารชุมชน

(1) เป็นการสื่อสารแบบสองทาง (Two-Way Communication) ที่ผู้ส่งสารและผู้รับสารสามารถมีปฏิริยาโต้ตอบกัน (Interactivity) อยู่ตลอดเวลา ซึ่งทำให้สถานะของผู้ส่งสารและผู้รับสารไม่ตายตัว แต่จะมีการผลัดเปลี่ยนบทบาทอยู่ตลอดเวลา

(2) ทิศทางการไหลของข่าวสาร (Flow of Information) การหลั่งไหลของข่าวสารมีทิศทางที่หลากหลาย มาจากทุกทิศทุกทาง ทั้งจากบนลงล่าง (Top-down) แบบล่างสู่บน (Bottom-up) และแบบแนวนอน (Horizontal) ทั้งนี้ข่าวสารจึงอาจจะไหลจากนักวางแผนพัฒนาไปสู่ชาวบ้าน จากสื่อมวลชนไปสู่ผู้รับสารในชนบท ในเวลาเดียวกันชาวบ้านอาจจะส่งข่าวสารไปยังเจ้าหน้าที่รัฐหรือมีการแลกเปลี่ยนติดต่อส่งข่าวสารระหว่างกลุ่มชาวบ้านด้วยกัน (การสร้างเครือข่ายชุมชน)

(3) เป้าหมายของการสื่อสารชุมชน มีการกำหนดเป้าหมายโดยใช้ระดับผู้ที่เกี่ยวข้องเป็นเกณฑ์ และกำหนดเป้าหมายโดยสอดคล้องกับทิศทางการไหลของข่าวสาร ได้แก่ เพื่อถ่ายทอดข้อมูลข่าวสารและโน้มน้าวชักจูงใจ เพื่อเป็นช่องทางการแสดงออกซึ่งตัวตนของชุมชน (Community Self-expression) เกี่ยวกับการแสดงออกซึ่งสิทธิ์ ศักดิ์ศรี ภูมิปัญญาของชุมชน และเพื่อพัฒนาความเป็นของบุคคล (Development of The Individual's Self)

(4) เพื่อตอบสนองความต้องการของประชาชน (Need-Oriented) แทนการพัฒนาที่แต่เดิมตอบสนองความต้องการของรัฐเป็นหลัก

(5) หน้าที่ของการสื่อสาร ประกอบด้วย

- หน้าที่ในการแสดงออก (Expressive Function) คือทั้งกลุ่มสามารถแสดงความเป็นตัวของตัวเองออกมา

- หน้าที่ทางสังคม (Social Function) คือการเข้ามามีส่วนร่วมเพื่อสร้างความรู้สึกร่วมเป็นชุมชนเดียวกัน

- หน้าที่ในการให้ข้อมูลข่าวสาร (Information Function) สามารถแลกเปลี่ยนข้อมูลและความรู้เพื่อและถ่ายทอดออกไปยังบุคคลอื่น

- หน้าที่ในการควบคุมการปฏิบัติการ (Control Activation Function) การสื่อสารเป็นช่องทางนำไปสู่การปฏิบัติเพื่อปรับปรุงหรือแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นของบุคคลและชุมชนได้

นอกจากนี้ Berrigan F.J. ได้เพิ่มเติมถึงคุณสมบัติของการสื่อสารชุมชน ดังนี้

1. สื่อของชุมชนเน้นการปรับปรุงสื่อให้เหมาะสมสำหรับประโยชน์การใช้งานของชุมชน ไม่ว่าชุมชนจะตั้งวัตถุประสงค์การใช้เอาไว้เช่นใดก็ตาม

2. ต้องเป็นสื่อที่คนในชุมชนสามารถเข้าถึง (Access) ได้ตลอดเวลา เพื่อนำไปใช้เพื่อหาข่าวสาร เพื่อความรู้หรือเพื่อความบันเทิง

3. เป็นสื่อที่ชุมชนต้องเข้ามามีส่วนร่วม (Participates) ในหลายบทบาท

4. เป็นสื่อที่แสดงออกของชุมชน มิใช่เป็นสื่อเพื่อชุมชน หมายถึงตัวตนของชุมชนที่แสดงออกไปนั้นต้องมาจากการกำหนดของชุมชนเอง มิใช่เป็นผู้อื่นมาทำแทน

5. สามารถปรับเปลี่ยนลักษณะของการเป็นเครื่องมือถ่ายทอดข่าวสาร มาเป็นเวทีสำหรับแลกเปลี่ยนข่าวสารและทัศนของทุกคน

สำหรับในทัศนะของ D.McQuall ได้ประมวลถึงคุณลักษณะสำคัญหลายๆของการสื่อสารที่จะเข้ามามีบทบาทในการพัฒนา ดังนี้

- ลักษณะหลากหลาย (Multiciplicity)
- เป็นการสื่อสารขนาดเล็ก (Smallness of Scale)
- สร้างและใช้อยู่ในท้องถิ่นเอง (Locality)
- ไม่มีลักษณะแข็งตัว ยึดหยุ่นได้ ไม่เป็นสถาบัน (Deinstitutionalisation)
- มีการแลกเปลี่ยนบทบาทระหว่างผู้รับสาร-ผู้ส่งสาร (Interchange of Sender-Receiver Roles)

- เน้นการสื่อสารแนวนอนในทุกระดับของสังคม (Horizontalty of Communication)

ในงานวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจะได้นำแนวคิดเรื่องชุมชน และการสื่อสารในชุมชนมาเป็นกรอบวิเคราะห์เพื่อดูว่าวิทยุชุมชนที่ศึกษาได้ทำหน้าที่ต่อชุมชน และได้รับการตอบรับในฐานะที่เป็นสื่อ “น้องใหม่” ของชุมชนอย่างไร

3) แนวคิดเรื่องวิทยุชุมชน

3.1 ปรัชญาวิทยุชุมชน

วิทยุชุมชน เป็นการดำเนินงานด้านการกระจายเสียงในระดับท้องถิ่น ภายใต้ขอบเขตกำลังส่งที่ชัดเจน เพื่อให้เกิดประโยชน์ และตอบสนองต่อความต้องการของชุมชนได้อย่างแท้จริง โดยมีลักษณะการดำเนินงานที่เป็นประชาธิปไตย มีการบริหารจัดการด้วยตนเอง ตามปรัชญาว่า เป็นวิทยุ “โดย” ประชาชน “ของ” ประชาชน และ “เพื่อ” ประชาชน

ทั้งนี้ ปรัชญาดังกล่าวจะต้องเป็นไปตามลำดับขั้นตอน คือ เริ่มจากมีคลื่นที่เป็นเจ้าของ โดย ชุมชน จากนั้นจะต้องให้ประชาชนเข้ามาดำเนินการเอง เพื่อให้เกิดความรู้สึกว่าวิทยุชุมชนเป็นของ ประชาชน จากนั้น การดำเนินงานวิทยุชุมชนจะต้องเป็นไป เพื่อ ผลประโยชน์ของชุมชน

แนวคิดเรื่อง วิทยุชุมชน “โดย ของ เพื่อ” ประชาชนนี้ มีฐานคิดมาจากปรัชญาวิทยุชุมชนขององค์การยูเนสโก ซึ่งได้กำหนดหลักการของวิทยุชุมชนไว้ 3 ประการ ดังนี้

(1) ต้องให้ประชาชนเข้าถึงได้โดยง่าย (accessibility) ทั้งในส่วนของ การเข้าถึงในแง่ผู้ฟัง และการเปิดโอกาสให้ประชาชนสามารถเข้าไปดำเนินการในสิ่งที่จะเป็นประโยชน์ต่อชุมชนได้โดยไม่ขัดต่อหลักกฎหมาย นอกจากนี้ ยังต้องเป็นช่องทางในการแสดงความคิดเห็นของประชาชนต่อการดำเนินงานวิทยุชุมชน เพื่อการพัฒนา และปรับเปลี่ยนที่เหมาะสม

(2) ต้องให้ประชาชนมีส่วนร่วม (participation) ในทุกระดับ ตั้งแต่การเริ่มคิด จนถึงขั้นวางแผน
แนวทางการดำเนินงาน โดยประชาชนในชุมชนจะต้องมีโอกาสเข้าร่วมได้ในทุกขั้นตอน

(3) ต้องเป็นวิทย์ที่ประชาชนบริหารจัดการ (self-management) ด้วยตนเอง โดยเป็นการ
บริหารจัดการตามกระบวนการทางประชาธิปไตย ตั้งแต่การเริ่มคิด วางแผน จนถึงกาหนด
นโยบาย ซึ่งหลักการบริหารจัดการด้วยตนเองนี้เป็นหลักการที่ทำให้ยาก และจำเป็นต้องทำแบบ
“ค่อยเป็นค่อยไป” และใช้ระยะเวลาในการเรียนรู้มากกว่าหลักการ 2 ข้อแรก

3.2 คุณลักษณะวิทย์ชุมชน

นอกจากปรัชญาข้างต้นแล้ว “วิทย์ชุมชนเนื้อแท้” ยังมีคุณลักษณะที่สำคัญ ซึ่ง
แตกต่างจากวิทย์สาธารณะ และวิทย์ธุรกิจ ดังนี้

	เกณฑ์	วิทย์สาธารณะ	วิทย์ชุมชน	วิทย์ธุรกิจ
1.	การเป็นเจ้าของ	รัฐ	กลุ่มประชาชน	ธุรกิจ/เอกชนขอเช่า สัมปทานจากรัฐ
2.	พื้นที่ครอบคลุม	กว้างขวาง	กำลังส่งแค่ 1 กิโลวัตต์ ครอบคลุม ประมาณ 10 กม.	กว้างขวาง
3.	เป้าหมาย	เป็นเครื่องมือถ่ายทอด ข่าวสารจากรัฐไปสู่ ประชาชน	เป็นสื่อกลางระหว่าง ประชาชน/มี เป้าหมายไม่แสวง กำไร	เป็นเครื่องมือทาง ธุรกิจ/หวังผลกำไร
4.	ปรัชญา/ธรรมชาติ	เป็นวิทย์ของมืออาชีพที่ เป็นข้าราชการเพื่อเป็น กลไกรัฐ	เป็นวิทย์อาสาสมัคร เพื่อสร้างระบบ ประชาธิปไตย	เป็นวิทย์ของมือ อาชีพที่เป็นเอกชน
5.	การไหลของ ข่าวสาร	ทางเดียว	หลายทาง	ทางเดียว
6.	บทบาทหน้าที่	เป็นช่องทางถ่ายทอด ข่าวสารของรัฐไปสู่ ประชาชน	เป็นสื่อโดย ประชาชน/เพื่อ/ของ ประชาชน	ทำหน้าที่เป็น ช่องทางดำเนินงาน ทางธุรกิจ
7.	การบริหารจัดการ	รูปแบบการบริหารแบบ สั่งการแบบราชการ	เน้นการมีส่วนร่วม ของชุมชน/ใช้ระบบ บริหารด้วยตนเอง แบบประชาธิปไตย	บริหารแบบธุรกิจ โดยนักวิชาชีพ
8.	สถานะผู้ฟัง	ตั้งรับ (passive)	Active - มีส่วนร่วม หลากหลายรูปแบบ	Passive
9.	แหล่งรายได้	งบประมาณจากรัฐ	มาจากหลายแหล่งแต่ ไม่แสวงหากำไร	จากธุรกิจ/การค้า

	เกณฑ์	วิทยุสาธารณะ	วิทยุชุมชน	วิทยุธุรกิจ
10.	รูปแบบวิทยุ	เป็นวิทยุระดับชาติ	มีลักษณะหลากหลาย แล้วแต่ความต้องการ ของประชาชนและ สอดคล้องกับ ลักษณะของชุมชน	อาจเป็นระดับ ท้องถิ่น/ระดับชาติ

ที่มา : กาญจนา แก้วเทพ, 2549 : 23

คุณลักษณะของวิทยุชุมชนที่แสดงข้างต้น สอดคล้องกับหลักการจัดวิทยุกระจายเสียงชุมชนของประเทศอังกฤษ ซึ่งได้รับการรับรองในรัฐสภาเมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2524 หลังจากมีความพยายามในการเสนอเรื่องนี้ถึง 4 ครั้ง โดยกลุ่มสื่อสารชุมชน (Community Communication Group / COMCOM) ซึ่งมีการกึ่งในการผลักดันให้เกิด “กิจการกระจายเสียงท้องถิ่น” (Local Broadcasting Authority / LBA) เพื่อป้องกันการผูกขาดของวิทยุกระจายเสียง และวิทยุโทรทัศน์ที่เป็นเครือข่ายหลัก 2 แห่งของประเทศอังกฤษ คือ BBC ซึ่งเป็นบรรษัทกระจายเสียงแห่งชาติ และ IBA ซึ่งเป็นของรัฐสภา

กลุ่มสื่อสารชุมชน ได้กำหนดหลักการกระจายเสียงชุมชน โดยวิทยุชุมชนไว้ดังนี้

- 1) สนองตอบต่อชุมชนท้องถิ่น และความสนใจของชุมชนเป็นหลัก
- 2) มีการดำเนินการแบบไม่แสวงหากำไร
- 3) มีการกำหนดนโยบาย และบริหารจัดการโดยคณะกรรมการบริหาร ซึ่งเป็นตัวแทนของกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน ร่วมกับพนักงานด้านเทคนิค ซึ่งเป็นอาสาสมัคร
- 4) ให้บริการข่าวสาร การศึกษา และความบันเทิง โดยกระตุ้นให้เกิดการสื่อสารสองทาง เพื่อเปิดโอกาสให้มีการแสดงความคิดเห็นอย่างเท่าเทียม
- 5) ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากแหล่งต่าง ๆ เช่น เงินกองทุนจากส่วนกลาง / ท้องถิ่น เงินกู้ยืมจากท้องถิ่น สปอตโฆษณาที่กำหนดเวลาไว้อย่างชัดเจน เป็นต้น
- 6) ยอมรับพนักงานกระจายเสียงที่จ้างไว้เข้าร่วมสหภาพ และสามารถใช้อาสาสมัครได้ตามความเหมาะสม เพื่อความคล่องตัวในการดำเนินงาน
- 7) พยายามให้เกิดความเสมอภาคในการจ้างงาน สำหรับผู้หญิง และชนกลุ่มน้อยในสังคม
- 8) เตรียมประชาชนให้เข้ามามีส่วนในการดำเนินงานด้วยการฝึกอบรมการผลิตรายการ และส่งเสริมการเผยแพร่ข่าวสาร
- 9) จัดรายการจากเนื้อหาหลักที่มีอยู่ในท้องถิ่น
- 10) กระตุ้นให้เกิดการพัฒนา การมีส่วนร่วมในระบอบประชาธิปไตย ต่อด้านปัญหาชาตินิยม เพศนิยม และทัศนคติที่แตกแยกอื่น ๆ

จากหลักการวิเทศชุมชนที่ยกมาข้างต้น สามารถสรุปได้ว่าวิเทศชุมชนมีปรัชญาการดำเนินงานที่เน้นการมีส่วนร่วมจากชุมชนในทุกระดับ โดยใช้กลไกการบริหารจัดการด้วยตนเอง เพื่อตอบสนองต่อความต้องการของชุมชนได้อย่างเป็นรูปธรรม

3.3 ระดับวิเทศชุมชน

ในปัจจุบัน มีวิเทศชุมชนเกิดขึ้นมากมาย ด้วยเหตุผลที่แตกต่างกันออกไป และท่ามกลางวิเทศชุมชนที่หลากหลายเหล่านี้ มีทั้งวิเทศชุมชนที่เป็น “วิเทศชุมชนพันธุ์แท้” และวิเทศที่เกิดขึ้นมาภายใต้ชื่อ “วิเทศชุมชน” หากแต่มีวัตถุประสงค์อื่น ที่นอกเหนือจากการเป็นวิเทศ “โดย” ประชาชน “ของ” ประชาชน และ “เพื่อ” แอบแฝงอยู่

จุมพล รอดคำดี (2542) กล่าวว่า ความหลากหลายของวิเทศชุมชนที่ปรากฏนี้ สามารถจำแนก “ความเป็นวิเทศชุมชน” ออกเป็นระดับต่าง ๆ ได้อย่างน้อย 6 ระดับ คือ

- ระดับที่ 1 ระดับรายการ “เพื่อชุมชน” ที่มีผู้จัด/เจ้าของรายการ/เจ้าของสถานเป็นผู้อื่นแต่จัดรายการที่มีเนื้อหาเพื่อบริการชุมชน เช่น ประกาศของหาย ประชาสัมพันธ์งานของชุมชน ฯลฯ
- ระดับที่ 2 ระดับที่มีประชาชนเข้ามาเป็นผู้ร่วมรายการ เช่น รายการของจส.100 ร่วมด้วยช่วยกัน ฯลฯ โดยทางสถานี/ผู้จัดรายการยังเป็นผู้ควบคุมหรือเป็นเจ้าของรายการอยู่
- ระดับที่ 3 ระดับ “รายการโดยชุมชน” ได้แก่วิธีแบบที่เจ้าของสถานีแบ่งช่วงเวลาให้ตัวแทนของประชาชนที่ได้รับเลือกมาเป็น “คณะกรรมการวิเทศชุมชน” มาจัดรายการ โครงการของกรมประชาสัมพันธ์จะจัดเป็นวิเทศชุมชนในระดับนี้
- ระดับที่ 4 ระดับสถานี ในระดับนี้จะอาศัยอาสาสมัครที่เป็นตัวแทนเข้ามาปฏิบัติงานและบริหารรายการทั้งหมด แต่สถานียังเป็นของหน่วยงานของรัฐ
- ระดับที่ 5 ระดับชุมชนเป็นเจ้าของสถานี ในระดับนี้ประชาชนในชุมชนจะรวมตัวกันขอคืนความดีจากรัฐ และลงทุนตั้งสถานีวิเทศ โดยชุมชนจะวางแผนนโยบายแต่อาจจะจ้างเจ้าหน้าที่หรืออาสาสมัครมาดำเนินงาน
- ระดับที่ 6 ระดับชุมชนเป็นเจ้าของสถานีและมีใบอนุญาตเป็นเจ้าของคลื่น ในระดับนี้จะคล้ายคลึงกับระดับที่ 5 แต่ที่ชุมชนจะเข้ามาเป็นทั้ง “เจ้าของ” (ownership) และเข้ามา “ปฏิบัติการ” (operation) ด้วย

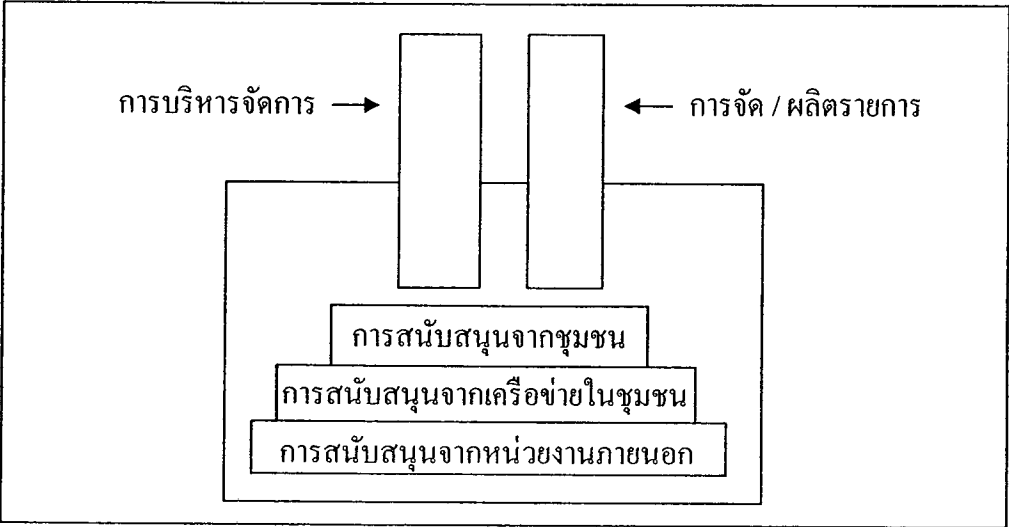
ความหลากหลายของวิเทศชุมชนในระดับต่าง ๆ ส่งผลให้การดำเนินงาน และการบริหารจัดการวิเทศชุมชนในระดับต่าง ๆ มีความแตกต่างกัน เช่น วิเทศชุมชนระดับที่ 3 ซึ่งอยู่ภายใต้การทำงาน of หน่วยงานราชการ ในลักษณะโครงการนำร่อง / โครงการทดลอง จะมีรูปแบบการบริหารจัดการที่อิงอยู่กับโครงสร้างของหน่วยงาน ซึ่งมี “สูตร” เดียวกันทั่วทั้งประเทศ โดยไม่จำเป็นต้องอาศัยกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน ตามปรัชญาของวิเทศชุมชนในขั้นตอนใด ๆ เลย ผลก็อาจทำให้ วิเทศชุมชนนั้น ๆ ไม่สามารถแสดงบทบาทในฐานะที่เป็นสื่อชุมชนได้อย่างเต็มที่ หรือ รายการร่วมด้วยช่วยกัน ซึ่งจัดว่าเป็นวิเทศชุมชนในระดับที่ 2 ก็ยังคงมีแนวทางการ

บริหารจัดการที่ต้องอิงกับรายได้จากการขายโฆษณาเป็นหลัก ทำให้การทำหน้าที่วิทยุชุมชนตาม
ปรัชญาของ “วิทยุชุมชนพันธุ์แท้” เป็นไปไม่ได้เช่นกัน

ในส่วนของวิทยุชุมชนระดับ 6 แม้ว่าจะมีปรัชญาการดำเนินงาน และหลักเกณฑ์ทุกอย่าง
เป็นไปตามข้อกำหนดของ “วิทยุชุมชนพันธุ์แท้” แต่กลับพบปัญหาอุปสรรคมากมายในการดำรง
อยู่ งานวิจัยของชาลิสา มากแผ่นทอง (2547) ซึ่งทำการศึกษาวิทยุชุมชนภาคประชาชน พบว่า การ
บริหารจัดการเป็นปัญหาใหญ่ของการดำเนินงานวิทยุภาคประชาชน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการ
บริหารจัดการงานวิทยุชุมชน การบริหารจัดการบุคคล และการบริหารจัดการงบประมาณ
โดยเฉพาะการบริหารจัดการบุคคล ซึ่งจะส่งผลโดยตรงต่อการสร้างความเข้มแข็งให้กลุ่ม การได้มา
ซึ่งอาสาสมัครจัดรายการ และการขยายเครือข่าย ในขณะทำงานวิจัยของวีระพงษ์ พลนิกรกิจ และ
คณะ (2545) พบว่าโครงสร้างด้านการบริหาร เป็นตัวกำหนดระดับความเป็นวิทยุชุมชน ทั้งใน
ส่วนของปริมาณรายการ เนื้อหารายการ และการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชน แต่ใน
ขณะเดียวกัน การกำหนดโครงสร้างการบริหารที่ไม่สอดคล้องกับปรัชญาวิทยุชุมชน จะส่งผลให้เกิด
ปัญหาด้านการดำเนินงาน การผลิตรายการ ตลอดจนเนื้อหา/รูปแบบรายการ เช่นเดียวกัน

3.4 การเสริมพลังวิทยุชุมชน

จากการทบทวนแนวคิด ทฤษฎี และผลงานวิจัยกลุ่มวิทยุชุมชน จากโครงการ “การสื่อสาร
เพื่อชุมชน” ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) พบว่า
รองศาสตราจารย์ ดร. กาญจนา แก้วเทพ หัวหน้าชุดโครงการวิจัยดังกล่าว ได้ข้อสรุปว่า องค์
ความรู้สำหรับผู้ทำงานวิทยุชุมชน ที่จะทำให้วิทยุชุมชนสามารถก่อตั้ง และดำรงอยู่เพื่อทำหน้าที่
ตอบสนองต่อชุมชนอย่างแท้จริง / ยั่งยืน ต้องเป็นองค์ความรู้ที่มาจาก 5 ส่วน ดังภาพข้างล่างนี้

ที่มา : กาญจนา แก้วเทพ, 2548 : 6

องค์ความรู้ทั้ง 5 นี้เป็นเสมือน “วิตามิน” หรือ “อาหารเสริม” ที่จะช่วยต่อชีวิตวิทยุชุมชนให้ยืนยาวต่อไปได้ ภารกิจที่ทำยากก็คือ จะทำอะไรจึงจะหาแนวทางติดตั้งกลไกเสริมพลังวิทยุชุมชนด้วยองค์ความรู้ทั้ง 5 นี้ให้แก่วิทยุชุมชนได้อย่างเหมาะสม ซึ่งกาญจนา แก้วเทพ (2549) ได้กล่าวว่า การฝึกอบรมเป็นกลไกหนึ่งที่สามารถนำมาเป็นกลไกเสริมพลังวิทยุชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยตั้งคำถามว่า จะฝึกอบรมใครบ้าง จะฝึกอบรมอะไร / เนื้อหาอะไร และจะฝึกอบรมอย่างไร / ด้วยวิธีการอะไร

● **จะฝึกอบรมใครบ้าง** การฝึกอบรมใครบ้าง ควรเป็นคำถามแรกสำหรับการจัดฝึกอบรม เนื่องจากคำตอบที่ได้จะเป็นตัวกำหนดว่าเป้าหมายของการฝึกอบรม ตลอดจนเนื้อหาและวิธีการอบรมจะเป็นอย่างไร

การกำหนดกลุ่มเป้าหมาย หรือการกำหนดผู้เข้ารับการอบรมขึ้นอยู่กับว่างานวิทยุชุมชนกำลังต้องการบุคลากรประเภทใด เช่น ถ้าเป็นช่วงก่อตั้ง ก็จำเป็นต้องอบรมให้ความรู้เกี่ยวกับวิทยุชุมชนแก่ผู้ที่เข้ามาดำเนินงานวิทยุชุมชนเสียก่อน เป็นต้น ในการนี้ ซาลิสมา มากแผ่นทอง (2547) ในงานวิจัยเรื่อง “การวิจัยเพื่อสรุปบทเรียน : กระบวนการเตรียมกลุ่มวิทยุชุมชน จ. ปัตตานี” พบว่ากลุ่มผู้ที่ต้องการได้รับความรู้ หรือเสริมพลังในงานวิทยุชุมชน สามารถจำแนกออกได้เป็น 3 กลุ่มคือ

- กรรมการบริหาร ต้องให้ความรู้ ความเข้าใจในแนวคิดวิทยุชุมชน และเสริมความเข้าใจเรื่องการบริหารจัดการ การวางแผนงาน และการทำงานเป็นหมู่คณะในลักษณะประชาธิปไตย

- นักจัดรายการ ต้องให้ความรู้ด้านการผลิตรายการ และความรู้เกี่ยวกับเนื้อหาที่ควรนำเสนอต่อผู้ฟัง ปรัชญาวิทยุชุมชน เหตุผลและความสำคัญของสื่อวิทยุชุมชน ซึ่งข้อมูลเหล่านี้จะทำให้ นักจัดรายการตระหนักในความแตกต่างระหว่างวิทยุชุมชนและวิทยุทั่วไป รวมทั้งให้แนวทางการประเมินผลผู้ฟังอย่างง่ายด้วย

- สมาชิกทั่วไป ให้ความรู้ที่วิทยุชุมชนคืออะไร วิทยุชุมชนจะอยู่ได้ต้องได้รับการสนับสนุนจากประชาชน และจากสมาชิกทั้งในรูปของอาสาสมัคร การช่วยเหลือ และการระดมทุน

● **จะฝึกอบรมอะไร / เนื้อหาอะไร** การกำหนดเนื้อหาการฝึกอบรมขึ้นอยู่กับกลุ่มเป้าหมายที่จะเข้ารับการอบรมเพื่อสร้างความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับวิทยุชุมชน หรือเพื่อนำไปปฏิบัติงานต่อ

อย่างไรก็ตาม กาญจนา แก้วเทพ (2549) ระบุว่า ไม่ว่ากลุ่มบุคคลต่าง ๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับวิทยุชุมชนในบทบาทที่แตกต่างและภาระหน้าที่หลากหลายเพียงใดก็ตาม ก็น่าจะมีความรู้พื้นฐานอยู่ชุดหนึ่งที่ทุกคนที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับวิทยุชุมชนที่ต้องรับรู้ และความรู้อีกชุดหนึ่งที่เป็นความรู้เฉพาะแต่ละบทบาทหน้าที่

หมวดหมู่ของเนื้อหาในการฝึกอบรม สามารถแบ่งออกได้เป็น 3 หมวดหมู่ ดังนี้

- (1) หมวดหมู่เกี่ยวกับความรู้ทั่วไปเรื่องวิถียุทธชุมชน
- (2) หมวดหมู่เกี่ยวกับความรู้เชิงเทคนิคการผลิตรายการ
- (3) หมวดหมู่เกี่ยวกับการบริหารจัดการวิถียุทธชุมชน

• **จะฝึกอบรมอย่างไร / ด้วยวิธีการอะไร**

รูปแบบการฝึกอบรมสามารถทำได้อย่างหลากหลาย เช่น การฝึกอบรมแบบทั่วไป การจัดเวทีวิถียุทธชุมชนสัญจร การเรียนรู้ระหว่างลงมือทำจริง การจัดเวทีเสวนาแบบต่าง ๆ และการศึกษาดูอย่างจริง เป็นต้น

วิธีการฝึกอบรมให้มีประสิทธิภาพ ควรประกอบด้วย 3 กระบวนการย่อย คือ

- (1) สำรวจความต้องการ → กำหนดเป้าหมายการฝึกอบรม
- (2) ดำเนินการฝึกอบรม
- (3) ประเมินผลการฝึกอบรม

ข้อพึงระวังในการจัดฝึกอบรม คือ

- ต้องระมัดระวังไม่ให้เนื้อหาเป็นวิชาการมากเกินไป เนื่องจากกลุ่มเป้าหมายของการอบรมวิถียุทธชุมชนส่วนมาก คือ ชาวบ้าน ผู้จัดการอบรมจึงควรมีการปรับภาษาให้เป็นภาษาที่ชาวบ้านสามารถเข้าใจได้ง่าย
- รูปแบบการสื่อสารในการฝึกอบรม ควรเป็นการสื่อสารแบบสองทาง เช่น มีการแบ่งกลุ่มย่อย การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างผู้เข้ารับการอบรม เป็นต้น
- ควรมีกิจกรรมประกอบการฝึกอบรม โดยเฉพาะการทดลองทำกิจกรรมจริง ๆ หลังจากการอบรมเสร็จสิ้นแล้ว
- มีการออกแบบการจัดอบรมตามความต้องการของชุมชน การจัดอบรมจะได้ผลคืออย่างมาก หากชุมชน หรือผู้เข้ารับการอบรมมีความต้องการการอบรมอย่างแท้จริง และหากมีการ “ตัดเย็บ” หลักสูตรให้เข้ากับลักษณะของชุมชนก็จะยิ่งได้ผลดียิ่งขึ้น
- บรรยากาศในการอบรม ควรสร้างบรรยากาศที่เป็นกันเอง

3.5 การมีส่วนร่วมในวิถียุทธชุมชน

การดำเนินงานวิถียุทธชุมชนสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม (Participatory Communication) ตามที่ เจน เซอร์วาส (Jan Servaes, 1999) ได้กล่าวไว้ว่า การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเป็นกลไกที่กระตุ้นให้ชาวบ้าน และท้องถิ่นเข้ามามีอำนาจในการตัดสินใจอย่างแท้จริงในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของพวกเขาตนเอง โดยสื่อวิทยุสามารถเป็นเครื่องมือที่ชุมชนนำมาใช้ในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ แสดงตัวตน และภูมิปัญญา เพื่อถ่ายทอดไปสู่สาธารณชนในวงกว้างได้อย่างมีประสิทธิภาพ

การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม มีคุณลักษณะที่สำคัญ ดังนี้

- เป็นการสื่อสารแบบสองทาง (Two – way Communication) ที่เอื้อต่อปฏิกิริยาตอบโต้ (interactivity) ระหว่างผู้ส่งสาร และผู้รับสารตลอดเวลา ทั้งอย่างเป็นทางการ และไม่เป็นทางการ เช่นในกรณีของวิทยุชุมชน ผู้จัดรายการต้องเปิดโอกาสให้ผู้ฟังรายการแสดงความคิดเห็นมายังรายการโดยไม่ปิดกั้น หรือแม้แต่เปิดโอกาสในเข้ามาแสดงความคิดเห็นในฐานะ “แขกรับเชิญ” หรือ “วิทยากร” ในโอกาสที่เหมาะสม

- มีการไหลของข่าวสาร (flow of Information) จากทุกทิศทาง ทั้งจากบนลงล่าง (Top – Down) ล่างสู่บน (Bottom-up) และแบบแนวนอน (Horizontal)

- o การไหลของข่าวสารจากบนลงล่าง มักเป็นบทบาทที่วิทยุสาธารณะ หรือวิทยุกรมประชาสัมพันธ์ แสดงอยู่ คือ การประกาศข่าว การถ่ายทอดข่าวสารจากหน่วยงานราชการสู่ประชาชน การให้ความรู้ / การศึกษาเพื่อการเรียนรู้ และรณรงค์ในลักษณะต่าง ๆ (เช่น รณรงค์ให้ไปเลือกตั้ง) การปลุกกระดมเพื่อการใด การหนึ่ง เป็นต้น
- o การไหลของข่าวสารจากล่างขึ้นบน เป็นบทบาทในการแสดงความคิดเห็นจากผู้ฟังไปยังผู้เกี่ยวข้อง เช่น รายการร้องทุกข์ชาวบ้าน หรือการแสดงความคิดเห็นของผู้ฟังไปยังผู้กำหนดนโยบายของสถานี เป็นต้น
- o การไหลของข่าวสารในแนวนอน วิทยุชุมชนสามารถเป็นช่องทางในการสื่อสารระหว่างชาวบ้าน และชาวบ้านด้วยกันเองได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยสามารถกระทำได้หลายลักษณะ เช่น การเปิดพื้นที่ให้ชาวบ้านได้สื่อสารกันผ่านทางวิทยุชุมชน การจัดรายการเป็นเวทีแสดงความคิดเห็น / ร่วมแก้ปัญหาชุมชน และการเป็นศูนย์กลางชุมชนในการดำเนินการต่าง ๆ อย่างในกรณีที่วิทยุชุมชนคนบ้านดงเป็นศูนย์กลางให้กลุ่มแม่บ้านมารวมตัวกันเพื่อผลิต และส่งเสริมสินค้าชุมชน เป็นต้น

หากพิจารณาทิศทางการไหลของข่าวสารใน 3 รูปแบบแล้ว จะพบว่าการไหลของข่าวสารในแนวนอนจะทำให้บทบาทของผู้รับสาร และผู้ส่งสารมีการปรับเปลี่ยนกันตลอดเวลา ซึ่งแสดงถึงการสื่อสารที่เสมอภาค และเปิดโอกาสให้คนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมเข้ามามีส่วนร่วมอย่างเท่าเทียม (Dennis McQuail, 1994)

การเข้ามามีส่วนร่วมในวิทยุชุมชนกระทำได้หลายระดับ โดยในที่นี้ จะขอจัดแบ่งการมีส่วนร่วมเอาไว้ 3 ระดับ โดยเรียงลำดับจากระดับที่น้อยที่สุดไปจนถึงมากที่สุด ดังนี้

- 1) การมีส่วนร่วมในฐานะผู้รับสาร/ผู้ใช้สาร (Audience/Receiver/Users)
- 2) การมีส่วนร่วมในฐานะผู้ส่ง/ผู้ผลิต/ผู้ร่วมผลิต (Sender/Producer/Co-Producer)
- 3) การมีส่วนร่วมในฐานะผู้วางแผน และกำหนดนโยบาย (Policy Maker /Planner)

การมีส่วนร่วมในแต่ละระดับนี้ จะเรียกร่องประเภทของกิจกรรมและเงื่อนไข
ต่างๆ แตกต่างกัน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

(1) การมีส่วนร่วมในฐานะผู้ฟังที่เอาการอางาน (Active Listener) เป็นขั้นตอนของการมีส่วนร่วมในระดับน้อยที่สุด แต่ก็ยังเป็นระดับที่สามารถเปิดกว้างให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมมากที่สุด ตั้งแต่การเป็นเพียงผู้ฟังเฉย ๆ จนถึงขั้นให้ความคิดเห็น / ข้อเสนอแนะ และรวมกับกิจกรรมวิถุชุมชน ดังนี้

- รับฟังรายการอย่างต่อเนื่อง
- แสดงความคิดเห็นเข้ามายังรายการผ่านทางโทรศัพท์ จดหมาย
- ร่วมส่งข้อมูลข่าวสารของชุมชนมายังรายการ
- ร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ที่วิทยุชุมชนดำเนินการ เช่น การจัดเวทีวิทยุชุมชนสัญจร
- ร่วมประชาสัมพันธ์วิทยุชุมชน

ฯลฯ

(2) การมีส่วนร่วมในฐานะผู้ผลิต/ผู้ร่วมผลิต (Producer/Co-Producer) เป็นขั้นตอนของการมีส่วนร่วมในระดับที่สูงขึ้นมา และอาจจำเป็นต้องสร้างเงื่อนไขใหม่ๆ เพิ่มเติม มีได้หลายรูปแบบตามความสนใจ และโอกาสที่เอื้ออำนวย

- การเข้าร่วมในฐานะผู้ผลิตรายการ หมายถึง การเข้ามาเป็นผู้จัด / ผู้ดำเนินรายการ โดยอาจเข้ามาจัด / ดำเนินรายการแบบถาวร หรือ แบบ “อาสาสมัคร” เป็นครั้งคราวก็ได้
- การเข้าร่วมในฐานะผู้ร่วมผลิตรายการ หมายถึงการเข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งของรายการ เช่น เข้าร่วมเป็นผู้ดำเนินรายการ / วิทยากร หรือแขกรับเชิญของรายการ เป็นต้น

(3) การมีส่วนร่วมในฐานะผู้วางแผน และกำหนดนโยบาย (Policy Maker / Planner) การมีส่วนร่วมในฐานะผู้วางแผน และกำหนดนโยบายนั้น หมายถึง การมีส่วนร่วมในระดับกรรมการ ซึ่งการมีส่วนร่วมในลักษณะนี้ ถือว่าเป็นรูปแบบสูงสุดของการมีส่วนร่วม แต่เป็นระดับที่ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมได้น้อยที่สุด เนื่องจาก การเข้ามามีส่วนร่วมในระดับนี้ มักไม่เป็นที่รับรู้ และชาวบ้านในชุมชนส่วนใหญ่มักไม่ต้องการเข้ามามีส่วนร่วมในระดับนี้ ดังนั้นกลุ่มที่เข้ามามีส่วนร่วมในระดับการวางแผน / กำหนดนโยบาย จึงมักเป็นเพียงกลุ่มเล็ก ๆ เท่านั้น

ทั้งนี้ ระดับการมีส่วนร่วมทั้ง 3 ระดับที่กล่าวมา สามารถทับซ้อน หรือปรับเปลี่ยนไปได้ตามสถานการณ์และเงื่อนไขที่แตกต่างกันออกไป

3.6 บทบาทหน้าที่ของวิทยุชุมชน

แนวคิดหลักของการศึกษาบทบาทหน้าที่ของวิทยุชุมชน คือ แนวคิดหน้าที่นิยม (Functionalism) ซึ่งเปรียบสถาบันทางสังคม เป็นเสมือนอวัยวะส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย ซึ่งอวัยวะ

เครื่องมือ / กลไกในการบริหารจัดการวิद्यุชุมชน มักเป็นการประชุม รายงานการประชุม และการติดตาม ตรวจสอบงานในลักษณะต่าง ๆ เพื่อให้การบริหารงานเป็นไปตามวัตถุประสงค์ และเป้าหมายที่ตั้งไว้

การบริหารบุคลากรในงานวิद्यุชุมชน การบริหารบุคลากรในงานวิद्यุชุมชนมีความสำคัญ เป็นอย่างมากในงานวิद्यุชุมชน เนื่องจากการบริหารบุคลากรที่มีประสิทธิภาพ น่าจะนำไปสู่ระบบ การบริหารงาน และเงินที่ติดตามมา

บุคลากรที่เข้าร่วมงานวิद्यุชุมชนควรเป็นตัวแทนจากหลายๆกลุ่ม เนื่องจากวิद्यุชุมชน เป็นพื้นที่สาธารณะที่เปิดให้ตัวแทนจากทุกกลุ่มเข้าร่วมงาน นอกจากนั้น กลุ่มที่ทำงานวิद्यุชุมชน ควรจะเป็นคนที่มาจากหลายชนชั้น หลากสถานภาพ (heterogeneous) มากกว่าเป็นคนจากชนชั้น เดียวหรือมีสถานภาพแบบเดียวกันทั้งหมด (homogenous)

กระบวนการทำงานวิद्यุชุมชนนั้นควรจะต้องมาจากบุคลากรกลุ่มต่าง ๆ ที่ทำงานประสาน ร่วมมือกัน ได้แก่

- กลุ่มผู้บริหาร ได้แก่กลุ่มบุคคลที่มีความสามารถในการบริหารจัดการ มีความสามารถในการปฏิบัติงานท้องถิ่น ซึ่งคนกลุ่มนี้จะทำหน้าที่ดูแลกลุ่มและสร้างเครือข่ายของกลุ่ม ให้เติบโตใหญ่

- กลุ่มนักจัดรายการ ได้แก่ กลุ่มบุคคลที่มีความสามารถในการจัดรายการได้ ซึ่ง บุคคลกลุ่มนี้สามารถสร้างขึ้นมาได้จากผู้ที่สนใจการจัดรายการวิทยุ เป็นผู้ที่มีความรู้หรือมี คุณสมบัติเฉพาะเพื่อมาจัดรายการ เช่น สนใจติดตามข่าวสาร มีความรอบรู้หรือรู้จักแสวงหาความรู้ มีทักษะการสื่อสารเบื้องต้นที่ดี ฯลฯ

- กลุ่มสมาชิก ได้แก่ บุคคลทั่วไปที่สนใจกิจกรรมวิद्यุชุมชนที่สามารถเข้ามา ช่วยงานหรือสนับสนุนกิจกรรมต่างๆของวิद्यุชุมชน

- กลุ่มอาสาสมัคร ได้แก่กลุ่มคนที่ “อาสา” มาทำงานวิद्यุชุมชน ซึ่งอาจจะเข้ามา ช่วยตามภาระงาน และช่วงเวลาที่แตกต่างกันไป แท้จริงแล้วธรรมชาติของวิद्यุชุมชน เป็นวิทยุ อาสาสมัครที่มาทำงานร่วมกัน ดังนั้น รูปแบบการบริหารบุคลากรวิद्यุชุมชน จึงควรเป็นการ บริหารจัดการบุคลากรแบบ “อาสาสมัคร” เป็นหลัก

ทั้งนี้ อาสาสมัครไม่จำเป็นต้องทำหน้าที่เป็นเพียงผู้จัดรายการ แต่ยังสามารถทำหน้าที่อย่าง หลากหลาย ตามเนื้อหาของสถานีวิद्यุชุมชนแต่ละสถานี

การได้มาซึ่งบุคลากรดำเนินงานวิद्यุชุมชน ควรคัดเลือกบุคคลที่มีเวลาว่างพอสมควร มี จิตใจสาธารณะ มีแรงจูงใจในการทำงาน และเห็นคุณค่าของการสื่อสารในพื้นที่สาธารณะอย่าง วิद्यุชุมชน โดยช่องทางการได้มาซึ่งบุคลากร อาจได้มาด้วยการรับสมัครผ่านทางสถานี ออกไป ชักชวนด้วยตนเอง หรือแสวงหาจากกลุ่มเครือข่ายที่ทำงานร่วมกันอยู่แล้ว

การบริหารงบประมาณ แม้ว่าวิทยุชุมชนจะมีเอกลักษณ์ที่แตกต่างจากวิทยุธุรกิจตรงที่ไม่ได้หวังทำกำไรเป็นสำคัญ แต่มุ่งหวังที่จะทำประโยชน์แก่ชุมชนเป็นหลัก แต่การจัดทำสื่อกระจายเสียงจำเป็นต้องมีค่าใช้จ่าย ดังนั้นภารกิจประการหนึ่งของผู้ที่รับผิดชอบงานวิทยุชุมชนคือต้องมีการวางแผนเรื่องการแสวงหางบประมาณ และการบริหารจัดการงบประมาณที่มีประสิทธิภาพ

กาญจนา แก้วเทพ (2550) ระบุว่า แม้ว่าวิทยุชุมชนจะไม่ได้มีเป้าหมายในการแสวงหากำไร แต่ในแง่การบริหารจัดการแล้ว วิทยุชุมชนจำเป็นต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับเรื่องธุรกิจในส่วนจากรายรับ – รายจ่ายอย่างแน่นอน ขึ้นอยู่กับว่าควรจะเป็นไปในรูปแบบใดที่เหมาะสมที่สุดเท่านั้น เนื่องจาก “งบประมาณ” ก็เป็นปัจจัยหลักที่ส่งผลโดยตรงต่อความอยู่รอดของวิทยุชุมชนเช่นกัน อย่างไรก็ตาม หลักการบริหารงบประมาณวิทยุชุมชน ควรเป็นไปตามแนวทางดังนี้

- การบริหารงบประมาณควรไปเป็นเพียงเพื่อเลี้ยงตัวได้เท่านั้น ไม่ได้มุ่งเน้นที่การแสวงหากำไรเป็นหลัก
- การแสวงหารายได้ควรมาจากหลายแหล่ง เพื่อป้องกันการพึ่งพารายได้จากแหล่งใดเพียงแหล่งเดียว อันจะทำให้มีความเสี่ยงสูงต่อความอยู่รอด และขณะเดียวกันก็เพื่อรักษาความเป็นอิสระของวิทยุชุมชนในด้านเศรษฐกิจด้วย
- ในการรับเงินทุนสนับสนุน/งบประมาณจากแหล่งใดก็ตาม จะต้องเป็นการรับอย่างไม่มีเงื่อนไขแลกเปลี่ยนที่จะทำให้เบี่ยงเบนไปตามหลักการของวิทยุชุมชน
- การบริหารจัดการงบประมาณต้องมีระบบระเบียบอย่างชัดเจน โปร่งใส สามารถตรวจสอบได้
- หากมีการโฆษณา ต้องมีการกำหนดหลักการไว้อย่างชัดเจน
- งบประมาณ สามารถได้มาจากการระดมทุนในชุมชนเป็นหลัก

ตัวอย่างของการบริหารจัดการงบประมาณ อาจทำได้ในรูปแบบของการจัดกองทุนเพื่อเป็นค่าใช้จ่าย การจัดผ้าป่าหา และการให้อาสาสมัครจ่ายค่าสมาชิกเพื่อสมทบเป็นกองทุน เป็นต้น

4) แนวคิดเรื่องการค้างานวิทยุชุมชนในต่างประเทศ และในประเทศไทย

4.1 การดำเนินงานวิทยุชุมชนในต่างประเทศ

วิทยุชุมชนในกลุ่มประเทศลาตินอเมริกา ถือกำเนิดขึ้นเมื่อ 50 กว่าปีมาแล้ว ความยากจนและความไม่เป็นธรรมในสังคมกระตุ้นให้เกิดประสบการณ์ครั้งแรก ๆ เช่น วิทยุชาวเหมืองในประเทศโบลิเวีย เมื่อ ค.ศ.1947 (พ.ศ. 2490) ชูตาเดนซา/กลุ่มพลังวัฒนธรรม ในประเทศโคลัมเบีย เมื่อปีเดียวกัน ทั้งสองสถานี่เป็นผู้ริเริ่มแนวทางวิทยุชุมชน แต่แนวคิดวิทยุชุมชนได้วิวัฒนาการขึ้นมาอีกมาก เช่น วิทยุชาวเหมืองในประเทศโบลิเวียส่งกระจายเสียงตลอดนับ 10 ปีที่มีความ

ต่าง ๆ จำเป็นต้องทำหน้าที่อย่างประสานกลมกลืนเพื่อประโยชน์ในการธำรงรักษาร่างการโดยส่วนรวมเอาไว้ เฉกเช่นเดียวกับ สถาบันทางสังคม ซึ่งมีหน้าที่ต่อสังคมโดยส่วนรวม

การวิเคราะห์บทบาทหน้าที่ของวิद्यุชุมชนสามารถทำได้หลายแนวทาง โดยเอาเกณฑ์ต่าง ๆ มาเป็นกรอบในการวิเคราะห์ เช่น วีระวรรณ ยังกิจการ และคณะ (2547) ได้วิเคราะห์บทบาทหน้าที่ของวิद्यุชุมชนตามเกณฑ์ “การสื่อสารในสังคม” และได้ข้อค้นพบว่าวิद्यุชุมชนควรมีหน้าที่ที่สำคัญ 4 ประการ คือ หน้าที่ในการแสดงออกถึงอัตลักษณ์ของชุมชน หน้าที่ทางสังคมในการสร้างความรู้สึกร่วมว่าเป็นชุมชนเดียวกัน หน้าที่ในการให้ข้อมูลข่าวสาร และหน้าที่ในการเป็นช่องทางให้ชุมชนได้ใช้สื่อสารระหว่างกัน เพื่อปรับปรุง / แก้ไขปัญหาชุมชน

กาญจนา แก้วเทพ (2549) ระบุว่าในกระแสการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็ง และพึ่งพาตนเอง เฉกเช่นในปัจจุบัน วิद्यุชุมชนสามารถเป็นกลไกสำคัญด้วยการแสดงบทบาทหน้าที่ต่อไปนี้

- บทบาทในการเสริมพลังทางเศรษฐกิจ
- บทบาทในการติดตาม / จับตา / วิพากษ์วิจารณ์การเมืองระดับท้องถิ่น เพื่อทำหน้าที่ตรวจสอบแนวทาง / นโยบาย / การปฏิบัติงานของการเมืองในชุมชน
- บทบาทในการส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี สืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น
- บทบาทในการจัดกลาทางสังคม
- บทบาทในการระดมความร่วมมือ
- บทบาทในการเตือนภัย
- บทบาทในการประสานความสามัคคี
- บทบาทในการสร้างบุคลิกภาพแบบใหม่ให้แก่คนในชุมชน ด้วยการสร้างการมีส่วนร่วม และเป็นพื้นที่ให้ประชาชนได้แสดงความคิดเห็นต่อสาธารณะ

ฯลฯ

จะเห็นได้ว่า บทบาทหน้าที่ของวิद्यุชุมชนมีหลากหลาย เนื่องจากวิद्यุชุมชนแต่ละแห่งต่างก็ถือกำเนิดขึ้นมาเพื่อตอบสนองต่อความต้องการของชุมชนที่ตนเองดำรงอยู่เป็นสำคัญ หากปราศจากการทำบทบาทหน้าที่ซึ่งสอดคล้องชุมชนแล้ว การดำรงอยู่ของวิद्यุชุมชนก็จะมีคามหมายใด ๆ

อย่างไรก็ตาม ความสามารถในการทำบทบาทหน้าที่ของวิद्यุชุมชนตามเป้าหมาย หรือพันธกิจที่กำหนดไว้ ขึ้นอยู่กับฐานหลักของการดำเนินงานวิद्यุชุมชน ที่อิงองค์ห้าของความรู้เรื่องวิद्यุชุมชนเป็นสำคัญ ดังเช่น วิद्यุชุมชนที่มีบทบาทหน้าที่เพื่อส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม จะสามารถทำบทบาทดังกล่าวได้อย่างมีประสิทธิภาพก็ต่อเมื่อ (1) มีโครงสร้าง / รูปแบบการบริหารจัดการที่เอื้อต่อการส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม (2) มีการจัด / ผลิตรายการด้านการส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมใน

สัดส่วนที่เหมาะสม (3) มีฐานการสนับสนุนทั้งจากชุมชน เครือข่ายภายในชุมชน ตลอดจนการสนับสนุนจากภายนอกชุมชน เป็นต้น

3.7 แนวคิดเรื่องการบริหารจัดการวิทยุชุมชน

จากการศึกษาวิทยุชุมชนในชุดโครงการวิจัย “การสื่อสารเพื่อชุมชน” กาญจนา แก้วเทพ (2550) ได้จำแนกโครงสร้างการบริหารจัดการวิทยุชุมชนออกเป็น 3 ส่วน คือ การบริหารงานวิทยุชุมชน การบริหารบุคลากรในงานวิทยุชุมชน และการบริหารงบประมาณ

(1) การบริหารงานวิทยุชุมชน เป็นการประยุกต์มาจากหลักการทั่วไปของการบริหารจัดการใน 4 ด้าน คือ

(2) การบริหารบุคลากรในงานวิทยุชุมชน

(3) การบริหารงบประมาณ

การบริหารงานวิทยุชุมชน เป็นการจัดการเพื่อให้การดำเนินงานของสถานีสามารถดำเนินการไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งเกี่ยวข้องกับหลายประเด็น ได้แก่ การแบ่งงานและบทบาทที่ชัดเจน การวางแผนดำเนินงานและการประเมินผล การสื่อสารเพื่อแลกเปลี่ยนหรือสั่งการ และการสร้างกฎเกณฑ์และระเบียบร่วมกัน

หลักการสำคัญ ๆ ของการบริหารงานวิทยุชุมชน ประกอบด้วย

- หลักการแบบประชาธิปไตย ที่เน้นการรับฟังความคิดเห็นจากผู้ที่เกี่ยวข้องในทุกระดับ
- หลักการมีส่วนร่วม ซึ่งเป็นการมีส่วนร่วมตั้งแต่ระดับการเป็นผู้ฟังรายการ ผู้ผลิต / ร่วมผลิตรายการ และผู้วางแผน / กำหนดนโยบาย
- การเน้นที่ “หลักการ” มากกว่า “ตัวบุคคล” การกำหนดให้มีหลักการที่ชัดเจน เป็นการช่วยให้การทำงานเป็นระบบ และเป็นข้อตกลงร่วมกันในหมู่ผู้ดำเนินงานวิทยุชุมชน เนื่องจากวิทยุชุมชนเป็นวิทยุอาสาสมัคร ที่อาจมีคนหมุนเวียนผลัดเปลี่ยนกันเข้ามาดำเนินงาน จึงควรเน้นที่หลักการซึ่งเป็นจุดเริ่มของการทำความเข้าใจร่วมกัน มากกว่าเน้นตัวบุคคล ซึ่งอาจหมุนเวียนไป-มาตลอดเวลา
- การบริหารจัดการด้วยตนเอง วิทยุชุมชนไม่จำเป็นต้องมีการบริหารจัดการโดย “มืออาชีพ” เช่นเดียวกับวิทยุสาธารณะ หรือวิทยุภาคธุรกิจ แต่ต้องบริหารจัดการโดยชุมชน คือ “มีที่มาจากชุมชน และไปสู่ชุมชน” ใช้ทรัพยากรการบริหารจัดการซึ่งเป็นทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน และมีการบริหารจัดการที่เป็นประโยชน์ / สอดรับกับความต้องการของชุมชน

ขัดแย้งกันระหว่างลัทธิมาร์กซ์ กับลัทธิทุนนิยม จุดหลักจึงอยู่ที่การชุมนุมรวมตัวกันต่อสู้ เพื่อให้มีสภาพการทำงานที่ดีขึ้นและเป็นธรรมมากขึ้น สถานีวิทยุจึงถูกมองว่าเป็นของสหภาพแรงงาน ทั้ง ๆ ที่คนงานเหมืองเป็นฝ่ายช่วยกันออกเงินซื้ออุปกรณ์ ตลอดจนค่าใช้จ่ายต่าง ๆ

สถานีวิทยุกระจายเสียงชูตาเตนซาในประเทศโคลัมเบียก็เช่นกัน สถานีนี้มุ่งสนับสนุน ชาวนา แม้ว่าชาวนาไม่ได้เป็นเจ้าของหรือผู้จัดการ ผู้ฟังที่เป็นชาวนาเขียนจดหมายมายังสถานีปีละ กว่าห้าหมื่นฉบับ ทุกครั้งที่สถานีผลิตรายการจึงนึกถึงความปรารถนาและความต้องการของชาวนา เสมอ แต่สถานีนี้ก็ยังไม่ใช่ “วิทยุโดยประชาชน เพื่อประชาชน” ถึงกระนั้น ความพยายามอย่าง เป็นระบบครั้งแรกของสถานีวิทยุกระจายเสียงชูตาเตนซาในการให้การศึกษาทางวิทยุ ก็ก่อให้เกิด การเคลื่อนไหวที่แพร่ขยาย และกลายมาเป็นสมาคมวิทยุกระจายเสียง เพื่อการศึกษาของชาวลาติน อเมริกัน (Latin American Educational Radio Broadcasting Association ALER) การเชื่อมโยง สถานีวิทยุเข้ากับการศึกษาในครั้งนี้เป็นแนวคิดพื้นฐานของการบริการสาธารณะ และถือเป็นการ ก่อกำเนิดสื่อชุมชนในละตินอเมริกา(วีรพงษ์ พลนิกรกิจ, 2545, น. 43)

วิทยุชุมชนในประเทศสหรัฐอเมริกา เริ่มขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2491 โดยสถานีวิทยุกระจายเสียง เค.พี.เอฟ.เอ. (KPFA) ในเมืองเบอร์กลีย์ รัฐแคลิฟอร์เนีย วิทยุแห่งนี้เป็นวิทยุอิสระที่ไม่แสวงหา กำไร แต่ได้รับการสนับสนุนจากผู้ฟังที่รักอิสระและความสงบสุข ต่อมาได้ขยายการจัดตั้งอย่าง กว้างขวาง และได้รวมตัวกันเป็น สหพันธ์นักวิทยุกระจายเสียงแห่งชาติ เมื่อปีพุทธศักราช 2518 โดยมีสมาชิกถึง 60 สถานี ลักษณะการดำเนินงานวิทยุกระจายเสียงชุมชนในสหรัฐอเมริกาในระยะ เริ่มต้น จะมีลักษณะคล้าย ๆ กันคือ มีรูปแบบที่เป็นวิทยุการค้าที่ได้รับเงินอุดหนุนจากการโฆษณา หรือรูปแบบที่เป็นวิทยุเพื่อกิจการสาธารณะ โดยได้รับการสนับสนุนจากกองทุน แต่ทั้งสอง รูปแบบนี้จะเก็บเงินจากผู้ฟังรายละ 10-15 เหรียญ เพื่อดำเนินการเหมือนกัน

วิทยุชุมชนในสหรัฐอเมริกา ผู้ฟังมีส่วนร่วมอย่างกว้างขวางพนักงานส่วนใหญ่จะเป็น อาสาสมัคร เปิดโอกาสให้คนมาแสดงความคิดเห็น โทรศัพท์เข้าสู่รายการ และเชิญมาร่วมผลิตรายการ ต่อมาวิทยุกระจายเสียงชุมชนเหล่านี้ได้แปรสภาพเป็นองค์กรที่ไม่แสวงหาผลกำไร บริหารงานโดยคณะกรรมการอำนวยการ ซึ่งมาจากชุมชนส่วนหนึ่งและจากสถานีส่วนหนึ่ง บุคลากรฝ่ายต่าง ๆ จะจ้างคนในชุมชนเป็นหลัก และมีอาสาสมัครเป็นผู้สนับสนุนโดยตรงแล้ว ยัง ได้จากสหกรณ์ มูลนิธิ และผู้บริจาคอื่นๆ อีกด้วย

สำหรับเนื้อหาของรายการนั้นจะต่างจากรายการวิทยุทั่วไปคือ ในส่วนของเพลงจะ พยายามค้นหาเพลงของท้องถิ่น ทั้ง โฟล์ค แจ๊ส และเพลงบลู มาเผยแพร่ โดยนิยมเชิญศิลปินนั้น มาออกอากาศสด นอกจากนั้นในส่วนของเหตุการณ์ปัจจุบัน ก็นิยมจัดทำเป็นสารคดีทางวิทยุและ วิเคราะห์เรื่องราวของท้องถิ่นเรื่องของชาติและต่างชาติ จัดให้แสดงทัศนะต่าง ๆ และผู้นำท้องถิ่น ต่างก็มีบทบาทเหมือนกัน ในการที่จะออกอากาศเผยแพร่ทางวิทยุกระจายเสียงชุมชนดังกล่าว

ในปี ค.ศ.1977 ได้มีการเสนอรายงานการดำเนินงานวิทยุชุมชนในสหรัฐอเมริกาต่อที่ประชุมใหญ่องค์การยูเนสโก (UNESCO) ที่กรุงเบลเกรด ประเทศยูโกสลาเวีย และที่ประชุมได้มีความคิดเห็นว่า การใช้วิทยุเพื่อชุมชนเป็นส่วนหนึ่งที่อยู่ในกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม (Participatory Communication) ซึ่งการสื่อสารในแนวนี้นี้ได้เน้นหลักการที่สำคัญ 3 ประการคือ (จุมพล รอดคำดี : 2542, 22-24)

- การเข้าถึงสื่อ (Access) หมายถึง การเข้าถึงสื่อที่ให้บริการแก่ชุมชนย่อมเปิดโอกาสให้ประชาชนเลือกรายการ หรือเข้าไปจัดทำในสิ่งที่ตนเป็นประโยชน์แก่ตัวเองได้ทราบเท่าที่ไม่ขัดกับกฎหมาย นอกจากนี้ยังเป็นช่องทางที่จะทำให้ประชาชนได้มีโอกาสแสดงความคิดเห็นต่อรายการ หรือแสดงความต้องการเปลี่ยนแปลงได้ แม้แต่คณะผู้ผลิตรายการ หรือ ผู้ควบคุมการทำงานของสื่อ นั้น ก็สามารถเปลี่ยนแปลงได้

- การมีส่วนร่วม (Participation) หมายถึง การมีส่วนร่วมในทุกระดับในระบบการสื่อสาร ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการวางแผนการสื่อสารภายในชุมชน ตั้งแต่เริ่มคิดไปจนกระทั่งผลิตการจัดการ ใช้สื่อในชุมชนต่างๆ ประชาชนในชุมชนจะต้องมีส่วนร่วมหรือมีโอกาสเข้าร่วมได้ทุกขั้นตอน

- การจัดการด้วยตนเอง (Self-management) หมายถึง การมีส่วนร่วมที่มีความสำคัญอย่างยิ่งกว่าสิ่งใด ก็คือ การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจด้วยตนเองตามวิถีทางกระบวนการประชาธิปไตย และการตัดสินใจนั้น ประชาชนในชุมชนมีอำนาจตัดสินใจ ตั้งแต่เริ่มคิด วางแผน ไปจนกระทั่งการกำหนดนโยบายการบริหารและการลงมือผลิตสื่อด้วยตนเอง

วิทยุชุมชนในประเทศสวีเดน ได้เริ่มทดลองเมื่อปี พ.ศ. 2522 ในพื้นที่ 15 แห่งซึ่งแตกต่างกันตั้งแต่สถานที่ที่เป็นชุมชนหนาแน่นในเมืองใหญ่ๆ ชานเมือง และเขตชนบท โดยมีเป้าหมายให้ชุมชนท้องถิ่นในรัศมี 2.5 ไมล์ มาออกอากาศรายการของตนเองได้ ได้แก่ สหภาพการค้า พรรคการเมือง องค์การทางศาสนา สโมสรกีฬา กลุ่มศิลปวัฒนธรรม สมาคมคุ้มครองผู้บริโภค นักสิ่งแวดล้อมและวิทยาลัยชุมชน โดยการบริหารนั้นจะไม่แสวงหากำไรและไม่อนุญาตให้มีการโฆษณา นาร์(Nar) หรือวิทยุชุมชนในสวีเดนนี้ หน่วยงานที่ออกอากาศจะต้องได้รับอนุญาตจากคณะกรรมการวิทยุกระจายเสียงชุมชน ซึ่งรัฐบาลสวีเดนแต่งตั้งขึ้น การดำเนินการจะไม่เป็นไปตามกฎเกณฑ์ของบรรษัทกระจายเสียงแห่งชาติสวีเดน (SBC) แต่จะคล้ายคลึงกับหนังสือพิมพ์ อนุญาตให้มีความเห็นของบรรณาธิการ(ภายใต้ขอบเขตของกฎหมาย) ประกันสิทธิในการได้รับคำตอบ ในสิ่งที่ตนทักสะตรงข้าม หรือการเปิดเผยบุคคลที่ทำผิดในการดำเนินการรัฐบาลเป็นผู้จัดสรรเงินให้ ซึ่งใช้เงินกว่า 200,000 ปอนด์

วิทยุชุมชนในประเทศออสเตรเลีย รู้จักกันในนามของวิทยุเพื่อกิจการสาธารณะเริ่มขึ้นโดยพรรคกรรมกร ในเดือนกันยายน พ.ศ. 2517 โดยมีการรวมกลุ่มกันเป็นสมาคมชื่อว่า สมาคมการกระจายเสียงเพื่อกิจการสาธารณะแห่งออสเตรเลีย วิทยุชุมชนแห่งออสเตรเลียจัดตั้งขึ้นตามกลุ่มที่สนใจ 4 กลุ่ม คือ

- กลุ่มแรกสำหรับคนที่สนใจในเพลงเพราะๆ เช่น เพลงจำพวกคลาสสิกเป็นแนวความคิดในการจัดวิทยุเพื่อคนกลุ่มน้อย หรือที่ที่มีความสนใจเฉพาะขึ้น
- กลุ่มที่ 2 เป็นการติดตามลักษณะชุมชนเชื้อชาติ คือจัดสำหรับคนเชื้อชาติต่าง ๆ ขึ้นเป็นการเฉพาะ
- กลุ่มที่ 3 เป็นกลุ่มการศึกษา เช่นมหาวิทยาลัยแห่ง Adelaide ต้องการวิทยุสำหรับการศึกษาผู้ใหญ่ เป็นต้น
- กลุ่มที่ 4 เป็นเรื่องเกี่ยวกับการเมือง ต่อมาปีพุทธศักราช 2519 ได้มีการกำหนดบทบาทวิทยุกระจายเสียงชุมชนว่าเป็นสถานที่จัดตั้งโดยไม่ว่าหวังกำไร เพื่อตอบสนองความสนใจเฉพาะพื้นที่ หรือเฉพาะชุมชนได้จำแนกออกตามลักษณะในใบอนุญาต 3 ประเภท คือ

(1) ประเภทอี (E) อนุญาตให้จัดกระจายเสียงเพื่อการศึกษาต่อเนื่อง และการศึกษาผู้ใหญ่ แต่รวมไปถึงวัฒนธรรมด้านการดำรงชีวิตของผู้ฟัง

(2) ประเภทเอส (S) อนุญาตให้จัดรายการสนองตอบกลุ่มสนใจต่าง ๆ เช่น คนตรี กีฬา หรือ การศึกษา

(3) ประเภทซี (C) อนุญาตให้จัดรายการสนองตอบชุมชนเฉพาะพื้นที่

วิทยุชุมชนในประเทศอังกฤษ เป็นที่ยอมรับของรัฐบาลเป็นครั้งแรกเมื่อเดือนกรกฎาคม พุทธศักราช 2524 หลังจากที่ “กลุ่มสื่อสารชุมชน (Community Communication Group หรือ COMMON) ได้พยายามเสนอในเรื่องนี้ถึง 4 ปี เพราะในประเทศอังกฤษแต่เดิมจะมีวิทยุกระจายเสียงและวิทยุโทรทัศน์เพียง 2 เครือข่ายหลัก ได้แก่ บีบีซี (BBC) ซึ่งเป็นบรรษัทกระจายเสียงแห่งชาติ และไอบีเอ (IBA) ซึ่งเป็นของรัฐบาล

กลุ่มสื่อสารชุมชนของประเทศอังกฤษได้จัดตั้งขึ้นเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พุทธศักราช 2520 งานชิ้นแรกก็คือหนังสือสนองตอบรายงาน “แอนนัน” (ANNAN REPORT) กรรมการชุดแอนนัน (ANNAN COMMITTEE) ที่เสนอแนวทางการจัดกระจายเสียงของอังกฤษในช่วง 10 ปีข้างหน้า โดยทำให้มีกิจการกระจายเสียงท้องถิ่น (Local Broadcasting Authority หรือ LBA) เพื่อจัดการผูกขาดของบีบีซี กับไอบีเอ และเปิดโอกาสให้งานบริการกระจายเสียงในท้องถิ่นมีโอกาสพัฒนาได้หลากหลาย รวมทั้งกระตุ้นให้เกิดสหกรณ์และรูปแบบความร่วมมือทางการเงินอื่นๆ เพื่อให้ชุมชนดำเนินการกระจายเสียงของตนเองขึ้นได้

หลังจากการยอมรับของรัฐบาลอังกฤษแล้ว แม้ว่าวิทยุกระจายเสียงชุมชนจะยังคงเป็นเพียงการทดลอง ก็ได้มีการพัฒนาก้าวหน้าไปมาก โดยกลุ่มนักสร้างสรรค์งานศิลปะสมัครเล่น ในการดำเนินการนั้นเป็นไปใน 2 ลักษณะใหญ่ๆ คือ ลักษณะหนึ่งเป็นไปในรูปแบบของการสมัครจัดตั้งสถานีวิทยุชุมชนขึ้นมา สำหรับชุมชนโดยเฉพาะ และอีกลักษณะหนึ่งเป็นการจัดสร้างห้อง

บันทึกเสียงสำหรับชุมชน ในการบันทึกรายการของท้องถิ่น เพื่อนำออกเผยแพร่ทางสถานีวิทยุท้องถิ่นของทั้งเครือข่ายบีบีซี และเครือข่ายของไอบีเอ

นับแต่ที่วิทยุกระจายเสียงชุมชนได้ริเริ่ม และทดลองจัดขึ้นในประเทศต่างๆ โดยมีหลักการที่ตรงกันว่า เป็นการดำเนินการกระจายเสียงสำหรับวิทยุท้องถิ่นที่เป็นไปตามความต้องการของผู้ฟังเป็นหลัก แต่ในการดำเนินการนั้นในแต่ละประเทศก็แตกต่างกันออกไป ยังไม่มีรูปแบบที่เป็นสากลชัดเจน ส่วนหลักการของวิทยุกระจายเสียงชุมชนที่จัดทำขึ้นของประเทศอังกฤษในปี พ.ศ. 2522 กลุ่มสื่อสารชุมชน(Community Communication Group) ได้ยกร่างกฎของการกระจายเสียงชุมชนขึ้น รวม 10 ข้อ ดังนี้

- (1) สนองตอบชุมชนท้องถิ่นและ/หรือความสนใจของชุมชนเป็นหลัก
- (2) เป็นรูปแบบของการไม่แสวงหากำไร
- (3) มีการบริหาร และนโยบายรายการที่จัดทำขึ้น โดยคณะกรรมการบริหาร ซึ่งเป็นตัวแทนกลุ่มสนใจต่างในชุมชน ร่วมกับพนักงานกระจายเสียงซึ่งเป็นลูกจ้างหรืออาสาสมัคร
- (4) ให้บริการข่าวสาร การศึกษาและความบันเทิง รวมทั้งให้กำเนิดการสื่อสารสองทางสำหรับความคิดเห็นที่ขัดแย้ง
- (5) ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากแหล่งต่างๆ รวมทั้งเงินยืมจากท้องถิ่น จากSport โฆษณา ที่กำหนดไว้อย่างชัดเจนในช่วงเวลาที่จำกัด และเงินกองทุน จากส่วนกลางและท้องถิ่น
- (6) ยอมรับให้พนักงานกระจายเสียงที่จ้างไว้ร่วมในสหภาพ มีความคล่องตัวในการทำงาน และอนุญาต ให้ใช้อาสาสมัครในที่เหมาะสม
- (7) พยายามกระทำให้เกิดความเสมอภาคในโอกาสการจ้างงาน สำหรับผู้หญิงและกลุ่มเชื้อชาติหรือชนกลุ่มน้อยในสังคม
- (8) ต้องเตรียมให้ประชาชนได้รู้ถึงสิ่งอำนวยความสะดวกในการฝึกอบรม ในการผลิต และการส่งเผยแพร่ข่าวสาร
- (9) เนื้อหารายการที่ส่งกระจายเสียงต้องเป็นเนื้อหาหลักจากสิ่งที่มีอยู่ในท้องถิ่น
- (10) มีนโยบาย รายการที่กระตุ้นให้เกิดการพัฒนา การมีส่วนร่วมในระบบประชาธิปไตยต่อต้านปัญหาชาตินิยม เพศนิยม และทัศนคติที่แตกแยกอื่นๆ

4.2 การดำเนินงานวิทยุชุมชนในประเทศไทย

วิทยุกระจายเสียงของไทยเกิดขึ้นมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2470 (“คู่มือวิทยุชุมชน,”ออนไลน์,2546, น.3-6) โดยเริ่มจากเป็นวิทยุของรัฐโดยพยายามที่จะกระจายเสียงให้ครอบคลุมพื้นที่ให้กว้างที่สุด แต่มีปัญหาเรื่องระบิการส่งและการรับฟังทำให้มีการจัดตั้งสถานีวิทยุในท้องถิ่นขึ้น แต่ยังคงเป็นการถ่ายทอดรายการจากส่วนกลางพร้อมทั้งเริ่มมีการทำรายการจากท้องถิ่นเข้ามาผสมบ้าง แต่ยังมีหน่วยงานราชการเป็นเจ้าของและดำเนินงานโดยเจ้าหน้าที่รัฐ ในระยะต่อมาได้เกิดวิทยุภาคธุรกิจที่ซื้อเวลาจากสถานีของรัฐ โดยมีเป้าหมายในการดำเนินงานเพื่อแสวงหาผลกำไรเป็นหลัก ดังนั้นใน

กระบวนการคัดเลือกเนื้อหา ความเป็นเจ้าของจึงไม่เกิดจากความคิดริเริ่มและการบริหารจัดการของประชาชนในชุมชนโดยตรง

ต่อมาในปี พ.ศ.2534 ได้มีการจัดตั้งสถานีวิทยุ จส.100 และในปี พ.ศ.2537 ได้จัดตั้งสถานีวิทยุ สวพ.91 ซึ่งทั้งสองสถานีได้มีการจัดรายการ โดยมีประชาชนผู้ใช้รถใช้ถนนเป็นผู้รายงานสถานการณ์การจราจร ถือได้ว่าประชาชนสามารถเข้าถึงสื่อและมีส่วนร่วมในการจัดรายการ แต่การคัดเลือกเนื้อหา รูปแบบรายการ และการกลั่นกรองออกอากาศ ยังอยู่ในความควบคุมของผู้จัดรายการและเจ้าหน้าที่สถานี ส่วนเจ้าของสถานีนั้นยังเป็นกองทัพบกและกรมตำรวจไม่ใช่ชุมชน

ในปี พ.ศ.2534 ได้มีการทดลองจัดทำรายการวิทยุชุมชนที่มีรูปแบบใกล้เคียงกับหลักการดำเนินงานของวิทยุชุมชนที่สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทยระบบ F.M. ที่จังหวัดจันทบุรี โดย นายสุรินทร์ แปลงประสพโชค โดยใช้หลักการการดำเนินงานในฐานะสื่อแบบประชาธิปไตย (Democratic Media) และการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม (Participatory Communication) คือให้ประชาชนเข้าถึงสื่อได้ง่าย (Accessibility) ให้ประชาชนช่วยกันคิด วางแผน กำหนดเนื้อหาการผลิตรายการร่วมกัน (Participation) และให้ประชาชนเป็นเจ้าของมีอำนาจในการตัดสินใจในการบริหารรายการด้วยตนเอง (Self-management) โดยมีนายสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย จังหวัดจันทบุรี และคณบดีคณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเป็นที่ปรึกษา

ในปี พ.ศ.2540 ประเทศไทยมีการร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ซึ่งนับได้ว่าเป็นการปฏิรูปสื่อ เพราะมีการจัดสรรคลื่นความถี่อย่างเป็นธรรมให้แก่หน่วยงานทั้งของรัฐ องค์กรเอกชน ไปจนถึงประชาชนในตำบลหมู่บ้าน โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะเป็นการปรับเปลี่ยนรูปแบบการสื่อสารจากการที่ส่งข่าวสารจากรัฐไปสู่ประชาชนทางเดียวแล้ว จะสามารถเป็นสื่อที่ประชาชนสามารถใช้ส่งข่าวกลับมายังรัฐและให้ประชาชนได้ส่งข่าวสารถึงกันเองในแนวระนาบ

จากการปฏิรูปสื่อทำให้รัฐบาลได้มอบหมายให้กรมประชาสัมพันธ์ และองค์การสื่อสารมวลชนแห่งประเทศไทย(อสมท.)จัดทำโครงการวิทยุชุมชนตั้งแต่ปี พ.ศ.2541 ด้วยการริเริ่มทำโครงการนำร่อง 2 โครงการคือ โครงการนำร่องวิทยุชุมชนในจังหวัดทดลอง 19 จังหวัด ซึ่งแต่ละจังหวัดต่างมีรูปแบบ และวิธีการดำเนินงานที่แตกต่างกันไปตามสภาพความเป็นจริงของท้องถิ่น และโครงการ อปม.(การอบรมอาสาสมัครประชาสัมพันธ์ประจำหมู่บ้าน)โดยหวังให้อาสาสมัครดังกล่าวได้เข้ามามีส่วนร่วมในการใช้สื่อวิทยุกระจายเสียงในรูปแบบวิทยุชุมชน

นโยบายของรัฐบาลและนโยบายของกรมประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับการดำเนินรายการวิทยุชุมชน

“จุดปฏิบัติการเตรียมความพร้อมวิทยุชุมชน” เกิดขึ้นเพื่อเป็นการเตรียมความพร้อมในการดำเนินงานวิทยุชุมชน ประกอบด้วยรายละเอียด ดังนี้

กรอบการดำเนินการ

(1) เจตนารมณ์ หลักเกณฑ์นี้เป็นหลักเกณฑ์ชั่วคราวในการดำเนินการจตุปฏิบัติการเตรียมความพร้อมวิทยุชุมชน เพื่อเรียนรู้ผ่านประสบการณ์จริง และเตรียมความพร้อมในการเข้าถึงช่องทางการสื่อสารของชุมชน ทั้งในด้านเทคนิคและเครื่องมือ ด้านการผลิตรายการ และด้านการบริหารจัดการสมมติสาธารณะที่เป็นคลื่นความถี่ เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน และเพื่อสนับสนุนการปฏิบัติสื่อตามมาตรา 40 ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย และหลักการสิทธิในการสื่อสารของประชาชน

(2) หลักเกณฑ์ชั่วคราวการดำเนินการจตุปฏิบัติการเตรียมความพร้อมวิทยุชุมชน

“ชุมชน” หมายความว่า กลุ่มคนหลากหลายที่มีวิถีชีวิตเกี่ยวข้องกันภายใต้พื้นที่ที่กระจายเสียงเดียวกัน

“จตุปฏิบัติการเตรียมความพร้อมวิทยุชุมชน” หมายความว่า การประกอบกิจการวิทยุเพื่อบริการสาธารณะ ในพื้นที่การกระจายเสียงที่กำหนด โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นศูนย์กลางข้อมูลข่าวสารที่สนองตอบความต้องการของชุมชน รวมทั้งเชื่อมโยงสมาชิกของชุมชนผ่านทางการแลกเปลี่ยนความรู้และทัศนคติ การสร้างความเข้าใจ ตลอดจนส่งเสริมการมีส่วนร่วม ซึ่งส่งผลให้เกิดการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งยิ่งขึ้น

(3) ลักษณะสำคัญของจตุปฏิบัติการเตรียมความพร้อมวิทยุชุมชน

(3.1) กลุ่มคนที่หลากหลายในพื้นที่กระจายเสียงสามารถเข้าถึงได้ง่าย เท่าเทียม และมีส่วนร่วม ทุกขั้นตอน

(3.2) เป็นสมมติสาธารณะที่ชุมชนจัดตั้งและเป็นเจ้าของร่วมกัน รวมทั้งบริหารจัดการด้วย ตนเอง

(3.3) ใช้ระบบอาสาสมัครช่วยในการดำเนินการ

(3.4) ไม่มุ่งหวังกำไรทางธุรกิจทั้งทางตรงและทางอ้อม เป็นอิสระ ปราศจากการครอบงำและแทรกแซงจากกลุ่มอิทธิพล กลุ่มผลประโยชน์โดยมิชอบ กลุ่มการเมืองและพรรคการเมืองทุกระดับ

(3.5) เป็นช่องทางการสื่อสารสาธารณะที่สมาชิกในชุมชนมีบทบาทเป็นได้ทั้งผู้รับสารและผู้ส่งสาร

(3.6) เป็นสื่อเพื่อประโยชน์ตามความต้องการของชุมชน และมุ่งสร้างโอกาสแก่ผู้ด้อยโอกาสในชุมชน

(3.7) เป็นศูนย์กลางข้อมูลข่าวสาร เชื่อมโยงการเรียนรู้เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน

(4) หลักการจัดตั้งและดำเนินการของจุดปฏิบัติการเตรียมความพร้อมวิทยุชุมชน

(4.1) หลักการ กลุ่มต่าง ๆ และสมาชิกในชุมชนมีส่วนร่วมในการกำหนดมาตรการและโครงสร้างในการบริหาร จัดการจุดปฏิบัติการเตรียมความพร้อมวิทยุชุมชน การสนับสนุนการดำเนินการ การจัดทำผังรายการ การผลิต การออกอากาศ และการติดตาม ประเมินผลการดำเนินการ โดยได้รับความช่วยเหลือหรือร่วมมือในการพัฒนาทักษะจากหน่วยงาน ภาครัฐหรือหน่วยงานวิชาการ

(4.2) การจัดตั้ง / การดำเนินการ

(4.2.1) การจัดตั้ง

1) จุดปฏิบัติการเตรียมความพร้อมวิทยุชุมชนที่ดำเนินการแล้วเข้าร่วมดำเนินการในนามกรมประชาสัมพันธ์ / กลุ่มบุคคลที่มีความพร้อมและประสงค์จะดำเนินการจุดปฏิบัติการเตรียมความพร้อมวิทยุชุมชนในนามกรมประชาสัมพันธ์

2) ชุมชนประเมินความต้องการและหาข้อตกลงร่วมกันในการจัดตั้งจุดปฏิบัติการเตรียมความพร้อมวิทยุชุมชน และการเข้าร่วมดำเนินการในนามกรมประชาสัมพันธ์

3) กรมประชาสัมพันธ์ตรวจสอบ รับรองมาตรฐานทางเทคนิคของเครื่องส่ง / อุปกรณ์ในการดำเนินการจุดปฏิบัติการเตรียมความพร้อมวิทยุชุมชนพร้อมขึ้นทะเบียนเครื่องส่ง / อุปกรณ์ดังกล่าว

(4.2.2) การบริหารจัดการ

1) กรมประชาสัมพันธ์ฝึกอบรมแกนนำหลักในเรื่องการบริหารจัดการจุดปฏิบัติการเตรียมความพร้อมวิทยุชุมชน

2) ชุมชนและกลุ่มองค์กรที่สนใจร่วมกันกำหนดวัตถุประสงค์ / โครงสร้างหลัก การบริหารจัดการจุดปฏิบัติการเตรียมความพร้อมวิทยุชุมชน

(4.2.3) การผลิตรายการ

1) สำรวจและค้นหากลุ่มบุคคล องค์กรที่สนใจการผลิตรายการ

2) จัดฝึกอบรมปฏิบัติการการจัดและผลิตรายการ

3) จัดฝึกอบรมความรู้ด้านอุปกรณ์และเครื่องมือ

4) ทดลองผลิตรายการเพื่อพัฒนาคุณภาพการจัดรายการ

5) ประชุมกลุ่มองค์กรผู้สนใจเพื่อจัดทำผังรายการ

(4.2.4) การออกอากาศ

ในระหว่างที่ยังไม่มีคณะกรรมการกิจการกระจายเสียงและกิจการโทรทัศน์แห่งชาติ (กสช.) จะออกอากาศในนามกรมประชาสัมพันธ์

(4.2.5) กระบวนการพัฒนาความรู้และการมีส่วนร่วมอย่างต่อเนื่อง

1) กำหนดแผนการพัฒนาด้านการจัดรายการ การผลิตรายการ และ
ขยายการมีส่วนร่วมของชุมชนในพื้นที่กระจายเสียงอย่างต่อเนื่อง

2) ชุมชนร่วมประเมินผลการดำเนินการเพื่อปรับปรุงและพัฒนา
การเรียนรู้

(4.3) โครงสร้างหลักในการบริหารจัดการจุดปฏิบัติการเตรียมความพร้อมวิทยุ
ชุมชน

(5) ขั้นตอนการแจ้งเพื่อขอดำเนินการจุดปฏิบัติการเตรียมความพร้อมวิทยุชุมชน

(5.1) คณะกรรมการดำเนินการจุดปฏิบัติการเตรียมความพร้อมวิทยุชุมชนของ
กรมประชาสัมพันธ์ในพื้นที่ประกอบด้วย

(5.1.1) ผู้บริหารหน่วยงาน (ผู้อำนวยการสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่ง
ประเทศไทย ผู้อำนวยการสำนักประชาสัมพันธ์เขต (1-8) ประธาน

(5.1.2) ผู้แทนหน่วยงาน / ผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านการจัดรายการ กรรมการ

(5.1.3) ผู้แทนหน่วยงาน / ผู้ทรงคุณวุฒิด้านเทคนิค กรรมการ

(5.1.4) ผู้แทนหน่วยงาน / ผู้ทรงคุณวุฒิด้านกฎหมาย กรรมการ

(5.1.5) ผู้แทนหน่วยงานภายนอกที่เกี่ยวข้อง กรรมการ

(5.1.6) นักวิชาการสื่อสารมวลชน กรรมการ

(5.1.7) ผู้แทนหน่วยงาน กรรมการและเลขานุการ

(5.1.8) ผู้แทนหน่วยงาน กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

คณะกรรมการมีหน้าที่รับรอง ส่งเสริม พัฒนาวิทยุชุมชน แก้ไขปัญหาที่
เกิดขึ้นในการดำเนินการ และดูแลการสรุปการดำเนินการจุดปฏิบัติการเตรียมความพร้อมวิทยุ
ชุมชน เพื่อนำเสนอคณะกรรมการประเมินผลการดำเนินการจุดปฏิบัติการเตรียมความพร้อม
วิทยุชุมชน

(5.2) กลุ่มผู้ดำเนินการที่จะขอเข้าร่วมดำเนินการจุดปฏิบัติการเตรียมความพร้อม
วิทยุชุมชน ต้องมีโครงสร้างหลักในการบริหารจัดการตามข้อ 4.3 โดยก่อนออกอากาศ กลุ่ม
ผู้ดำเนินการฯ ทำการยื่นเรื่องต่อคณะกรรมการดำเนินการจุดปฏิบัติการเรียนรู้วิทยุชุมชนของกรม
ประชาสัมพันธ์ในพื้นที่ ตามข้อ 5.1

(5.3) ข้อมูลและเอกสารประกอบการขอรับรองดังต่อไปนี้

(5.3.1) ชื่อจุดปฏิบัติการเตรียมความพร้อมวิทยุชุมชน / สถานที่ตั้ง พร้อม
แบบแผนที่ตั้งประกอบ

(5.3.2) รายชื่อกลุ่มองค์กรที่ร่วมจัดและกลุ่มองค์กรในพื้นที่กระจายเสียง

(5.3.3) วัตถุประสงค์การจัดตั้งจุดปฏิบัติการเตรียมความพร้อมวิทยุชุมชน

(5.3.4) โครงสร้างการบริหารจุดปฏิบัติการเตรียมความพร้อมวิทยุชุมชน พร้อมด้วยองค์ประกอบของคณะกรรมการตามข้อ 4.3

(5.3.5) พังรายการและกลุ่มผู้รับผิดชอบรายการ

(5.3.6) ความถี่ที่ใช้ในการออกอากาศ

(5.3.7) ลักษณะเครื่องส่งและกำลังส่ง

(5.3.8) ความสูงของเสาอากาศและกำลังส่ง

(5.3.9) แผนการดำเนินงานระหว่างการออกอากาศ แผนการพัฒนาด้านการบริหารจัดการ แผนการขยายการมีส่วนร่วม แผนการผลิตรายการ และแผนการประเมินผล

(5.4) กลุ่มผู้ดำเนินการ /ผู้รับมอบอำนาจกระทำการแทน ยื่นเอกสารตามข้อ 5.3 ต่อคณะกรรมการดำเนินการจุดปฏิบัติการเตรียมความพร้อมวิทยุชุมชน ของกรมประชาสัมพันธ์ในพื้นที่และดำเนินการให้มีการตรวจสอบคุณภาพเครื่องส่ง พร้อมทั้งปฏิบัติตามกฎหมายวิทยุคมนาคมอย่างเคร่งครัด ทั้งนี้ ภายใน 60 วันนับจากวันที่คณะกรรมการดำเนินการฯ ออกประกาศ

(5.5) ในการพิจารณาตามข้อ 5.2 และข้อ 5.4 คณะกรรมการดำเนินการจุดปฏิบัติการเตรียมความพร้อมวิทยุชุมชนต้องพิจารณารับรองภายใน 30 วัน นับแต่วันที่ได้รับเอกสาร หากพิจารณาไม่แล้วเสร็จภายในกำหนดระยะเวลาดังกล่าว ให้ขยายระยะเวลาต่อไปได้อีกไม่เกิน 30 วัน ในกรณีที่คณะกรรมการดำเนินการฯ เห็นว่ามีข้อบกพร่องด้านเอกสาร หรือเครื่องส่งให้คณะกรรมการดำเนินการฯ ให้คำแนะนำเพื่อแก้ไขเพิ่มเติมเอกสารหรือแก้ไขข้อบกพร่องของเครื่องส่งต่อไป

(5.6) ในกรณีที่มีการร้องเรียนว่าการออกอากาศก่อให้เกิดการรบกวนวิทยุกระจายเสียง วิทยุโทรทัศน์ และกิจการโทรคมนาคมใด หากคณะกรรมการดำเนินการฯ ตรวจสอบแล้วพบว่าเป็นไปตามคำร้องเรียนให้คณะกรรมการดำเนินการฯ แจ้งจุดปฏิบัติการเตรียมความพร้อมวิทยุชุมชนนั้นหยุดออกอากาศเป็นการชั่วคราวจนกว่าจะมีการแก้ไขและผ่านการตรวจสอบจากคณะกรรมการดำเนินการฯ

(5.7) หลักการควบคุมด้านรายการ ให้ปฏิบัติตามพระราชบัญญัติวิทยุกระจายเสียงและวิทยุโทรทัศน์ พ.ศ. 2498 แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2530 และกฎหมายอื่นที่เกี่ยวข้อง

(5.8) ป้ายชื่อ “จุดปฏิบัติการเตรียมความพร้อมวิทยุชุมชน.....” จะต้องแสดงให้เห็น ณ ที่ตั้งดำเนินการอย่างชัดเจน

(6) ลักษณะพึงประสงค์ทางด้านเทคนิค

(6.1) รัศมีการส่งกระจายเสียงไม่เกิน 15 กิโลเมตร

(6.2) กำลังส่งไม่เกิน 30 วัตต์ (ระบบ เอฟ.เอ็ม)

(6.3) เสาสูงไม่เกิน 30 เมตร จากระดับพื้นดิน

(7) หลักเกณฑ์นี้เป็นหลักเกณฑ์ชั่วคราว เพื่อสนับสนุนการดำเนินการออกอากาศวิทยุชุมชน ดังนั้น เมื่อมีคณะกรรมการกิจการกระจายเสียงและกิจการโทรทัศน์แห่งชาติ(กสช.) และคณะกรรมการกิจการโทรคมนาคมแห่งชาติ(กทช.) แล้ว การดำเนินการจัดปฏิบัติการเตรียมความพร้อมวิทยุชุมชนตามหลักเกณฑ์ เป็นอันต้องยุติการดำเนินการและไม่สามารถอ้างสิทธิใด ๆ ทั้งสิ้น และยินยอมให้คณะกรรมการ กสช. และ กทช. เป็นผู้กำหนดต่อไป

กรอบการเข้าร่วมโครงการ

(1) ผู้ขอเข้าร่วมโครงการ

(1.1) จัดปฏิบัติการเตรียมความพร้อมวิทยุชุมชนที่ดำเนินการแล้ว / กลุ่มบุคคลที่มีประสงค์จะดำเนินการจัดปฏิบัติการเตรียมความพร้อมวิทยุชุมชนในนามกรมประชาสัมพันธ์

(1.2) กลุ่มบุคคล / องค์กรที่จะดำเนินการต้องประกอบด้วย

(1.2.1) สมาชิกของชุมชนนั้นมากกว่า 1 แห่ง

(1.2.2) องค์กรวิชาชีพหรือสาขาวิชาชีพต่าง ๆ / องค์กรคุ้มครองผู้บริโภคที่เกี่ยวข้องกับชุมชนนั้น

(1.3) ให้มีผู้รับมอบอำนาจกระทำแทนคณะกรรมการจัดปฏิบัติการเตรียมความพร้อมวิทยุชุมชนในการทำสัญญาเข้าร่วมโครงการกับกรมประชาสัมพันธ์

(2) วัตถุประสงค์ของการดำเนินการ

(2.1) ต้องเป็นการบริการสาธารณะเพื่อส่งเสริมความรู้ การศึกษา ศิลปวัฒนธรรม ศาสนา สุขภาพอนามัย กีฬา ความมั่นคงของรัฐ และการประกอบอาชีพ การเผยแพร่ข่าวสาร ประโยชน์ของท้องถิ่น หรือประโยชน์สาธารณะอื่นใดของชุมชนนั้น

(2.2) หารายได้เพียงพอที่เหมาะสม เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการดำเนินกิจการ

(2.3) ต้องเป็นประโยชน์ตามความต้องการของชุมชนที่รับบริการ

(3) การบริการกิจการ

(3.1) ต้องบริหารจัดการโดยกลุ่มบุคคลที่จัดตั้งขึ้นโดยชุมชนนั้น ๆ

(3.2) หัวหน้า / เจ้าหน้าที่จัดปฏิบัติการเตรียมความพร้อมวิทยุชุมชนต้องไม่เป็น ส.ส. ส.ว. ข้าราชการ สมาชิกสภาท้องถิ่น ผู้บริหารท้องถิ่น หรือผู้ดำรงตำแหน่งทางการเมือง

(3.3) จัดให้มีคณะกรรมการจัดปฏิบัติการเตรียมความพร้อมวิทยุชุมชนไม่น้อยกว่า 5 คน ประกอบด้วยผู้นำชุมชน / ผู้นำท้องถิ่น / ภูมิปัญญาท้องถิ่น ฯลฯ

(4) รายการและโฆษณาที่ออกอากาศ

(4.1) ต้องเป็นไปตามวัตถุประสงค์ของวิทยุชุมชนและต้องเป็นรายการเพื่อประโยชน์สาธารณะและชุมชน

(4.2) รูปแบบรายการเป็นการให้สาระความรู้โดยตรง หรือผ่านรูปแบบรายการอื่น ๆ

- (4.3) รายการและโฆษณาที่ออกอากาศจะต้องเป็นไปตามกฎระเบียบวิทยุกระจายเสียง และวิทยุโทรทัศน์ ตลอดจนกฎหมายอื่นที่เกี่ยวข้อง
- (4.4) ผู้เข้าร่วมโครงการต้องรับผิดชอบและดูแลรายการจุดปฏิบัติการเตรียมความพร้อมวิทยุชุมชน ให้เป็นไปโดยถูกต้องตามกฎหมายและข้อกำหนดต่างๆ ที่เกี่ยวกับการให้บริการส่งวิทยุกระจายเสียง
- (4.5) จุดปฏิบัติการเตรียมความพร้อมวิทยุชุมชนมีการโฆษณาหารายได้เท่าที่เหมาะสม เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายได้ชั่วโมงละไม่เกิน 6 นาที
- (5) โครงสร้างจุดปฏิบัติการเตรียมความพร้อมวิทยุชุมชน
- (5.1) คณะกรรมการจุดปฏิบัติการเตรียมความพร้อมวิทยุชุมชนไม่น้อยกว่า 5 คน ซึ่งมาจากผู้นำท้องถิ่น / ผู้นำชุมชน / ภูมิปัญญาท้องถิ่น ฯลฯ
- (5.2) หัวหน้าจุดปฏิบัติการเตรียมความพร้อมวิทยุชุมชน 1 คน
- (5.3) เจ้าหน้าที่ราชการ / ชุมชน / เทคนิค อย่างน้อยประเภทละ 1 คน
- (6) การกำกับดูแล
- (6.1) จุดปฏิบัติการเตรียมความพร้อมวิทยุชุมชนต้องปฏิบัติตามกฎหมายวิทยุกระจายเสียง และวิทยุโทรทัศน์ กฎหมายว่าด้วยวิทยุคมนาคม ตลอดจนกฎหมายอื่นที่เกี่ยวข้องอย่างเคร่งครัด
- (6.2) ให้คณะกรรมการกำกับดูแลด้านรายการของวิทยุกระจายเสียงในส่วนภูมิภาคซึ่งมีผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นผู้ดูแลในพื้นที่ และกองงาน กกช. กำกับดูแลด้านรายการของจุดปฏิบัติการเตรียมความพร้อมวิทยุชุมชนในกรุงเทพมหานคร
- (7) การประเมินผลโครงการ
- (7.1) ให้มีคณะกรรมการประเมินผลการดำเนินการจุดเตรียมความพร้อมวิทยุชุมชนในคณะกรรมการ กกช. ทำหน้าที่ติดตามประเมินผลการดำเนินการจุดปฏิบัติการเตรียมความพร้อมวิทยุชุมชนทั่วประเทศ
- (7.2) คณะกรรมการประเมินผลการดำเนินการจุดเตรียมความพร้อมวิทยุชุมชน / คณะกรรมการดำเนินการจุดปฏิบัติการเตรียมความพร้อมวิทยุชุมชนของกรมประชาสัมพันธ์ / คณะกรรมการกำกับดูแลด้านรายการของวิทยุกระจายเสียงในส่วนภูมิภาค / เจ้าหน้าที่ กปส. ที่เกี่ยวข้องมีอำนาจเข้าไปตรวจสอบการดำเนินการจุดปฏิบัติการเตรียมความพร้อมวิทยุชุมชนได้

5) แนวคิดเรื่องบทบาทพระสงฆ์กับการพัฒนาสังคม

5.1 บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาสังคมในมุมมองทางธรรม

พระมหาเสรี พุทธรุกิจิโต (2553) ได้กล่าวสรุปถึงบทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาสังคมในสมัยปัจจุบันไว้ดังนี้

สมัยรัชกาลที่ 9 (ตั้งแต่ พ.ศ. 2498) ได้มีการส่งเสริมพุทธศาสนาด้านต่าง ๆ มากมาย ดังนี้

- **ด้านการศึกษา** ประชาชนได้สนใจศึกษาพุทธศาสนามากขึ้นตามลำดับ ได้มีการจัดตั้งสมาคม มูลนิธิทางพุทธศาสนาเพื่อการศึกษามากมาย มีการจัดตั้งชมรมพุทธศาสตร์ ในมหาวิทยาลัย และสถาบันการศึกษาต่าง ๆ พ.ศ. 2490 มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ซึ่งตั้งขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. 2432 ได้ประกาศตั้งเป็นมหาวิทยาลัยฝ่ายพระพุทธศาสนาขึ้น เมื่อวันที่ 9 มกราคม 2490 และเปิดการศึกษา เมื่อวันที่ 18 กรกฎาคม 2490 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน ส่วนการศึกษาของพระสงฆ์ได้มีการยกระดับมาตรฐานการศึกษา เช่นยกระดับมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้ง 2 แห่ง คือมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้เปิดการเรียนการสอนระดับอุดมศึกษาแก่พระภิกษุสามเณรในระดับปริญญาตรี ปริญญาโท และมีนโยบายจะเปิดระดับปริญญาเอกในอนาคต ได้มีการรับรองวิทยฐานะเทียบเท่ากับมหาวิทยาลัยสากลทั่วไป และได้ออกกฎหมาย พ.ร.บ.มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้ง 2 แห่ง โดยรัฐสภาเมื่อ พ.ศ. 2540 มีชื่อว่า "มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยและ"มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย" ปัจจุบันนี้ได้มีวิทยาเขตต่างจังหวัดอีกหลายแห่ง เช่นเชียงใหม่ พะเยา แพร่ ลำพูน นครสวรรค์ ขอนแก่น อุบลราชธานี นครราชสีมา หนองคาย นครปฐม นครศรีธรรมราช เป็นต้น ส่วนการศึกษาด้านอื่นได้มีการจัดตั้งโรงเรียนปริยัติธรรมแผนกสามัญระดับประถมปลาย และ ม.1 ถึง ม.6 เมื่อปี พ.ศ. 2514 ในปี พ.ศ. 2501 ได้มีการจัดตั้งโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ขึ้นเป็นแห่งแรก ณ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเพื่อเปิดการสอนพุทธศาสนาแก่เด็กและเยาวชน จนได้แพร่ขยายไปทั่วประเทศ

- **ด้านการเผยแผร์** ได้มีการเผยแผร์พระพุทธศาสนาอย่างจริงจัง ทั้งในและต่างประเทศ ในประเทศไทยได้มีองค์กรเผยแผร์ธรรมในแต่ละจังหวัด โดยได้จัดตั้งพุทธสมาคมประจำจังหวัดขึ้น ส่วนพระสงฆ์ได้มีบทบาทในการเผยแผร์มากขึ้น โดยใช้สื่อของรัฐ เช่น โทรทัศน์ วิทยุ เป็นต้น กระทรวงศึกษาธิการได้กำหนดเอาวิชาพระพุทธศาสนาเป็นวิชาภาคบังคับแก่นักเรียนระดับมัธยมศึกษา ตั้งแต่ ม. 1 ถึง ม. 6 พระสงฆ์จึงได้มีบทบาทในการเข้าไปสอนในโรงเรียนต่าง ๆ มีการประยุกต์การเผยแผร์ธรรมในรูปแบบต่าง ๆ เช่นการบรรยาย ปาฐกถา และเขียนหนังสืออธิบายพุทธธรรมมากขึ้น ทั้งภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ เช่นมีพระเถระนักปราชญ์ชาวไทยในยุคนี้ ได้แก่ ท่านพุทธทาสภิกขุ และพระธรรมปิฎก (ประยูร ธมฺมปญฺโญ) เป็นต้น ในต่างประเทศได้มีการสร้างวัดไทยในต่างประเทศหลายวัด เช่นวัดไทยพุทธคยา ประเทศอินเดีย เป็นวัดไทยแห่งแรกในต่างประเทศ ต่อจากนั้นได้มีการสร้างวัดไทยในประเทศตะวันตก คือวัดพุทธประทีป กรุงลอนดอน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเสด็จเปิด เมื่อวันที่ 1 สิงหาคม พ.ศ. 2509 นับเป็นวัดไทยวัดแรกในประเทศตะวันตก ต่อมาปี พ.ศ. 2514 ได้มีการสร้างวัดแห่งแรกในประเทศสหรัฐอเมริกา ที่นครลอสแอนเจลิส รัฐแคลิฟอร์เนีย ชื่อว่า วัดไทยลอสแอนเจลิส ปัจจุบันมีวัดไทยในสหรัฐอเมริกา ประมาณ 15 วัด นอกจากนั้นได้มีองค์กรเผยแผร์พระพุทธศาสนาในต่างประเทศของคณะสงฆ์ไทย ได้จัดให้มีการอบรมพระธรรมทูตสายต่างประเทศขึ้นประจำปี เพื่อส่งไปเผยแผร์พุทธศาสนาใน

ต่างประเทศ โดยเฉพาะทางตะวันตกปัจจุบันนี้ชาวตะวันตกได้หันมาสนใจพุทธศาสนากันมาก ปี พ.ศ. 2508 ได้มีการจัดตั้งสำนักงานองค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลกขึ้น ณ ประเทศไทย (พ.ศ.ล.) เพื่อเป็นศูนย์กลางของชาวพุทธทั่วโลก

- **ด้านพิธีกรรม** ได้มีการเปลี่ยนแปลงพระราชพิธีต่าง ๆ ที่เป็นพระราชพิธีของ พระมหากษัตริย์ ให้เป็นพิธีของรัฐบาล เรียกว่า "รัฐพิธี" โดยให้กรม กระทรวงต่าง ๆ เป็นผู้จัดให้มีงานส่งเสริมพระพุทธศาสนาช่วงวันวิสาขบูชาของทุกปี พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้พระบรมวงศานุวงศ์ เสด็จแทนพระองค์ในพิธีเวียนเทียนในวันสำคัญทางพุทธศาสนาเช่นวันวิสาขบูชา มาฆบูชา อาสาฬหบูชา ณ พุทธมณฑล ซึ่งสร้างขึ้น เมื่อคราวฉลอง 25 พุทธศตวรรษ

- **ด้านวรรณกรรม** ได้มีวรรณกรรมทางพุทธศาสนาเกิดขึ้นมากมาย มีปราชญ์ทางพุทธศาสนาเกิดขึ้นหลายรูป จึงได้เกิดบทบาทของพระสงฆ์ในปัจจุบัน ประมาณ 40 กว่าปีที่ผ่านมา คือ เริ่มจากปี พ.ศ. 2530 เมื่อจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ บริหารประเทศได้วางนโยบายการพัฒนาประเทศ เรียกว่า แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 โดยเห็นว่า พระสงฆ์เป็นที่เคารพและยอมรับของชาวไทย โดยเฉพาะในด้านผู้นำทางจิตใจ การส่งเสริมให้พระสงฆ์ทำหน้าที่พัฒนาศีลธรรมแก่ประชาชน น่าจะได้ผลดีมากว่าบุคลากรของรัฐจึงประกาศพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 ทำให้พระสงฆ์เข้ามีส่วนร่วมในการพัฒนาประเทศของรัฐบาล ในขณะเดียวกัน ผลจากการพัฒนาประเทศที่ผ่านมา ก็ก่อให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ขึ้นแก่สังคมหลายด้าน เช่น “ปัญหาความเหลื่อมล้ำระหว่างรายได้ของคนในเมือง และชนบท เห็นได้ชัดจากรายงานผลการประเมินแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 7 ว่าความเหลื่อมล้ำทางรายได้ของกลุ่มคนรวยกับกลุ่มคนจน กลุ่มที่ยากจนที่สุด คือ เกษตรกร มีรายได้น้อยที่สุดเพียงครึ่งเดียวของรายได้ที่เฉลี่ยทั่วประเทศ นอกจากนั้นยังมีความเหลื่อมล้ำด้านรายได้ระหว่างเมือง และภูมิภาค ปัญหานี้เชื่อมโยงถึงการอพยพเข้าหางานทำในเมืองของคนในชนบท ทำให้เกิดปัญหาต่างๆ แก่สังคมมากมาย” ดังข้อสังเกตของ อาจารย์ประเวศ วะสีกล่าวว่า “ชาวชนบทโดยทั่วไป ไม่สามารถอยู่กันอย่างอบอุ่นพร้อมหน้าพ่อแม่ ลูกเมีย เนื่องจากต้องแยกย้ายไปหากิน โดยเข้าไปเป็นกรรมกรบ้าง คนใช้ในบ้านบ้าง โสเภณีบ้าง และอื่นๆ เป็นสภาพบ้านแตกที่นาเวทนายิ่งนัก ประชาชนส่วนใหญ่มีความทุกข์ใจเพิ่มขึ้นมีความไม่สมหวัง และขัดข้องในชีวิตและสังคมด้วยประการต่างๆ สัมพันธภาพระหว่างมนุษย์ต่อมนุษย์เสื่อมทรามลง อย่างที่พูดกันทั่วไปว่าจิตใจหรือมนุษยธรรมเสื่อมทรามลงทุกที ฯลฯ”

นอกจากนี้ยังมีปัญหาด้านทางด้านทางสิ่งแวดล้อม เนื่องจากประเทศได้พยายามพัฒนาประเทศไปสู่การเป็นประเทศอุตสาหกรรม (NIC) ทำให้ต้องมีการระดมทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะ ที่ดิน ป่าไม้ แหล่งน้ำประมงและแร่ธาตุ มาใช้ในอัตราที่สูงเกินกำหนด พร้อมกับการบริหารจัดการทรัพยากรหย่อนประสิทธิภาพพื้นที่ป่าของประเทศจึงลดลงเห็นได้จากปี 2532 ป่าลดลงเหลือเพียง ร้อยละ 28 ของพื้นที่ทั้งหมด รวมทั้งเกิดปัญหา น้ำเน่า อากาศเสีย เสี่ยงรบกวน

ภาคของเสียและสารอันตรายเพิ่มปริมาณสูงขึ้น ปัญหาเหล่านี้กระทบต่อคุณภาพชีวิตของประชาชน และชุมชนโดยตรง

อีกประการหนึ่ง พระสงฆ์สมัยนี้ ได้รับการสนับสนุนด้านแนวคิด และทรัพยากรจาก ประชาชนในท้องถิ่น นักวิชาการ และองค์กรพัฒนาเอกชนต่าง ๆ เช่น ศูนย์วัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาหมู่บ้านอีสาน และคณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนาเป็นต้น เนื่องจากพวกเขาคิดว่าถ้าพึ่ง รัฐบาลและองค์กรพัฒนาเอกชนคงไม่เพียงพอที่จะแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคม จำต้องอาศัยความ ร่วมมือจากพระสงฆ์ด้วย เพราะว่าพระสงฆ์ส่วนใหญ่ ยังเป็นที่เชื่อถือและเคารพของประชาชนเป็น จำนวนมาก ดังนั้นบทบาทของพระสงฆ์ในปัจจุบันจึงขยายออกไปอย่างกว้างขวาง จากในอดีต อย่างมากมาย ซึ่งพอจะแบ่งได้ดังนี้ คือ

- (1) บทบาทการพัฒนาจิตใจของประชาชน คือการให้คำแนะนำทางจิตใจ เป็นที่ปรึกษา เกี่ยวกับปัญหาชีวิตต่างๆ และการเป็นที่พึ่งให้ความร่มเย็นทางจิตใจ
- (2) บทบาทการส่งเสริมการศึกษาของประชาชนและเยาวชน
- (3) บทบาทการช่วยพัฒนาชุมชนให้เป็นแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง
- (4) บทบาทการเป็นผู้ช่วยส่งเสริมความสามัคคีในหมู่บ้าน โดยการช่วยขจัดความขัดแย้งที่ เกิดขึ้นแก่ประชาชนในหมู่บ้าน
- (5) บทบาทการเป็นผู้ช่วยสั่งสอนเทคนิคขั้นพื้นฐานเช่น สถาปัตยกรรม ช่างไม้ ช่างก่ออิฐ ถือปูน ปรับปรุงการเกษตร และการรักษาโรคด้วยยาแผนใหม่ เป็นต้น
- (6) บทบาทการเป็นผู้หน้าที่ไม่เป็นทางการของหมู่บ้าน คือการช่วยวางแผนแนะนำ และ สนับสนุนงานของชาวบ้าน ในโครงการพัฒนาต่าง ๆ
- (7) บทบาทการสงเคราะห์ชุมชน คือการช่วยเหลือสังคมในด้านต่าง ๆ ในปัจจุบันมี พระภิกษุหลายรูปที่ทำบทบาทด้านนี้ เช่น พระครูวิจิตรธัญญกุล เจ้าอาวาสวัดพวงแก้ว จังหวัดประทุมธานี ได้ทำการรักษาผู้ป่วยซึ่งไม่สามารถพึ่งบริการได้จากรัฐ หรือ พระจำรูญ ปานจันทร์ แห่ง สำนักสงฆ์ถ้ำกระบอก ได้ดำเนินการรักษาคณติดยาเสพติดเป็นการสงเคราะห์มาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2506 จนถึงปัจจุบัน

นอกจากนี้ พระสงฆ์ยังมีบทบาทที่เด่นชัดขึ้นในชุมชน ซึ่งจากการที่กล่าวมา ทำให้เห็น ปัจจัยที่เกื้อหนุนให้พระสงฆ์ในปัจจุบัน เข้าทำบทบาทต่อชุมชนมีอย่างน้อย 2 ประการ คือ

- การได้รับการสนับสนุนและส่งเสริม ทั้งด้านแนวคิดและทรัพยากรต่าง ๆ จากรัฐบาล ประชาชนในท้องถิ่น นักวิชาการ และองค์กรเอกชนต่าง ๆ และ
- สภาพปัญหาที่เกิดขึ้นแก่ประชาชนในชนบททางด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อมและ การศึกษา

5.2 บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาสังคมในมุมมองทางโลก

ศาสตราจารย์ บุญศรี ในงานวิจัยเรื่องการบริหารจัดการและการผลิตรายการของวิทยุกระจายเสียง มจร. ล้านนา วัดเจดีย์หลวง และวิทยุพระพุทธศาสนาจังหวัดเชียงใหม่ วัดอินทิล (2549) ได้ตระหนักถึงบทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคม และได้สรุปถึงบทบาทพระสงฆ์ต่อการพัฒนาสังคมไว้ 4 แบบ คือ

(1) บทบาทผู้ส่งเสริมพัฒนา คือบทบาทที่พระสงฆ์ดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ โดยที่ตนเองเป็นผู้จัดหาทรัพยากรและบริหารโครงการต่าง ๆ ด้วยตัวท่านเอง ประชาชนเพียงแค่เป็นสมาชิกที่เข้าร่วมกิจกรรมของท่านภายใต้กรอบของเงื่อนไขและกฎเกณฑ์ที่ท่านกำหนดขึ้น ประชาชนไม่ได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจเลือกโครงการต่าง ๆ เลย

(2) บทบาทผู้นำการพัฒนาเป็นบทบาทที่พระสงฆ์เป็นผู้นำประชาชนเข้ามาทำกิจกรรมพัฒนาต่าง ๆ โดยพระสงฆ์จะเป็นผู้คิดค้นโครงการ หรือติดต่อโครงการพัฒนาต่าง ๆ มาดำเนินการ จะเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าร่วมปรึกษาหารือบ้าง แต่ส่วนใหญ่ประชาชนจะคล้อยตามความคิดเห็นและข้อเสนอแนะของท่านมากกว่าหารือคิดค้นขึ้นเอง เนื่องจากศรัทธาและยอมรับในบารมี

(3) บทบาทผู้ประสานงาน โดยกิจการและโครงการพัฒนาต่าง ๆ มักเป็นการดำเนินการโดยพยายามชักนำความร่วมมือ และความสนับสนุนจากหลาย ๆ ฝ่าย ทั้งฝ่ายรัฐบาลและภาคเอกชน ทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม เพื่อให้เข้ามาดำเนินการพัฒนาสังคม และพยายามร่วมมือกับผู้นำชุมชนในการชักจูงประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาตนเอง ซึ่งชาวบ้านจะได้รับโอกาสให้เข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้น แต่ด้วยเงื่อนไขและข้อจำกัดทางด้านความรู้และการติดต่อบุคคลภายนอก จึงให้ชาวบ้านคล้อยตามผู้นำชุมชนและพระสงฆ์เป็นส่วนใหญ่

(4) บทบาทเป็นที่เล็งสนับสนุนการพัฒนาสังคม มีประชาชนเป็นผู้มีส่วนร่วมในการพัฒนาตนเอง ทั้งในด้านการคิดค้นโครงการ การปฏิบัติงานพัฒนา และร่วมรับผิดชอบติดตามผลงานพัฒนาพระสงฆ์มีบทบาทเป็นเพียงที่เล็งที่คอยให้คำแนะนำปรึกษาและประสานการสนับสนุนจากภายนอกตามที่ประชาชนเห็นชอบร่วมกัน รวมทั้งการกระตุ้นเร่งเร้าให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาตนเองอยู่ตลอดเวลา

การพัฒนานี้มุ่งเน้นไปที่เรื่องของ “การพัฒนาคุณภาพชีวิต” คือการให้ความสำคัญต่อปัจจัยทางด้านวัฒนธรรมและสวัสดิภาพของคนในสังคม เป้าหมายคือต้องมุ่งพัฒนาให้เกิดการปรับปรุงและยกระดับชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนให้ดีขึ้น ด้วยความพยายามขจัดหรือลดความยากจนของประชาชน ขจัดหรือลดปัญหาการว่างงานและขจัดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจและสังคมของประชาชนโดยพร้อม ๆ กันนี้ จะต้องพัฒนาความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจให้เหมาะสมและสอดคล้องกับการปรับปรุงและยกระดับชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนให้ดีขึ้นด้วย

จากมุมมองข้างต้นจะเห็นได้ว่า การเผยแพร่พระพุทธศาสนาทั้งในฐานะนักบวช และ นักพัฒนาเป็นบทบาทที่ชัดเจนของพระสงฆ์ ซึ่งในส่วนของการเผยแพร่นี้ ได้มีการนำสื่อต่าง ๆ เข้ามาใช้มากมาย ในที่นี้จะขอกล่าวถึงวิทยุกระจายเสียง และวิทยุชุมชนซึ่งเป็นประเด็นการศึกษาในครั้งนี้

การเผยแพร่พระพุทธศาสนาทางวิทยุกระจายเสียง

ปัจจุบันการเผยแผ่ศาสนาผ่านสื่อมวลชนเป็นไปอย่างกว้างขวาง ทางด้านสื่อวิทยุกระจายเสียง มีการตั้งสถานีวิทยุกระจายเสียงเพื่อพระพุทธศาสนาอยู่หลายแห่ง และแพร่กระจายการธรรมะสั้นๆ ทั้งคลื่น เอเอ็มและเอฟเอ็ม ด้านสื่อวิทยุโทรทัศน์ นอกจากการบรรยายธรรมะในวันธรรมสวนะ และมีรายการธรรมะในเช้าวันอาทิตย์ช่วง 08.00 - 08.30 น. ตามนโยบายของรัฐบาลแล้ว แต่ละสถานีก็ผลิตรายการธรรมะเพื่อสนับสนุนการสร้างเสริมคุณธรรมขึ้นด้วย

ปัจจุบันองค์กรที่ทำการเผยแผ่พระพุทธศาสนาผ่านสื่อมวลชน ได้แก่

(1) องค์กรทางพระพุทธศาสนา เช่น มหาวิทยาลัยสงฆ์ สถาบันปฏิบัติธรรม มูลนิธิ ที่ทำการเผยแผ่ด้วยตนเอง จัดพิมพ์หนังสือเล่ม(Book) นิตยสาร(Magazine) หรือวารสาร(Journal) ของตนเอง ซึ่งเวลาออกอากาศทางวิทยุกระจายเสียง และกรณีที่มีกำลังทุนหรือได้รับการสนับสนุนจากองค์กรสื่อมวลชน ก็ผลิตรายการธรรมะออกอากาศทางโทรทัศน์

(2) องค์กรด้านสื่อมวลชน เช่นหนังสือพิมพ์ นิตยสารรายเดือน รายสัปดาห์ รายวัน สถานีวิทยุ สถานีโทรทัศน์ ที่มีนโยบายในการส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรม เผยแพร่ความรู้ทางพระพุทธศาสนาด้วยการเปิดคอลัมน์ ผลิตรายการเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาขึ้น

สถานีวิทยุกระจายเสียงที่ออกอากาศรายการธรรมะในปัจจุบัน มีหลายสถานีด้วยกัน ดังนี้ (อรทัย พนาราม 2547 : 29)

(1) สถานีวิทยุกระจายเสียงของส่วนราชการ ที่บรรจุรายการธรรมะเข้าเป็นรายการประจำผังออกอากาศ ได้แก่

- สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย กรมประชาสัมพันธ์ ออกอากาศรายการพระธรรมเทศนา เป็นประจำ ทุกวันอาทิตย์ เวลา 08.00-8.30 น. ทางเอฟเอ็ม 92.5 เมกะเฮิร์ตซ์(MHz) ซึ่งเป็นคลื่นที่เน้นสารคดี และบันเทิงคดีเป็นหลัก

- องค์กรสื่อสารมวลชนแห่งประเทศไทย ออกอากาศรายการธรรมะร่วมสมัย เวลา 00.00 - 02.00 น. และรายการเจริญธรรม เป็นประจำทุกวัน เวลา 20.00-20.30 น. ทางเอฟเอ็ม 100.5 เมกะเฮิร์ตซ์ ซึ่งเป็นคลื่นที่เสนอข่าวเป็นหลัก ตลอดทั้งวัน

(2) รายการธรรมะที่ออกอากาศโดยมูลนิธิทางพระพุทธศาสนาที่เข้าสถานที่ เพื่อออกอากาศทั้งในระบบ เอเอ็ม(AM) และระบบ เอฟเอ็ม (FM) ได้แก่

- สถานีวิทยุยานเกราะ เอเอ็ม 540 กิโลเฮิร์ตซ์(KHz) รายการอิสระธรรม ทุกวันจันทร์ถึง วันศุกร์ เวลา 18.15- 19.00 น. ฟังสบาย คลายทุกข์ โดยทีมงานมูลนิธิธรรมอิสระ

- สถานีวิทยุ INN เอฟเอ็ม 99.5 เมกกะเฮิร์ตซ์ รายการการวาระแผ่นดิน ทุกวันพุธ เวลา 19.30-22.00 น. รายการการวาระธรรม และ ปุจฉาวิสัชนา โดย พระคุณเจ้าหลวงปู่พุทธอิสระ ทุกวันจันทร์และวันอังคาร วันพุธและพฤหัสบดี รายการธรรมะสเปเชียล และวันศุกร์ รายการธรรมสัญจร เทียบไปในแคนธรรม

- สถานีวิทยุ เอเอ็ม 963 กิโลเฮิร์ตซ์ รายการ ธรรมะวินัย ทุกวันจันทร์ – วันศุกร์ เวลา 21.00-22.00 น. สอนพระอภิธรรมและธรรมวินัย เทียบบรรยายโดย อาจารย์ทรงเกียรติ ลิ้ม นันทรักษ์

- สถานีวิทยุ เอเอ็ม 1494 กิโลเฮิร์ตซ์ รายการธรรมะร่วมสมัย เวลา 00.00-02.00 น. ของทุกวัน เป็นรายการธรรมะที่สนทนากันถึงธรรมวินัยและสามารถโทรศัพท์เข้าไปถามได้ รายการธรรมะ โดย อาจารย์สุจินต์ บริหารวนเขตต์ ของมูลนิธิศึกษาและเผยแผ่พระพุทธศาสนา เป็นรายการเพื่อศึกษาพระอภิธรรม

ต่อมา คณะสงฆ์ได้จัดตั้งสถานีวิทยุพระพุทธศาสนาแห่งชาติขึ้น โดยเมื่อวันที่ 15 สิงหาคม 2552 ณ ห้องประชุม พระอุโบสถวัดสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร ได้มีการจัดการประชุมทางวิชาการ เพื่อให้การจัดตั้งสถานีวิทยุพระพุทธศาสนาแห่งชาติ เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ในโอกาสเดียวกัน เจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธาจารย์ ประธานคณะผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราช ได้ประทานประกาศแต่งตั้งคณะทำงานจัดตั้งสถานีวิทยุพระพุทธศาสนาแห่งชาติ และประกาศเกียรติคุณ แก่ผู้ได้รับใบอนุญาตจัดตั้งสถานีวิทยุพระพุทธศาสนาประจำจังหวัด จำนวน 125 สถานี สถานีที่ได้รับการรับรองเหล่านี้ มีชื่อที่เป็นทางการว่า “สถานีวิทยุกระจายเสียงพระพุทธศาสนาแห่งชาติและสังคม ในกำกับมหาเถรสมาคม”

การเผยแผ่พุทธศาสนาทางวิทยุชุมชน

นอกจาก “สถานีวิทยุกระจายเสียงพระพุทธศาสนาแห่งชาติและสังคม ในกำกับมหาเถรสมาคม” แล้ว ปัจจุบันยังมีสถานีวิทยุชุมชนอีกเป็นจำนวนมาก (ทั้งที่เป็นวิทยุชุมชนพันธุ์แท้ และวิทยุชุมชนที่ไม่ได้ดำเนินการตามปรัชญาวิทยุชุมชนอย่างแท้จริง) จัดตั้งขึ้นมาเพื่อทำการเผยแผ่พุทธศาสนา

6) แนวคิดเรื่องการบูรณาการสื่อ

การบูรณาการการใช้สื่อ (Integration of Media) หมายถึง การประสานการสื่อสารหลาย ๆ รูปแบบเข้าด้วยกัน แทนที่จะใช้สื่อประเภทเดียวในการพัฒนา เนื่องจากผลการวิจัยจำนวนมากพบว่า การสื่อสารประเภทเดียวมักทำหน้าที่ได้ไม่เต็มศักยภาพ หากแต่การประสานการสื่อสารหลาย ๆ ประเภท ตามลำดับขั้นตอนที่เหมาะสม จะสร้างพลังในการสร้างเสริมพลังทางการพัฒนาได้มากกว่า

คมสัน หุตะแพทย์ (อ้างถึงในเกศินี จุฑาวิจิตร, 2542) ได้ชี้ให้เห็นเหตุผลในการเลือกใช้สื่อประเภทต่าง ๆ ใน “โครงการแนวกินเพื่อชีวิต” ของสถาบันวิจัยโภชนาการ มหาวิทยาลัยมหิดล ซึ่งเป็นโครงการที่มุ่งเน้นให้ความรู้ด้านโภชนาการแก่หญิงมีครรภ์ และหญิงให้นมบุตรในหมู่บ้านทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (2535) ดังนี้

- สื่อบุคคล ประกอบด้วยสื่อบุคคลซึ่งเป็นบุคคลภายนอกชุมชน และสื่อบุคคลภายในชุมชน
 - สื่อบุคคลภายนอกชุมชน ทำหน้าที่เป็นตัวแทนของโครงการ ฯ ในการสื่อสารกับบุคคลกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน เพื่อการประชาสัมพันธ์โครงการ ฯ สร้างความเข้าใจ และสร้างการมีส่วนร่วมในชุมชน
 - สื่อบุคคลภายในชุมชน เป็นกลุ่มคนที่มีการตอบรับโครงการในเชิงบวก และมีความตื่นตัวที่จะเข้าร่วมกับโครงการ ฯ ซึ่งคนกลุ่มนี้ จะสามารถสื่อสารกับชาวบ้านคนอื่น ๆ เกี่ยวกับโครงการ ฯ ได้เป็นผลต่อไป
- หอกระจายข่าว เป็นสื่อเล็ก ๆ ที่มีอยู่ในชุมชนทุกชุมชน แต่ขาดการนำมาใช้อย่างเต็มศักยภาพ ทำให้หอกระจายข่าวในหลาย ๆ ชุมชนถูกทิ้งร้างให้ผุพัง และใช้การไม่ได้ หากแต่โครงการ ฯ ได้เล็งเห็นประโยชน์ของสื่อชุมชนประเภทนี้ จึงได้นำมาใช้เพื่อการเสริมสร้างทัศนคติ และประชาสัมพันธ์โครงการ ฯ ในบางช่วงเวลา
- วิทยุท้องถิ่น ทางโครงการ ฯ ได้เวลาจากสถานีวิทยุแห่งประเทศไทย ปีนเวลา 30 นาทีทุกอาทิตย์ ทางโครงการ ฯ จึงได้เข้าไปจัดรายการเพื่อให้ข้อมูลข่าวสารแก่ประชาชนด้านการโภชนาการ เนื่องจากสื่อวิทยุ เป็นสื่อที่ประชาชนทุกครัวเรือนสามารถเข้าถึงได้อยู่แล้ว
- สื่อเฉพาะกิจในชุมชน ประกอบด้วย ป้ายโฆษณา โปสเตอร์ และสิ่งพิมพ์ในท้องถิ่น เพื่อให้ความรู้ และประชาสัมพันธ์โครงการ ฯ ที่คงทน และสามารถเผยแพร่ได้ในระยะยาว โดยไม่สิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายมากนัก
- จดหมายส่งตรงถึงกลุ่มเป้าหมาย เพื่อกระตุ้นให้กลุ่มเป้าหมาย อันได้แก่ แม่ที่เป็นหญิงมีครรภ์ หญิงที่ให้นมบุตร และผู้เป็นแม่ก่อนวัยอันควร มีวิถีปฏิบัติที่ถูกต้อง ซึ่งนอกจากจดหมายจะเป็นสื่อที่สร้าง “ความใกล้ชิด” ให้เกิดขึ้นระหว่างกลุ่มเป้าหมาย และโครงการ ฯ แล้ว ยังสามารถสร้างทัศนคติ และความรู้สึกที่ดีให้เกิดขึ้นได้โดยไม่ยากนักเช่นกัน
- วิทยุทัศน์ เป็นสื่อที่ให้ความรู้ ความเข้าใจแก่กลุ่มเป้าหมาย โดยติดไปกับรถเคลื่อนที่ซึ่งเข้าไปในหมู่บ้าน วิธีนี้ เป็นอีกวิธีหนึ่งที่สามารถเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายได้โดยตรง และทั่วถึง

- การจัดเวทีชุมชน โดยเน้นให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการแลกเปลี่ยนข้อมูล ข่าวสาร ความคิดเห็น และข้อเสนอแนะแก่เจ้าหน้าที่โครงการ ฯ ให้มากที่สุด ลักษณะการจัดเวทีจะเป็นการบรรยาย การจัดแสดงสื่อประกอบ การสาธิต การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และการหาข้อสรุปร่วมกัน

การจัดเวทีชุมชน นอกจากจะเป็นการสร้างการมีส่วนร่วมได้โดยตรงแล้ว ยังเป็นวิธีการประชาสัมพันธ์โครงการ ฯ ที่ชัดเจนอีกด้วย

แม้ว่า ที่ผ่านมามีการบูรณาการการใช้สื่อเพื่อการพัฒนาชนบทเป็นจำนวนมาก เนื่องจากทุกภาคส่วนได้เล็งเห็นถึงพลังในการประสานสื่อหลาย ๆ ประเภทเพื่อการพัฒนา แต่การศึกษาเรื่องการบูรณาการการสื่อสารในระดับชุมชนยังไม่มีมีความความก้าวหน้ามากนัก จึงเป็นประเด็นที่ควรค่าแก่การศึกษาต่อไป โดยงานวิจัยครั้งนี้ จะมุ่งเน้นศึกษาการใช้สื่อวิทยุชุมชนเพื่อ “ผสาน” / “ปรับปน” กับสื่อประเภทต่าง ๆ ที่ได้ทำหน้าที่ต่อชุมชนมาก่อนหน้านี้ เพื่อแสวงหาคำตอบว่าสื่อวิทยุชุมชน ในฐานะ “เขยใหม่” มีการบูรณาการเข้ากับสื่อเดิมของชุมชนในลักษณะใด และควรเสริมพลังสื่อเดิมที่มีอยู่แล้วอย่างไร เพื่อให้การทำหน้าที่ด้านการพัฒนาเป็นไปได้อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด

7) งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

7.1 งานวิจัยด้านการจัดการความรู้ในการดำเนินงานวิทยุชุมชน

- สรสิริ รววรรณ (2548) ศึกษาเรื่อง “การวิเคราะห์การจัดการความรู้ของแหล่งการเรียนรู้ชุมชน : กรณีศึกษาวิทยุชุมชนในเขตภาคกลาง” ผลการวิเคราะห์การจัดการความรู้ของวิทยุชุมชนด้านบริหารจัดการ พบว่าเจ้าของ และ / หรือผู้บริหารวิทยุชุมชนทั้งสองจังหวัดเป็นคนในชุมชน แต่กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการบริหารจัดการมีความแตกต่างกัน ด้านการผลิตรายการ พบว่า มีการนำวิธีการจัดผังรายการจากวิทยุกระแสหลักมาใช้ แต่เนื้อหาสาระเป็นเรื่องของชุมชน และใช้วิธีการนำเสนอแบบบันเทิงสอดแทรกสาระ ด้านอุปกรณ์ / สิ่งของ ใช้เครื่องมือที่ไม่ซับซ้อน ด้านงบประมาณ ได้รับการสนับสนุนในรูปของเงิน สิ่งของ อุปกรณ์จากชุมชน

ในส่วนของการจัดการความรู้ (1) วิทยุชุมชนมีการแสวงหาความรู้ ทั้งภายในและภายนอกชุมชน (2) สร้างความรู้โดยการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในระดับวิธีการ (3) จัดเก็บข้อมูลและสืบค้นความรู้ในรูปของเอกสาร แผ่นบันทึกข้อมูล และความจำ (4) การถ่ายโอนความรู้และการใช้ประโยชน์จากความรู้ของวิทยุชุมชน ใช้การสื่อสารระหว่างบุคคล และกลุ่มทั้งแบบตั้งใจและไม่ตั้งใจ

แนวทางการพัฒนาการจัดการความรู้ของวิทยุชุมชน มีข้อเสนอว่าควรสร้างระบบจัดการความรู้ของชุมชนให้มีความสัมพันธ์กับแหล่งการเรียนรู้ชุมชน ให้วิทยุชุมชนเป็นสื่อกลาง

ของเครือข่ายการเรียนรู้ต่าง ๆ ที่สามารถเข้าถึงได้ง่าย ให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการ ตลอดจนพัฒนาคนในชุมชนให้เกิดความตระหนักรู้ และมีวิถีคิดแบบวิพากษ์

7.2 งานวิจัยด้านการจัดตั้งและการดำเนินงานวิถุชุมชน

- ปทุมพร ศรีวิชัย (2547) ได้ศึกษาเรื่อง ข้อจำกัดในการจัดตั้งและการดำเนินงานวิถุชุมชน ผลการศึกษาพบว่า (1) ปัญหาในการเป็นเจ้าของสถานที่และการดำเนินการกระจายเสียง เนื่องจากกระบวนการปฏิรูปสื่อยังไม่คืบหน้าไปมากนัก ทุกอย่างยังคลุมเครือขาดความชัดเจน ไม่มีการจัดสรรคลื่นความถี่ให้แก่ประชาชน ทำให้ประชาชนขาดความมั่นใจในความเป็นเจ้าของอย่างแท้จริงและห่วงไหวในความไม่แน่นอนของอนาคต (2) ปัญหาที่เกิดจากการเมืองจากการวิเคราะห์รายการจะพบว่า ส่วนใหญ่เป็นรายการบันเทิงและสาระความรู้ทั่วไป ไม่เกี่ยวข้องกับเรื่องการเมือง ลักษณะการจัดรายการยังพยายามเทียบเคียงกับวิทยุการค้าหรือวิทยุกระแสหลัก การสะท้อนถึงความเป็นวิถุชุมชนหรือวิถุทางเลือกจึงยังไม่ชัดเจน (3) ปัญหาที่เกิดจากงบประมาณในการดำเนินการ จุดปฏิบัติการเรียนรู้วิถุชุมชนทั้งสองแห่ง ประสบปัญหาขาดแคลนตัวของงบประมาณ ปัจจุบันใช้วิธีระดมทุนจากสมาชิก (4) ปัญหาทางเทคนิคอุปกรณ์ในการผลิตรายการ จุดปฏิบัติการเรียนรู้วิถุชุมชนทั้งสองแห่งมีอุปกรณ์และสถานที่ในการผลิตรายการวิถุชุมชนที่ยังไม่ได้มาตรฐาน อีกทั้งบุคลากรยังขาดทักษะในการผลิตรายการ

- ภัทรพร อะโห (2548) ศึกษาเรื่อง ปัญหาการจัดตั้งและดำเนินการวิถุชุมชนในจังหวัดเชียงใหม่ ผลการศึกษาพบว่า ปัญหาในด้านการเมืองพบว่า วิถุชุมชนทั้ง 3 แห่ง มีปัญหาความไม่ชัดเจนของกฎหมาย และต้องการดำเนินการให้ถูกต้องกฎหมาย ในส่วนของการแทรกแซงสื่อเกิดขึ้นเฉพาะบางรายการที่มีการออกอากาศวิพากษ์วิจารณ์การทำงานของเจ้าหน้าที่รัฐ ปัญหาในด้านเศรษฐกิจพบว่า วิถุชุมชน ก และวิถุชุมชน ข ไม่มีปัญหาเพราะใช้งบประมาณส่วนตัวและแสวงหางบประมาณจากหลายแห่ง ขณะที่วิถุชุมชน ค ขาดแคลนงบประมาณ เพราะไม่มีการระดมทุนจากชุมชน ปัญหาในด้านทรัพยากรบุคคล พบว่า วิถุชุมชนทั้ง 3 แห่ง ขาดแคลนบุคลากรฝ่ายผลิตรายการ และผู้ดำเนินรายการที่เป็นกลุ่มศิลปินมักขาดความรับผิดชอบ ส่วนปัญหาด้านแหล่งข้อมูล พบว่าวิถุชุมชน ก และ ค มีแหล่งข้อมูลด้านเนื้อหาไม่เพียงพอสำหรับในการจัดรายการ ส่วนวิถุชุมชน ข ไม่มีปัญหาเพราะผู้ดำเนินรายการเตรียมเนื้อหาตามความถนัดและความสนใจส่วนตัว

- พชรินทร์ อิมพันธ์ (2549) ได้ศึกษาเรื่อง การผลักดันนโยบายวิถุชุมชนสู่การปฏิบัติ ผลการศึกษาพบว่า กลุ่มผลักดันเรื่องวิถุชุมชนมีฐานะเป็นกลุ่มวงนอก ทำให้ต้องใช้วิธีการผลักดันทั้งทางตรงและทางอ้อม การกระทำทางตรงรวมถึงการสร้างเครือข่ายเพื่อเปิดช่องทาง และสร้างอำนาจต่อรองกับภาครัฐยังผลให้กลุ่มเป็นกลุ่มวงในชั่วขณะในขั้นตอนการกำหนดนโยบาย แต่เนื่องจากรัฐบาลและหน่วยงานราชการคือกรมประชาสัมพันธ์มีผลประโยชน์ที่สอดคล้องกันในเรื่องวิถุชุมชน ในขั้นตอนการปฏิบัติ นโยบายจึงบิดเบือนนโยบายวิถุชุมชนไป

ในแนวทางที่ทั้งสองฝ่ายต่างได้รับผลประโยชน์ ด้วยปฏิบัติการตีกรอบการดำเนินการวิทยุชุมชน ภาคประชาชนและกีดกันกลุ่มผลักดันออกจากกระบวนการนโยบายจนกลายเป็นกลุ่มวงนอกอีกครั้ง และไม่สามารถต่อรองให้มีการนำนโยบายวิทยุชุมชนไปสู่การปฏิบัติตามความต้องการของกลุ่มได้

- พิมลกลัย เคชะชัย (2550) ได้ศึกษาเรื่อง การประเมินผลการดำเนินงานวิทยุชุมชนในเขตอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ผลการศึกษาพบว่า ในภาพรวมของการประเมินผล บรรลุเป้าหมายอยู่ในระดับค่อนข้างมาก ส่วนด้านการดำเนินงานในด้านการวางแผน พบว่า คณะกรรมการของวิทยุชุมชน และบุคลากรที่เกี่ยวข้องส่วนใหญ่ยังขาดประสบการณ์ในการบริหารจัดการวิทยุชุมชน การกำหนดภารกิจและหน้าที่ของคณะกรรมการ/อนุกรรมการไม่มีความชัดเจน และไม่มีการกำกับดูแลให้มีการดำเนินงานตามแผนนโยบายของรัฐ ด้านผู้ผลิตรายการ พบว่า ผู้ผลิตรายการมีความกระตือรือร้น ริเริ่มสร้างสรรค์ พร้อมทั้งจะอุทิศตนเองเพื่อชุมชน มีความบริสุทธิ์ใจ ในการเข้ามาทำงานไม่มีเป้าหมายเพื่อผลประโยชน์แอบแฝง ด้านผู้จัดรายการ พบว่า ผู้จัดรายการสามารถทำหน้าที่จัดรายการตามที่ได้รับมอบหมาย สามารถกำหนดรูปแบบของ รายการร่วมกับผู้ผลิตรายการ ปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินงานวิทยุชุมชนได้แก่ บุคลากรของ สถานีวิทยุชุมชนไม่มีความรู้ ขาดการพัฒนาอบรมให้มีความรู้ในเรื่องเทคนิคการจัดรายการ เนื้อหาและกระบวนการจัดรายการ ความชำนาญเฉพาะด้านทางด้านวิทยุโดยตรง ขาดงบประมาณ ในการพัฒนาอุปกรณ์ เครื่องมือ เครื่องใช้ที่ทันสมัย เกิดคลื่นแทรกจากสถานีวิทยุอื่น มีการแข่งขัน กันสูง กฎหมายที่เกี่ยวข้องไม่มีความชัดเจน และหน่วยงานภาครัฐไม่ให้การสนับสนุน ส่งเสริม การดำเนินงานจัดรายการวิทยุชุมชน

- เครือข่ายสื่อภาคประชาชนภาคเหนือ สมาพันธ์วิทยุชุมชนคนอีสาน เครือข่าย วิทยุชุมชนภาคตะวันออก เครือข่ายวิทยุชุมชนภาคใต้ มูลนิธิอาสาสมัครเพื่อสังคม และมูลนิธิ ไฮน์ริค เบิลล์ สำนักงานภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (2551) ร่วมศึกษาข้อมูลวิทยุชุมชนภายใต้ โครงการศึกษาข้อมูลพื้นฐานวิทยุชุมชนภาคประชาชน วิทยุชุมชนที่ใช้เป็นกลุ่มตัวอย่างใน การศึกษารุ่นนี้มีจำนวนทั้งสิ้น 158 สถานี ใน 6 ภาค ได้แก่ ภาคเหนือ 35 สถานี ภาคใต้ 21 สถานี ภาคอีสาน 53 สถานี ภาคตะวันตก 16 สถานี ภาคตะวันออก 21 สถานี และภาคกลางและกรุงเทพฯ 12 สถานี ผลการศึกษาพบว่า ปัญหาด้านงบประมาณเป็นปัญหาหนึ่งที่วิทยุชุมชนต้องประสบ เนื่องจากวิทยุชุมชนมีค่าใช้จ่ายทั้งในส่วนของการจัดตั้ง การดำเนินงาน และค่าใช้จ่ายประจำเดือน โดยแหล่งเงินที่นำมาซื้อเครื่องส่งและอุปกรณ์ การก่อตั้งสถานีวิทยุชุมชนส่วนใหญ่จะใช้จ่ายเงิน ประมาณ 200,000 – 300,000 บาท โดยเครื่องส่งจะใช้จ่ายเงินประมาณ 30,001 – 50,000 บาท เสาอากาศ จะใช้จ่ายเงินประมาณ 10,001 – 30,000 บาท และห้องส่งและอุปกรณ์จะใช้จ่ายเงินประมาณ 30,001 – 60,000 บาท อย่างไรก็ตาม เครื่องส่งและอุปกรณ์ประกอบการกระจายเสียงของสถานีวิทยุชุมชน ต้องมีการซ่อมแซมและบำรุงรักษาอยู่เสมอ และอุปกรณ์บางอย่างก็มีราคาแพง ต้องระดมทุน หลากหลายรูปแบบเพื่อให้มีเงินพอซื้ออุปกรณ์นั้นๆ เช่น คอมพิวเตอร์ เครื่องเล่นซีดี เป็นต้น

ค่าใช้จ่ายประจำเดือน สถานีวิทยุชุมชนมีค่าใช้จ่ายเฉลี่ยเดือนละ 2807.00 บาท แต่ถ้าสถานีวิทยุชุมชนที่มีการจ้างเจ้าหน้าที่ประจำ ซึ่งส่วนใหญ่จะจ้างให้คุมเครื่องส่งและคอมพิวเตอร์ พบว่ามีค่าใช้จ่ายเฉลี่ยเดือนละ 5,100.00 บาท

ปัญหาการดำเนินงานวิทยุชุมชน นับตั้งแต่ พ.ศ. 2545 เป็นต้นมา วิทยุชุมชนประสบกับปัญหาหลายด้าน ปัญหาที่สำคัญ ได้แก่ ปัญหาคลื่นทับ/คลื่นแทรก ปัญหาบุคลากร ปัญหางบประมาณ ปัญหาอุปกรณ์ในห้องส่ง และปัญหาการสร้างเครือข่าย/ความเข้มแข็งภายในชุมชน สรุปได้ดังนี้ (1) ปัญหาคลื่นทับ/คลื่นแทรก เป็นปัญหาที่วิทยุชุมชนส่วนใหญ่ประสบอยู่ (2) ปัญหาบุคลากร ปัญหาที่พบมากที่สุดคือบุคลากรขาดความรู้ทางเทคนิคการใช้เครื่องส่ง การใช้ซีดี การใช้คอมพิวเตอร์ ปัญหารองลงมาคือผู้จัดรายการขาดทักษะการจัดรายการที่มีประสิทธิภาพ/หลากหลาย /น่าสนใจ เมื่อพิจารณาตามภาคแล้ว ปรากฏว่าภาคเหนือ ภาคใต้ ภาคกลาง ภาคอีสาน พบปัญหาบุคลากรขาดความรู้ทางเทคนิคเหมือนกับภาพรวมของทั้งประเทศ ในขณะที่ภาคตะวันออก พบปัญหาการขาดแคลนอาสาสมัครมากที่สุด และภาคตะวันตกพบปัญหาผู้จัดรายการขาดทักษะมากที่สุด (3) ปัญหางบประมาณ ในภาพรวมทั้งประเทศพบว่าปัญหาขาดแคลนงบประมาณเพื่อพัฒนาบุคลากรและซ่อมแซม เครื่องมือมีมากที่สุด ปัญหานี้ทำให้หลายสถานีต้องหยุดดำเนินการ เพราะเครื่องส่งเสียและไม่มีงบประมาณซ่อมแซม เมื่อพิจารณาตามรายภาคแล้ว พบว่าภาคตะวันตก ไม่มีปัญหางบประมาณมากที่สุด การที่สถานีวิทยุชุมชนเหล่านี้ไม่มีปัญหางบประมาณ เนื่องจากมีความสามารถในการระดมทุน หรือมีหน่วยงานต่างๆ ทั้งภาครัฐและเอกชน ให้การสนับสนุนทั้งค่าใช้จ่ายประจำเดือนและการบำรุงรักษาเครื่องส่งและ อุปกรณ์ต่างๆ (4) ปัญหาอุปกรณ์ในห้องส่ง ปัญหาการขาดอุปกรณ์ถ่ายทอดสดเป็นปัญหาที่สถานีวิทยุระบุนามากที่สุด เมื่อพิจารณาตามรายภาคแล้ว ภาคเหนือ ไม่มีปัญหาอุปกรณ์ในห้องส่งมากที่สุด ส่วนภาคตะวันตกมีปัญหาอุปกรณ์ในห้องส่งมีไม่พอมากที่สุด (5) ปัญหาการสร้างเครือข่าย/การสร้างความเข้มแข็งภายในชุมชน สถานีวิทยุชุมชนส่วนใหญ่ไม่มีปัญหาการสร้างเครือข่าย/การสร้างความเข้มแข็งภายในชุมชน

ข้อเสนอแนะของโครงการ ฯ คือ มีการจัดการความรู้เพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารระหว่างวิทยุชุมชนด้วยกัน และสรุปบทเรียนที่ดีของวิทยุชุมชนเพื่อสร้างองค์ความรู้จากการปฏิบัติจริงเพื่อไปเผยแพร่ให้กับสถานีอื่น ๆ ต่อไป หรือจัดประชุมร่วมกันของผู้มีองค์ความรู้ชุดต่างๆ เพื่อจัดทำเป็นเอกสารเผยแพร่และร่วมกันออกไปสนับสนุนสถานีวิทยุชุมชนที่ขาด ความรู้ในประเด็นต่างๆ นับเป็นแนวทางหนึ่งของการสนับสนุนกันและกันของเครือข่ายวิทยุชุมชน กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือการสร้างเครือข่ายเพื่อแลกเปลี่ยนองค์ความรู้นั่นเอง

สทกมล ผานามอญ (2552) ศึกษาเรื่อง การสื่อสารเพื่อเตรียมการจัดตั้งจุดปฏิบัติการเรียนรู้วิทยุชุมชนตำบลบุษม และตำบลเขาแก้ว จังหวัดเลย พบว่า กลยุทธ์ในการเตรียมพร้อมชุมชนเพื่อการจัดตั้งสถานีวิทยุชุมชน ประกอบด้วย สร้างการรับรู้ให้แก่คนในชุมชนโดยรวม เน้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน เข้าถึงกลุ่มตัวอย่างแต่ละกลุ่มให้มากที่สุด ให้ความสำคัญกับความคิดเห็น

ของคนในชุมชนโดยรวม ใช้การสื่อสารสองทาง ในการนี้ ผู้วิจัยได้สร้างชุดความรู้เผยแพร่แก่คนในชุมชน โดยชุดความรู้ประกอบด้วย 4 หัวข้อ คือ ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวิทยุชุมชน การบริหารจัดการวิทยุชุมชน การมีส่วนร่วมของคนในชุมชนกับวิทยุชุมชน และบทบาทหน้าที่และประโยชน์ของวิทยุชุมชน

7.3 งานวิจัยด้านการบริหารจัดการวิทยุชุมชน

- ชูติทธิ์ ชันดยานุกุลกิจ (2540) ได้ศึกษาเรื่อง การศึกษารูปแบบการจัดรายการวิทยุชุมชน ของสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ผลการศึกษาพบว่า สถานีมีการวางแผนรูปแบบการจัดรายการโดยคณะกรรมการผลิตรายการวิทยุชุมชน เนื้อหารายการที่ออกอากาศมีความถูกต้องมีแหล่งอ้างอิงสามารถตรวจสอบได้ ผู้จัดรายการมีความรับผิดชอบ ตรงต่อเวลา ผู้ผลิตรายการผลิตรายการตามความต้องการของชุมชน มีการเปิดโอกาสให้ผู้ฟังมีส่วนร่วมในการจัดรายการในขณะออกอากาศ และมีรูปแบบการผลิตรายการที่หลากหลาย ปัญหาในการจัดรายการวิทยุชุมชน พบว่าปัญหาคือขาดการค้นหาคำถามและความต้องการของชุมชนก่อนการวางแผนด้านรูปแบบการจัดรายการวิทยุชุมชน ชุมชนในท้องถิ่นไม่มีส่วนร่วมในการกำหนดเนื้อหารายการที่ออกอากาศ ผู้จัดรายการไม่มีการพัฒนาตัวเองไม่มีความสามารถในการทำให้ผู้ฟังเพลิดเพลินตลอดรายการ ขาดความกระตือรือร้นต่อปัญหาต่าง ๆ ไม่สามารถปรับตัวให้เข้ากับคนทุกชั้น ทุกประเภททั้งในเวลาทำงานและนอกเวลาทำงาน ผู้บริหารไม่มีส่วนร่วมในการผลิตรายการ และรูปแบบการผลิตรายการที่ออกอากาศซ้ำซาก

- จิระวรรณ ตันภูรานนท์ (2542) ได้ศึกษาเรื่อง การมีส่วนร่วมและบทบาทผู้นำชุมชนชาวไทยภูเขา โดยการจัดรายการวิทยุชุมชน จังหวัดแม่ฮ่องสอน ผลการศึกษาพบว่าหน่วยงานราชการเปิดโอกาสให้กับวิทยุชุมชนจัดรายการวิทยุชุมชนอย่างเต็มที่ อยู่ที่ชุมชนจะสนใจเข้ามามีส่วนร่วมอย่างไร ขณะที่ชุมชนเองก็คุ้นเคยกับการให้บริการวิทยุกระจายเสียงโดยภาครัฐ โดยที่ผู้นำชุมชนทุกคนมีบทบาทอย่างมาก ทั้งในด้านการให้ความรู้ และการระดมความคิดเห็นจากสมาชิกชุมชน รวมทั้งการวางแผนจัดการจุดปฏิบัติการวิทยุชุมชน ส่วนปัญหาและอุปสรรคในการจัดการจุดปฏิบัติการวิทยุชุมชน คือปัญหาเรื่องค่าใช้จ่ายในการจัดการเป็นปัญหาอันดับหนึ่ง ตามด้วยปัญหากฎหมาย ปัญหาความมั่นคงปลอดภัย และปัญหาความรู้ความชำนาญ

- ทิวาพร แสนเมืองชิน (2543) ได้ศึกษาเรื่อง การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของประชาชนโดยผ่านรายการวิทยุชุมชน สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทยจังหวัดนครราชสีมา ผลการศึกษาพบว่า รายการวิทยุชุมชนของคนโคราชเป็นการสนับสนุนโดยหน่วยงานรัฐ คือ กรมประชาสัมพันธ์ ที่มีนโยบายให้สถานีวิทยุท้องถิ่นในส่วนภูมิภาคดำเนินงาน ไม่ได้มาจากความต้องการพื้นฐานของประชาชนในชุมชน และประชาชนเข้าถึงสื่อในลักษณะติดตามรับฟังด้วยเห็นประโยชน์ของรายการต่อการดำเนินชีวิต การแจ้งข่าวสาร การแสดงความคิดเห็นและร้องทุกข์

ส่วนการบริหารจัดการด้วยตนเองของประชาชน ในการดำเนินงานรายการจุดปฏิบัติการวิทย์ชุมชน ยังไม่สามารถทำได้

- อรรณพ ปิณฑน์โอวาท (2544) ได้ศึกษาเรื่อง การสื่อสารการมีส่วนร่วมและความพึงพอใจของประชาชนในวิทย์ชุมชนจังหวัดอุบลราชธานีและจังหวัดระยอง ผลการศึกษาพบว่า คณะกรรมการบริหารวิทย์กระจายเสียงชุมชนส่วนใหญ่แต่งตั้งจากหัวหน้าหน่วยงานราชการจังหวัด (หรือผู้แทน) เช่น พัฒนาการจังหวัด เกษตรและสหกรณ์จังหวัด ฯลฯ ซึ่งควรจัดให้มีตัวแทนองค์กรประชาชนในสัดส่วนที่มากกว่าที่เป็นอยู่ เช่น แต่งตั้งคณะกรรมการฯ จากอบต. ฯลฯ ด้านผู้ดำเนินรายการ หรือผู้ร่วมรายการส่วนใหญ่ก็ยังกระจุกตัวอยู่ที่หัวหน้าส่วนไปยังกลุ่ม องค์กร และชุมชนทุกกลุ่มได้เป็นการขยายโอกาสในการมีส่วนร่วมแก่ทุกกลุ่มในท้องถิ่นได้ เช่น การกระจายไปสู่อำเภอหรือตำบลต่าง ๆ ให้เข้ามามีส่วนร่วม

- ประภากร ดลกิจ (2544) ได้ศึกษา “การวิเคราะห์การจัดการรายการวิทย์ชุมชน *สร้างสรรค์จันทร์*” พบว่ารายการสร้างสรรค์จันทร์เป็นรายการที่อยู่ภายใต้โครงสร้างของสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย จังหวัดจันทร์ โครงสร้างการดำเนินงานของรายการสามารถจำแนกได้ 3 ระยะ คือระยะทดลอง ดำเนินงานรายการ โดย 3 ส่วน คือคณะกรรมการบริหารวิทยุกระจายเสียงชุมชนที่เป็นตัวแทนชาวบ้าน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้นำแบบทางการ และผู้ทดลองจัดรายการ คณะกรรมการที่ปรึกษา และงานช่างเทคนิคของทางสถานี ระยะดำเนินงานจริงช่วงแรก มีตัวแทนภาครัฐเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการบริหารฯ และคณะกรรมการที่ปรึกษา และงานรายการของสถานีเข้าร่วมดำเนินงานรายการเพิ่มจากระยะทดลอง ส่วนระยะดำเนินงานจริงช่วงสุดท้ายนั้น ดำเนินงานรายการ โดยตัวแทนภาครัฐ 2 คนและช่างเทคนิคของสถานีเท่านั้น

การศึกษาของประภากร ดลกิจ ได้แสดงให้เห็นว่าการมีส่วนร่วมของประชาชนได้เริ่มลดลงเรื่อยๆ และในที่สุดสถานีวิทยุชุมชนก็ต้องยุติลง ซึ่งสาเหตุมาจากนโยบายของสถานีและปัจจัยด้านการบริหารจัดการที่ไม่เอื้อต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน

- วิรณา ไวณอมสัต์ว (2544) ได้ศึกษา “การบริหารรายการวิทย์ อ.ส.ม.ท. เพื่อชุมชนสถานีวิทยุ อ.ส.ม.ท. จังหวัดแม่ฮ่องสอน (F.M.99.5 MHz)” พบว่า สถานีวิทยุ อ.ส.ม.ท. จังหวัดฯ ซึ่งผลิตรายการในรูปแบบวิทยุชุมชนเต็มรูปแบบตลอดเวลาทั้งวัน ภายใต้กรอบแนวคิด “สร้างสรรค์เพื่อวันที่ดีกว่าของชุมชน” โดยเน้นรูปแบบรายการที่ให้ข้อมูลข่าวสาร ความรู้ ความบันเทิง รวมทั้งเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในรายการไม่ว่าจะเป็นการส่งข่าวถึงกัน การแจ้งข่าวประชาสัมพันธ์ ฝากประกาศเรื่องทรัพย์สินสูญหาย รวมทั้งการร้องทุกข์ ตลอดทั้งวัน โดยจะมีรายการหลักของสถานีคือ “รายการเวทีชาวบ้าน วิทยุ อ.ส.ม.ท. เพื่อชุมชน” รวบรวมข่าวสารต่างๆ มาออกอากาศซ้ำอีกครั้ง และผลจากการดำเนินงานที่สอดคล้องกับบริบทชุมชน และความต้องการของชุมชน ทำให้สถานีวิทยุ อ.ส.ม.ท.มีรายได้ที่พอเลี้ยงตัวเอง และสามารถขึ้นเป็นสถานีวิทยุที่ได้รับความนิยมเป็นอันดับหนึ่งในจังหวัดแม่ฮ่องสอน

- วาณิชชา ชัยวงศ์ (2545) ได้ศึกษาเรื่อง การใช้สื่อวิทยุกระจายเสียงและความต้องการจุดปฏิบัติการวิทยุชุมชนของประชาชนในจังหวัดสตูล ผลการศึกษาพบว่า ประชาชนส่วนใหญ่ต้องการให้คนในชุมชนได้เข้าไปมีส่วนร่วมทุกระดับ คือ ร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมจัดรายการ และเข้าไปบริหารจัดการในสถานี การจัดรายการจุดปฏิบัติการวิทยุชุมชน ประชาชนต้องการให้นำเสนอเนื้อหารายการที่เกี่ยวกับปัญหาการทำมาหากิน และให้มีนักจัดรายการเพียงคนเดียว และเชิญบุคคลที่น่าสนใจมาสัมภาษณ์เป็นครั้งคราว นักจัดรายการควรเป็นอาสาสมัครในชุมชน โดยระยะแรกให้จัดร่วมกับนักจัดรายการวิทยุอาชีพที่ประจำอยู่ในแต่ละสถานี แนวทางในการสนับสนุนการจัดตั้งจุดปฏิบัติการวิทยุชุมชน ประชาชนเห็นว่าควรมีการโฆษณาในวิทยุชุมชนได้ แต่ให้มีสัดส่วนที่เหมาะสม และควรได้เงินทุนสนับสนุนจากภาครัฐ การบริจาคจากคนในชุมชน และภาคเอกชน

- วีระพงษ์ พลนิกรกิจ และคณะ (2545) ได้ศึกษา “แนวทางการพัฒนาวิทยุชุมชนเพื่อตอบสนองความต้องการของชุมชน จังหวัดนครราชสีมา และจังหวัดบุรีรัมย์” พบว่า วิทยุชุมชนจังหวัดนครราชสีมา และบุรีรัมย์ มีโครงสร้างการบริหารงานภายใต้รัฐ แต่เปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม การบริหารจัดการเป็นแบบบริหารราชการมีการควบคุมทั้งในระดับชาติ (กฎหมาย) ระดับหน่วยงาน (สถานี) และระดับปัจเจกบุคคล (ผู้บริหาร)

การบริหารจัดการที่มีรัฐเป็นหลัก ทำให้ชุมชนไม่ได้มีบทบาทในการบริหารงานใด ๆ อย่างแท้จริง เป็นเพียงแต่องค์ประกอบเท่านั้น การแต่งตั้งคณะกรรมการทุกชุด เป็นการดำเนินงานของภาครัฐ ซึ่งส่งผลโดยตรงต่อการดำเนินงาน การจัด / ผลิตรายการ การมีส่วนร่วมของชาวบ้าน และการทำหน้าที่ต่อชุมชน ทำให้วิทยุชุมชนไม่สามารถทำหน้าที่ตอบสนองต่อชุมชนได้อย่างเต็มที่ และขาดการมีส่วนร่วมจากชาวบ้านในทุกระดับ

- ธนิตา กลิ่นลำดวน (2546) ได้ทำการศึกษา “การบริหารจัดการรายการวิทยุชุมชนของคนโคราช” ซึ่งจากการศึกษาพบว่า รายการวิทยุชุมชนของคนโคราชดำเนินงานโดยคณะกรรมการ 2 ชุด ซึ่งเป็นตัวแทนจาก (1) ภาครัฐ ภาคเอกชน และ (2) ภาคประชาชน และเจ้าหน้าที่ สำหรับการผลิตรายการ การกำหนดรูปแบบและเนื้อหาของรายการที่จะนำเสนอในแต่ละวันอยู่ในความรับผิดชอบของคณะกรรมการผลิตรายการ โดยเนื้อหารายการที่นำเสนอจะคำนึงถึงประโยชน์ที่จะเกิดแก่ชุมชนเป็นสำคัญ

การมีส่วนร่วมของประชาชนในรายการวิทยุชุมชนของคนโคราช พบว่าการดำเนินงานรายการวิทยุชุมชนของคนโคราชเปิดโอกาสให้บุคคลภายนอกได้มีส่วนร่วมในการผลิตรายการทั้งในฐานะที่เป็นคณะกรรมการผลิตรายการ ผู้ร่วมรายการ และอาสาสมัคร แต่ส่วนใหญ่บทบาทของภาคประชาชนจะเป็นผู้รับสารมากกว่า ด้วยการโทรศัพท์เข้ามาแสดงความคิดเห็นในรายการ การร้องเรียน ร้องทุกข์ผ่านรายการ

ในส่วนของผู้รู้สึกเป็นเจ้าของรายการวิทยุชุมชนของคนโคราช พบว่า รายการวิทยุชุมชนของคนโคราชยังไม่สามารถทำให้ประชาชนมีความรู้สึกรายการนี้เป็นของประชาชนอย่างแท้จริงเนื่องจากรายการดังกล่าวมีจุดเริ่มต้นมาจากการปรับนโยบายของกรมประชาสัมพันธ์ให้สถานีท้องถิ่นดำเนินโครงการนำร่องวิทยุชุมชน เพื่อให้สอดคล้องกับรัฐธรรมนูญมาตรา 40 ซึ่งเท่ากับว่ารายการวิทยุชุมชนของคนโคราชไม่ได้เกิดจากความต้องการของคนในชุมชน และประชาชนไม่ได้มีส่วนร่วมจัดตั้งและร่วมเป็นเจ้าของรายการ

- ชาศริต สูดสายเนตร และคณะ (2547) ศึกษา “การใช้สื่อวิทยุท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมประชาคม จังหวัดมหาสารคาม” พบว่าวิทยุชุมชนจังหวัดมหาสารคามเป็นวิทยุชุมชนภาคประชาสังคมที่เกิดจากการก่อตั้งโดยการผลักดันขององค์กรภายนอก คือกองทุนเพื่อสังคม ผลการวิจัยพบว่า ในระยะเริ่มแรกสมาชิกเข้ามามีส่วนร่วมเป็นอันมาก จนถึงในระดับการร่วมบริหารจัดการเพื่อให้วิทยุชุมชนสามารถดำเนินการได้ตามหลักการที่แท้จริงของวิทยุชุมชน แต่เมื่อเวลาผ่านไประยะหนึ่ง การมีส่วนร่วมขาดหายไป เนื่องมาจากความไม่มั่นใจในทักษะความสามารถ และสิทธิของตนเอง

ทั้งนี้ ความไม่ชัดเจนของรัฐบาลต่อการปฏิรูปสื่อ ส่งผลต่อความมั่นใจของประชาชนที่จะเข้าร่วมการดำเนินงานวิทยุชุมชน และเป็นอุปสรรคต่อกระบวนการเรียนรู้ และทดลองทำวิทยุชุมชน ตลอดจนเป็นอุปสรรคต่อกระบวนการบริหารจัดการคลื่นความถี่วิทยุกระจายเสียงแบบมีส่วนร่วมของชุมชน

- วีระวรรณ ยังกิจการ และคณะ (2547) ศึกษา “การมีส่วนร่วมในการกำหนดรูปแบบ / เนื้อหา และวิธีดำเนินงานรายการวิทยุชุมชนของจังหวัดน่าน” ผลการศึกษาพบว่า แม้ว่าวิทยุชุมชนจังหวัดน่าน จะมีโครงสร้างการบริหารจัดการภายใต้ภาครัฐ แต่ก็มีกระบวนการสร้างการมีส่วนร่วมในชุมชน และได้ออกแบบการบริหารงานจากสภาพความต้องการที่เป็นจริงของการดำเนินงานวิทยุชุมชน นอกจากนั้น การที่ทางสถานีได้เปิดพื้นที่สำหรับการทำงานร่วมกับภาคประชาชน ตลอดจนการสรรหาบุคลากรที่มีความสามารถเข้ามาดำเนินงานวิทยุชุมชน เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้วิทยุชุมชนน่านมีระบบการบริหารงานที่มีประสิทธิภาพ แม้จะอยู่ภายใต้โครงสร้างของรัฐ

- ชลิตา มากแผ่นทอง (2547) ศึกษาเรื่อง “การวิจัยเพื่อสรุปบทเรียน : กระบวนการเตรียมวิทยุชุมชนจังหวัดปัตตานี” โดยวิทยุชุมชนจังหวัดปัตตานี เป็นวิทยุชุมชนที่มีการบริหารจัดการแบบภาคประชาชน และได้มีการปรับโครงสร้างการบริหารจัดการวิทยุชุมชนมาอย่างต่อเนื่อง

แม้จะมีการปรับโครงสร้างการบริหารจัดการมาอย่างต่อเนื่อง แต่ผู้วิจัยก็ได้สรุปว่าการปรับโครงสร้างการบริหารจัดการวิทยุชุมชนแต่เพียงอย่างเดียว อาจไม่ใช่ทางแก้ปัญหา แต่ต้องหันกลับไปมองที่ “บุคลากร” ซึ่งมีปัญหาทั้งในเชิงปริมาณ และคุณภาพด้วย ดังนั้น การพัฒนาวิทยุ

ชุมชนจึงควรพิจารณาทั้งโครงสร้างการบริหารจัดการ และบุคลากรที่จะเข้ามาดำเนินงานวิถุชุมชนด้วย

ท้ายสุด ผู้วิจัยยังได้ให้ข้อเสนอแนะว่า องค์ความรู้ด้าน “การบริหารจัดการวิถุชุมชน” เป็นองค์ความรู้ที่จำเป็นเช่นเดียวกับองค์ความรู้เรื่อง “เนื้อแท้วิถุชุมชน”

- คม สัมพันธรักษ์ (2548) ศึกษาเรื่อง “การศึกษาความเป็นมา และการบริหารจัดการของสถานีวิถุชุมชนในจังหวัดชัยภูมิ” พบว่าวิถุชุมชนในจังหวัดชัยภูมิที่เป็นกลุ่มตัวอย่างทั้ง 4 แห่ง คือ (1) ศูนย์การเรียนรู้วิถุชุมชนต้นน้ำชี เป็นสถานีวิถุชุมชนในรูปแบบของเครือข่ายประชารัฐจังหวัดชัยภูมิที่รับเอาแนวคิดวิถุชุมชนจากกลุ่มประชาสังคมนำมาปฏิบัติอย่างเคร่งครัด โดยชุมชนร่วมกันเป็นเจ้าของ และมีสิทธิในการมีส่วนร่วมในทุกระดับ รวมทั้งมีวิธีการหารายได้หลากหลายวิธีการ โดยไม่ต้องพึ่งพาการโฆษณาสินค้าและบริการ (2) ศูนย์การเรียนรู้วิถุชุมชนคนบ้านแท่น เป็นสถานีวิถุชุมชนในรูปแบบราชการ ที่ถึงแม้จะรับเอาแนวคิดจากกลุ่มประชาสังคมมาปฏิบัติ แต่ก็นำมาใช้เพียงบางส่วนเท่านั้น คณะทำงานของสถานีวิถุชุมชนคนบ้านแท่น ไม่ได้มาจากอาสาสมัครในชุมชน ดังนั้น คนในชุมชนจึงมีส่วนร่วมในแง่ของการเป็นผู้ฟังและผู้ดำเนินรายการเท่านั้น ส่วนการหางบประมาณเพื่อเป็นทุนในการใช้จ่ายของทางสถานีวิถุชุมชนคนบ้านแท่น มาจาก 2 ทาง คือ เงินบริจาคจากคนในชุมชน และเงินอุดหนุนจาก อบต.บ้านแท่น ซึ่งเป็นแหล่งทุนหลัก (3) จุดปฏิบัติการเตรียมความพร้อมวิถุชุมชนคนภูเขียว เป็นสถานีวิถุชุมชนในรูปแบบธุรกิจ โดยมีพ่อค้าในชุมชนเป็นเจ้าของเงินทุนในการก่อตั้งสถานีวิถุชุมชน ทำให้มีอำนาจเบ็ดเสร็จในการบริหารสถานีวิถุชุมชน ดังนั้น ชุมชนจึงไม่มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการสถานีวิถุชุมชน (4) จุดปฏิบัติการเตรียมความพร้อมวิถุชุมชนคนรักถิ่น เป็นสถานีวิถุชุมชนในรูปแบบธุรกิจการเมือง เป็นลักษณะการร่วมลงทุนของกลุ่มคนซึ่งไม่ระบุว่าเป็นผู้ใดบ้าง 7-8 ราย เพื่อระดมทุนในการก่อตั้งสถานีวิถุชุมชน โดยมีวัตถุประสงค์ในการออกอากาศเพื่อแสวงหารายได้จากโฆษณาสินค้าและบริการ ตลอดจนผลประโยชน์ทางการเมือง

จากงานวิจัยได้ข้อสรุปว่า วิถุชุมชนในรูปแบบของเครือข่ายประชารัฐ เป็นรูปแบบที่เป็นไปตามแนวทางของวิถุชุมชนอย่างแท้จริง เพราะมีชุมชนร่วมกันเป็นเจ้าของ และมีส่วนร่วมในทุกระดับ

- ศาสวัต บุญศรี (2549) ได้ศึกษาเรื่อง การบริหารจัดการและการผลิตรายการของวิถุกระจายเสียง มจร.ล้านนา วัดเจดีย์หลวงและวิถุพระพุทธศาสนาจังหวัดเชียงใหม่ วัดอินทิล ผลการศึกษาพบว่า วิถุทั้งสองแห่งมีนโยบายคือมุ่งการเป็นวิถุเพื่อการศึกษาเป็นหลัก รองลงมาคือเผยแพร่ธรรมะและให้ความบันเทิงแก่ประชาชน ใช้ระบบราชการในการบริหารงานงบประมาณได้จากเงินงบประมาณแผ่นดิน การผลิตรายการให้การว่าจ้างนักจัดรายการจากภายนอกมาดำเนินรายการ ส่วนเนื้อหารายการเป็นรายการบันเทิงตลอดช่วงระยะเวลาการออกอากาศ การสร้างการมีส่วนร่วมมีน้อย ประชาชนมีส่วนร่วมเพียงในระดับการเป็นผู้ฟังเท่านั้น ส่วนวิถุ

พระพุทธศาสนาจังหวัดเชียงใหม่ วัดอินทิล มีนโยบายเป็นวิทูที่เผยแพร่พระพุทธศาสนาตลอด 24 ชั่วโมง รวมถึงเผยแพร่ข่าวสารของคณะสงฆ์จังหวัดเชียงใหม่ด้วย มีคณะกรรมการ 2 ชุด คือ คณะกรรมการฝ่ายบริหารดูแลด้านการกำหนดนโยบาย และคณะกรรมการฝ่ายดำเนินกิจกรรมดูแลด้านการออกอากาศ ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากมูลนิธิ การผลิตรายการมีลักษณะดำเนินรายการสด การใช้เทปธรรมะและการถ่ายทอดสดนอกสถานที่ โดยไม่มีการว่าจ้างนักรายการแต่อย่างใด ทางด้านเนื้อหารายการเกือบทั้งหมดนำเสนอธรรมะในประเด็นต่าง ๆ และเปิดโอกาสให้ประชาชนสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดรายการได้แต่ยังไม่มากนัก ส่วนใหญ่จึงเป็นเพียงการรับฟัง

- เจริญเนตร แสงดวงแข (2550) ศึกษาเรื่อง “การบริหารงานวิทูชุมชนควนเนียง ตำบลบางเหริ่ง และวิทูชุมชนชาวทอง ตำบลบ้านนา จังหวัดสงขลา” โดยมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อศึกษาการบริหารจัดการวิทูชุมชนทั้ง 2 แห่ง รวมทั้งระดับการมีส่วนร่วม และการทำหน้าที่ของวิทูชุมชน

ผลการวิจัยพบว่า วิทูชุมชนควนเนียงมีการบริหารงานโดยชุมชน เปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมทุกระดับ และมีการทำบทบาทหน้าที่ที่หลากหลาย สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน นอกจากนี้ยังชี้ให้เห็นการดำเนินงานที่เป็นไปตามเป็นไปตามหลักปรัชญาของวิทูชุมชน “โดยประชาชน ของประชาชน เพื่อประชาชน” แล้ว ยังสามารถคาดการณ์ได้ว่าหน้าที่วิทูชุมชนควนเนียงได้ดำเนินงานโดยชุมชนมีส่วนร่วมครบทั้ง 3 ส่วนข้างต้น เป็นปัจจัยที่จะนำไปสู่การดำรงอยู่และความยั่งยืนของวิทูชุมชน

ส่วนกรณีของวิทูชุมชนชาวทอง มีการบริหารงานโดยคนในครอบครัว เปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมเพียงระดับผู้รับสาร/ผู้ใช้สาร (Audience/receiver/Users) และระดับผู้ส่ง/ผู้ผลิต/ผู้ร่วมผลิต (Sender/Producer/Co-Producer) ชุมชนยังไม่มีส่วนในขั้นวางแผนและกำหนดนโยบาย

การทำบทบาทหน้าที่ยังไม่หลากหลายมากนัก เนื่องจากการจัดวางผังรายการ และการคัดเลือกประเด็นเนื้อหาที่จะนำเสนอเป็นการจัดวางผังรายการโดยกลุ่มผู้บริหาร ไม่ได้เกิดจากความต้องการของชุมชน เนื้อหาที่นำเสนอส่วนใหญ่เป็นเนื้อหาเพื่อความบันเทิง และการประชาสัมพันธ์ร้านค้าในชุมชน

การดำเนินงานของวิทูชุมชนชาวทอง ไม่ได้ครบองค์ 3 ตามหลักปรัชญาของวิทูชุมชน “เพื่อประชาชน โดยประชาชน ของประชาชน” เป็นเพียงวิทูชุมชนของชุมชน และเพื่อชุมชน ซึ่งเป็นเสมือนมุมมองจากคนนอก วิทูชุมชนชาวทองจึงมีรูปแบบการบริหารเป็นแบบครอบครัว เนื่องจากคนในครอบครัวเป็นเจ้าของเงินทุน และมีอำนาจเบ็ดเสร็จในการบริหารจัดการ